

ANTHROPOLOGIA INTEGRALIS

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

9/2018/2

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor

Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors

Mgr. Martin Čuta, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Mikoláš Jurda, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

RNDr. Robin Pěnička, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Doc. RNDr. Petra Urbanová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office

Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board

Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitních a přírodních věd Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika

Prof. Dr. H. James Birx, Ph.D., Dr.Sc. hc, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA;

Distinguished Visiting Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

Prof. Vittorio Pesce Delfino, Dipartimento di Anatomia Patologica, Università degli studi di Bari; předseda Consorzio di ricerca DIGAMMA, Bari, Itálie

RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminologický ústav Praha

PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Ministerstvo vnitra České republiky

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA

Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań, Polská republika

Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, Spolková republika Německo

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Archeologický ústav AV ČR Brno

Doc. Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA

Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze

Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forezní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by

Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

**muni
PRESS**

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM, Purkyňova 95a, 612 00 Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem. Cena za číslo je 135 Kč.

Objednávky časopisu přijímá vydavatel.

Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, německém a slovenském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky přes redakční systém (více o registraci do systému na https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Uzávěrka příštího čísla (roč. 10, č. 1, 2019) je **15. března 2019**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print.

Price of one printed issue is 135 Kč (5 EURO).

Orders for the journal are accepted by the publisher.

More information and content of the journal are available on the website: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra

The journal welcomes submissions in Czech, English, German and Slovak, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts manuscripts submitted via either the Open Journal System (for more information on registration process, see https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

The deadline for the next number (volume 10, number 1, 2019) is **March, 15th, 2019**.

Obálka / Cover: Stáňa Bártová.

Grafická a typografická úprava / Graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.

Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.

Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm)

a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Míkulka.

Tisk / Print: Ing. Vladislav Pokorný, LITERA BRNO.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)

ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

- 7 Václav Soukup – Zdenka Mechurová
Mysterious prehistoric Samuel: Homo erectus paleohungaricus in the context of anthropogenesis
Záhadný pravěký Samuel: Homo erectus paleohungaricus v kontextu antropogeneze
- 21 Lukáš Šutor
Eudové čarodějné rozprávky vo výskume klíčových osobností sociálnej a kultúrnej antropológie
Folk fairy tales in the research of key personalities of social and cultural anthropology
- 29 Břetislav Vachala
„Provedu! Zde jsem!“ (Vešebt staroegyptského kresliče Parahotepa)
”I shall do it! Here i am!“ (A shawabti of the ancient egyptian draughtsman Parahotep)
- 35 Martin Červený – Mária Kiliková
Úvod do etnošetrovateľského výskumu
Introduction to the ethnonursing research
- 43 Soňa Boriová – Robin Pěnička
Na chrbte koňa k lepšiemu fyzickému a psychickému zdraviu
On the horseback for better physical and mental health

Obsah / Contents

Eseje / Essays

- 51 Libor Šimek
Mentální retardace společnosti: Industry 4mínus
Mental degradation of the society: Industry 4.0. minus

Recenze / Reviews

- 53 Václav Soukup
Úvod do caputologie: Hlava I – mírné ∞. Cyklus charakterizující v básnické a výtvarné nadsázce intelektuální, a/sociální a profesní rysy člověka
Introduction to caputology: The Head I – mild ∞. A cycle characterizing in poetic and artistic hyperbole intellectual, a/social and professional traits of man
- 54 Alica Křápková
Duma, Paweł: Śmierć nieczysta na Śląsku
Duma, Paweł: Unclean death in Silesia

Mysterious Prehistoric Samuel: *Homo erectus paleohungaricus* in the Context of Anthropogenesis

Václav Soukup¹ – Zdenka Mechurová²

¹ Institute of Ethnology, Faculty of Arts, Charles University, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Prague 1, Czech Republic

² College of International and Public Relations in Prague, U Santošky 17, 15500 Prague, Czech Republic

Received 28th July 2018; accepted 13th November 2018

ZÁHADNÝ PRAVĚKÝ SAMUEL: *HOMO ERECTUS PALEOHUNGARICUS* V KONTEXTU ANTROPOGENEZE

ABSTRAKT Předmětem studie je analýza kosterních pozůstatků pravěkého hominina, které byly nalezeny před padesáti lety na území dnešního Maďarska a klasifikované jako *Homo erectus paleohungaricus*. Cílem studie je zasadit objev tohoto hominina do kontextu současných názorů na vývoj archaického *Homo sapiens* a reinterpretovat jeho evoluční status v souladu s novými poznatky paleoantropologie. Zvláštní pozornost je proto věnována hypotéze, podle níž *Homo erectus paleohungaricus* představuje lokální variantu druhu *Homo heidelbergensis*.

KLÍČOVÁ SLOVA Kulturní evoluce; *Homo heidelbergensis*; *Homo erectus*; Vértesszőlős; László Vértes

ABSTRACT The object of the study is an analysis of fossil remains of hominin which were found before fifty years ago on the territory of today's Hungary and classified as *Homo erectus paleohungaricus*. The study aims to put this finding into context of current views on the evolution of archaic *Homo sapiens* and reinterpret its evolutionary status. Special attention is therefore paid to test the hypothesis according to which *Homo erectus paleohungaricus* represents a local variant of *Homo heidelbergensis*.

KEY WORDS Cultural evolution; *Homo heidelbergensis*; *Homo erectus*; Vértesszőlős; László Vértes

INTRODUCTION

Despite the considerable progress science has made over the past centuries, there is not a clear, generally valid and universally accepted interpretation of the evolution of man and the genesis of human creativity. It is much more honest to admit that the reconstruction of the course of anthropogenesis represents the constant gathering, updating, interpretation and reassessment of empirical data that constitutes the forever incomplete picture of human evolution.

Paleoanthropology primarily focuses on reconstructing the evolution of the human species. During the 20th century paleoanthropologist managed to gather a large number of hominid fossils and prehistoric artefacts, which enabled them to reconstruct an increasingly accurate and better picture of human

prehistory from the emergence of archaic African hominins, to the evolution of australopithecines and early members of the *Homo* genus (*Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo ergaster*) to the evolutionarily advanced representatives of the human species, such as *Homo antecessor*, *Homo heidelbergensis* and *Homo neanderthalensis*. The core of the paleoanthropological research consists of five basic methodological procedures that include:

1. Fieldwork, including prospecting, probing and the excavation of paleoanthropological and archeological finds.
2. The critical verification of the authenticity and reliability of archeological sources, including an assessment of the circumstances involved in acquiring them.
3. Laboratory processing of specific findings (artefacts and fossil remains), inventory, preservation, restoration and reconstruction.

4. The description and analysis of finds, allowing for their classification (typology) and spatio-temporal classification based on stratigraphy, cartography and dating.

5. The synthetic interpretation and explanation, making broad use of interdisciplinary findings and theories from archeology, paleoanthropology, ethnoarchaeology, prehistory, socio-cultural anthropology, ethology, demography, sociology and ethnology (Soukup 2015).

In our view the hypothetical reconstruction of the evolution of the human species requires an interdisciplinary approach – the systematic use of findings from the broadest spectrum of various scientific disciplines. In addition to physical anthropology, paleoanthropology and prehistoric archaeology, genetics and ethology findings are playing an increasingly important role in interpreting prehistoric discoveries. The importance of genetics lies mainly in the fact that it managed to reveal and describe the mechanisms of biological evolution and the causes of the creation of species. Last but not least, paleogenetic methods have enabled us to determine the genetic and evolutionary relations to the closest relatives of the human species and to date important milestones of human evolution. Ethology, especially primatology, has significantly contributed to a deeper understanding of the behavior patterns of prosimians, monkeys and apes. In reconstructing the individual phases of the evolution of primates and hominins, this enables us to use analogy methods and to formulate hypothesis on the potential behavior patterns of our animal predecessors.

The principle of adaptive activity is a basic attribute of the existence of all biological life forms. Such activity can generally be defined as the information-gated activity and interaction of living systems with an external environment aimed at the survival of the given organism. Naturally, human activity is stimulated, programmed, coordinated and carried out via a mechanism that is wholly unique in the animal kingdom – culture. This is the category of supra-biologically created means and mechanisms, through which the members of the *Homo* genus recreate external nature and the social world. Culture as a supra-biological way of adapting the *Homo* genus to an external environment differs from biological forms of adaptation through its non-genetic basis. The essence of culture can be found in the surpassing of a purely biological type of activity organization – in a human's ability to transform the world using artefacts made by standardized technology based on a predetermined hypothetical scheme and learned behavior patterns.

Culture represents an universal technology of humankind and of basic attributes by which the *Homo* genus differs from other animals. The specifically human capability to pass down artefacts, cultural technologies and findings ensures continuity of culture and allows for the uninterrupted accumulation of human knowledge. From this perspective, culture works as humanity's non-genetic collective memory that appears in the form of cultural heritage. This consists of a super-organic layer of reality subject to laws that are different than those of the world of inorganic and organic nature.

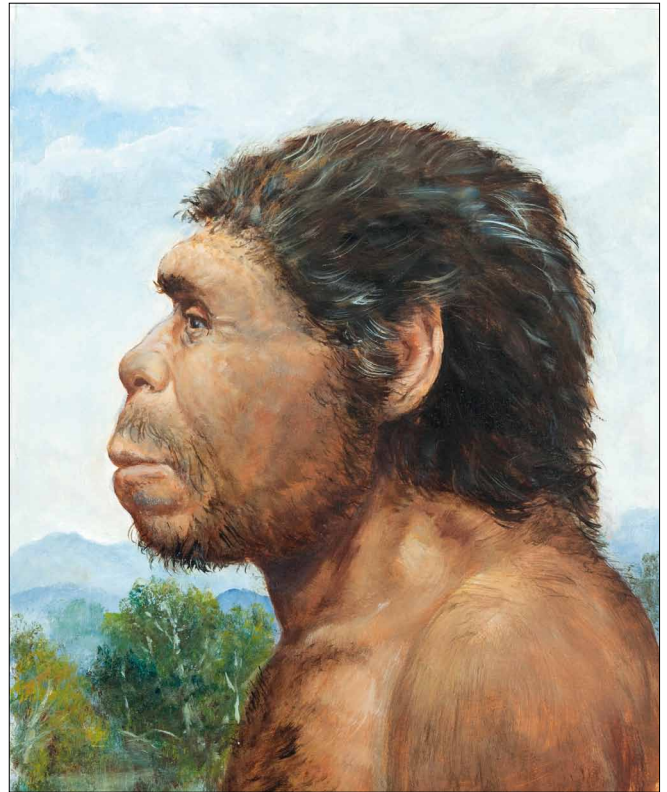

Fig. 1. *Homo heidelbergensis*. © Petr Modlitba.

THE EVOLUTIONARY ODYSSEY OF THE HUMAN SPECIES

The evolutionary odyssey of the human race is just as long and convoluted as the effort of scientists who reconstruct the course of anthropogenesis. An increasing number of fossil remains of our ancestors meant that the genealogical tree showing the hypothetical course of the evolution of mankind is continually refined and complemented. Over the past decade paleoanthropology has turned into a comprehensive, interdisciplinary-ranging scientific discipline that describes and interprets the evolution of mankind programmatically, using an increasingly wider range of human sciences (Begun 2013; Cela-Conde – Ayala 2007; Henke – Tattersall 2015; Klein 2009; Larsen 2010; Lewin 2005; Muehlenbein 2015; Soukup 2015; Svoboda 2014; Tattersall 2012; Tattersall – Schwartz 2001; Vančata 2012; Wolpoff 1999; Wood 2011).

The fossil remains of our ancestors suggest that the process of anthropogenesis started 7–6 million years ago in Central and East Africa. Primates, who share with current chimpanzees and gorillas a common ancestry, are now referred to as Hominins. The oldest hominin species is thought to be *Sahelanthropus tchadensis* who inhabited the varied coastal ecosystem of the prehistoric lake located in today's Chad before 7–5 million years ago (Brunet – Guy – Pilbeam et al. 2002). Among the archaic hominin there were also representatives of *Orrorin* and *Ardipithecus* whose fossil remains have been found in East Africa (Haile-Selassie 2001; Senut – Pickford

– Gommery et al. 2001; Simpson 2010, 2013; White – Suwa – Asfaw 1994).

A great influence on primate evolution has been climatic changes. The climate at the time of the transition from the Miocene to Pliocene was very dry. There was a decline of tropical forests and increasing semi-open and open ecosystems in Africa, especially those of subtropical tree cover and forest steppe. These dramatic ecological changes do not encourage biological diversity, but rather caused a reduction in the number of plant and animal species. Ecosystemic changes led to the decline of those primate species that were highly specialized in the rainforest environment. The first hominins successfully adapted to these new conditions. They used new adaptation strategies – bipedalism, which influenced the transformation of morphological structures and behaviors, and the development of the hominin brain (Harcourt-Smith – Aiello 2004; Hunt 1994, 1996; Isbell – Young 1996; Niemitz 2010; Robinson 1972; Stern – Susman 1983; Steudel 1996). The emergence of bipedalism probably related to changes from primeval forests to forests, steppes and scrub savanna (Gebo 2010). This ecological pressure forced hominin to obtain food over a fairly extensive area. The new environmental conditions, the slow walk on two legs, proved to be an energy-efficient way of overcoming great distances. Upright stance made it possible. This allowed for the collection and efficient transportation of food to a safe haven where it could be consumed (Rodman – McHenry 1980). Early hominid bipedalism allowed not only for the collection of food from diffuse sources, it also contributed to the development of new methods of acquisition. With hands and erect body, hominin could reach the fruits that grow on high, previously inaccessible thorny bushes. Walking on two legs also allowed them to visually inspect a larger territory, reducing the risk of an unexpected attack by wild beasts and facilitating the identification of potential sources of food and water. Comparison of the forms of human locomotion with that of chimpanzees demonstrate that human bipedalism is much more energy efficient than quadrupedalism (Rodman – McHenry 1980). Locomotion of archaic hominid *Sahelanthropus*, *Orrorin* and *Ardipithecus* was unique with specific biomotorics that allowed these hominins to combine ground bipedalism with arboreal movement. Despite the crucial importance that bipedalism had for the further evolution of the human race, one must realize that the first hominin were “human” only because of locomotion. Their skull, jaw, teeth and upper limbs continued to resemble apes.

In our opinion, the genus *Ardipithecus* that lived 5.8 to 4.3 million years ago in the densely forested ecosystem of East Africa played a significant role in the evolution of early hominin. Their fossil remains, found in today’s Ethiopia (Middle Awash), indicated that it was about 120–130 cm high primates and weighed between 35–50 kg. The brain size of *Ardipithecus* was about 320 cm³. In a number of dental and cranial samples features still persisted strongly reminiscent of archaic features of a chimpanzee, but the great occipital hole (*foramen magnum*) in comparison with apes is positioned closer to the center of the brain base. Also, the elbow joint of *Ardipithe-*

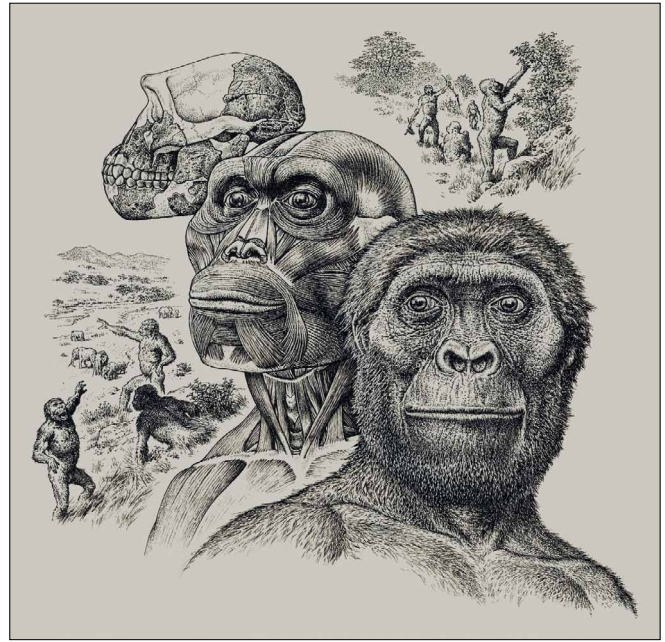

Fig. 2. *Australopithecus afarensis* – reconstruction of cranial and anatomical structures. © John Sibbick.

cus is clearly distinguished from elbow joints of apes moving through the trees. Bipedality of *Ardipithecus* is evidenced not only by the position of the occipital hole, but also by the structure of the trunk, the shape of the pelvis and extended lower limbs. Yet it is clear that the locomotor system of *Ardipithecus* featured a specific type of bipedalism, which was in many parameters different from the walking manners of anatomically modern humans (Haile-Selassie 2001; Simpson 2013; Soukup 2015: 484–492; Svoboda 2014: 191–195; Vančata 2012: 98–101; White – Suwa – Asfaw 1994).

During the Pliocene and Lower Pleistocene before 4.2 to 1.2 million years inhabited the territory of today’s sub-Saharan Africa, members of the genus *Australopithecus*. It is likely that these bipedal hominins played a decisive role in the emergence of the genus *Homo*. In the course of evolution, under the influence of climate and ecosystem changes, some members of certain species of australopithecines gradually became vegetarian. These were robust because their specific morphological traits are associated with the consumption of solid and fibrous plant foods. Some paleoanthropologists classified them in the genus *Paranthropus* (Wood – Schroer 2013). Before the 1.4 to 1.2 million years, these hominin exhausted their potential for adaptation and died out.

By contrast, the morphologically and ecologically food-flexible gracile archaic *Australopithecus* gradually transformed into an evolutionarily advanced species. Probably from this line there formed the first representatives of the genus *Homo*. Although *Australopithecus* exhibit a distinctive mixture of primate and human morphological characters, from an evolutionary point of view there is a clear shift from early hominin forms of the genus *Homo*. This evolutionary trend can be seen in changes in volume and shape of the skull, teeth transforma-

tions, construction of the hull, pelvic shape differentiation of function of the hand, leg reconstruction and development of bipedalism. Evolutionarily advanced *Australopithecus* probably were like contemporary apes in their ability to use natural objects as tools. The recent discovery of 3.3 million-year-old stone tools called lomekwian found on the western shore of Lake Turkana in Kenya suggests that some of the australopithecines, possibly members of the species *Australopithecus afarensis*, managed to produce a primitive industry. Australopithecines evolutionary status as potential evolutionary ancestors of the human race is still the subject of debate (Begun 2013; Henke – Tattersall 2015; Klein 2009; Larsen 2010; Muehlenbein 2015; Soukup 2015; Svoboda 2014; Vančata 2012; Wolpoff 1999; Wood 2011, 2013).

Currently, the already classic evolutionary model favors the early ancestor of the genus *Homo* species *Australopithecus afarensis*, whose representatives inhabited eastern Africa before 3.9 to 3.1 million years (Johanson – White 1979). Discoveries of new species of *Australopithecus* in southern Africa and East Africa indicate that traditional evolutionary scenarios of the relationship genus *Australopithecus* and the genus *Homo* need to be reconsidered (Asaf – White – Lovejoy et al. 1999; Berger – Ruiters – Churchill et al. 2010). It has become clear that in parallel with various species of *Australopithecus* in East Africa there were other hominid species. Specifically, *Kenyanthropus platyops* that inhabited the territory of modern Kenya 3.5 million years ago and some paleoanthropologists considered it as a potential ancestor of *Homo rudolfensis* (Hammond – Ward 2013; Leakey – Spoor – Brown et al. 2001).

Recent discovery of a previously unknown species of hominin called *Homo naledi* may also bring a new perspective on the anthropogenesis (Berger – Hawks – Ruiters et al. 2015). Fossil remains were discovered in 2013 in dolomite cave Dinaledi (cave complex Rising Star) in South Africa. More than 1,550 bone fragments, originating from at least fifteen individuals, made possible to reconstruct an almost complete skeleton of hominin whose morphology resembles both members of the species *Australopithecus* (structure of the shoulder and pelvic bone, curvature of the fingers enable climb trees) and an early species of the genus *Homo* (shape skull structure thumb, wrist and palm of the hand, a long lower limbs, modern human feet). Inclusion of *Homo naledi* into the genealogical tree of the human race is very problematic, because it is still not identify the age of the fossil remains. But if we start from a specific mosaic of its morphological characters, then it is likely that this hominin lived before 3–2 million years ago and is located on the imaginary evolutionary continuum that connects members of the genus *Australopithecus* with the first representatives of the genus *Homo*. One cannot exclude the hypothesis that this is a much younger fossils that belonged to the archaic people who have developed parallel and independently from evolutionary line leading to anatomically modern man (Shreeve 2015).

The first members of the genus *Homo* cleaved from *Australopithecus* before 2.8 to 2.5 million years. Sometimes it is dif-

icult to distinguish between early species of the genus *Homo* from evolutionarily advanced *Australopithecus* or representatives of the aforementioned species *Homo naledi*. The latest major discovery documenting evolutionary divergence between the australopithecines and archaic humans is the lower jaw, with five teeth of early species of the genus *Homo*. The 2.8 million-year-old fragment of mandible (LD 350–1) was found in 2013 at site Ledi-Geraru in Afar (Ethiopia) and reclassified the existence of the genus *Homo* about 400 thousand years ago (Villmoare and Kimbel and Seyoum 2015). Nevertheless, it is possible by comparison with *Australopithecus* to define several basic evolutionary trends typical in the further development of the genus *Homo*:

1. Reduction of the facial portion of the skull, teeth and chewing muscles.
2. Increasing the size of the skull and the extent of the neocortex.
3. Development of bipedalism and anatomical structures that enable highly efficient walking and running.
4. Greater dependence on stone tools and other artifacts.
5. Prolongation of maturation.
6. Growing importance of social learning as a tool of adaptation to the external environment.
7. Learned behavioral patterns as determining culture.

About 2.7 to 2.5 million years because of glacial movement the average climate temperature fell sharply and accelerated the transformation of moist woodlands of Africa in drier, open savanna. As a result of climate change vast forests disappeared and there formed vast open spaces, overgrown grass and scattered groups of low shrubs and trees. The East African ecosystem gave rise to dominant species of birds feeding on steppe vegetation. It is likely that this ecological pressure had a significant share of differentiation of hominins into several separate lines of development. Fossil findings indicate that in one of those evolutionary lines (2.8 million years ago) were discovered the first representatives of the genus *Homo*. Before the 2.5 to 2.1 million years in East Africa, there lived representatives of the genus *Homo rudolfensis*, with characteristics of both australopithecines and early species of the genus *Homo*. Before 2.1 to 1.6 million years ago East Africa was inhabited by representatives of *Homo habilis*, the first relatively stabilized form of the genus *Homo* (Rightmire 2010; Schrenk 2013; Soukup 2015: 593–633; Svoboda 2014: 233–239; Vančata 2012: 137–146). In comparison with the australopithecines the face of members of *Homo habilis* was smaller and narrower. His weight fluctuated between 32 (women) to 52 (men) kilograms, measuring 125–157 cm. The head of *Homo habilis* stretched, molars and premolars downsized, brow ridges were considerably reduced and brain capacity increased. The sagittal crest bone disappeared, typical for robust *australopithecus*, and the profile line of the skull is not concave, but straight. Although the lower jaw remained robust, a salient chin dimple monkey disappeared. The dental arch became shorter and more rounded than in *australopithecus*.

The essential difference between the australopithecines and *Homo habilis* increased skull capacity, which on average

ranged from 600 to 800 cm³. This is only half the average content of the skull of contemporary man, yet nearly twice that of *Australopithecus*. Members of the genus *Homo* 2.6–2.5 million years ago began to produce a primitive stone industry, the Oldowan culture. The deliberate and technologically standardized production of stone tools can be considered the humankind's oldest cultural heritage. This consisted of both heavy tools (chisels, hammerstone and proto-bifaces) and light tools (sidescrapers, scrapers, splitters, etc.) While heavy tools were created from lava or quartzite, light tools were made from flint and siliceous rocks. A typical artefact representing the Oldowan culture is the pebble chopper – a simple pebble tool with the edge made of lava or quartzite. The production of the first stone tools can be considered as qualitative leap in human evolution – the genesis of culture as a supra-biological means of human adaptation to the external environment. Primitive chopper and 2–3 cm-long, extremely sharp flakes from the eastern African sites of Gona and Turkana are thought to be the oldest tools ever. Traces indicating activities such as cutting meat, grass, plants and wood can be identified through the microscopic analysis of 2.6–2.5 million-years-old tools. The production of choppers was diffuse mainly in the early phases of *Homo* development, though we also come across it in Upper Paleolithic cultures (Adams – Blades 2009; Soukup 2015: 630–633; Svoboda 2014: 244).

1.9–1.8 million years ago in East Africa emerged evolutionarily advanced representative of the human race. It was *Homo ergaster*, whose representatives differed from *Homo habilis* as denoted by taller stature, higher content of the skull (600–950 cm³) and better psychomotoric skills (Soukup 2015: 636–653; Svoboda 2014: 249–254; Vančata 2012: 152–160; Walker – Leakey 1993). *Homo ergaster* spread before 1.9 to 1.3 million years ago from Africa and successfully colonized vast areas of Eurasia. During this migration there originated in Asia a new species – *Homo erectus* inhabited before 1.8 to 0.4 million years in East and Southeast Asia. Asian *Homo erectus* differed from African *Homo ergaster*, with thicker bones, the typical roof-shaped upper part of the skull (sagittal keel), significantly longer skull cranked poll, rounded mounds and zygomatic higher cranial capacity (700–1225 cm³). Its relatively robust 170–180 cm stature was perfectly straight, and walking and running was probably not much different from the locomotion of our contemporaries. Hominins remains showing morphological characteristics typical of *Homo erectus* have been found mainly in Southeast and East Asia in Java and in China (Antón 2013; Boaz – Ciochon 2004; Lanpo – Weiwen 1990; Soukup 2015: 653–694; Svoboda 2014: 257–274).

During the evolution of the species *Homo ergaster* and *Homo erectus* Acheulean culture replaced the Oldowan culture. Manufactured stone tools produced before 1.5 million years ago with Acheulean technologies were found, for example in the East African area Konso-Gardula in Ethiopia. Acheulean culture over the next million years spread from Africa to the west and to south Asia and Western Europe, which prevailed from 0.7 to 0.5 million years ago. In Southeast Asia, China and South Korea, Acheulean industry occurs only sporadically.

A typical representative of Acheulean culture is the hand axe – a simple, flat retouched stone tool of teardrop shape. The hand axe was a product of new technology, and it consists of two-sided stone coring with stone wand although in later periods it was wooden. The product was usually composed of a coarser, sometimes rough base, serving as a handle, and two lateral sides with machined edges that converged in a sharp peak. The geometry of the tool changed as did the surface techniques. Besides the hand axe, people made other types of tools, typical for the species *Homo erectus* in the territory of Southeast Asian nations (Adams – Blades 2009; Andrefsky 2008). Material-based culture in the older Palaeolithic period, however, did not form only a stone industry, but also woodwinds and simple shelters. It is likely that human adaptation to the external environment was the use of fire. At the level of social behavior one can assume this promoted reciprocity, the growing significance of learning in childhood, and the development of learned behavior patterns.

An evolutionary shift from *Homo ergaster* to the early forms of *Homo sapiens* is linked with the emergence of archaic *Homo sapiens*, which spread before 700 000–200 000 years ago in Africa and Eurasia. The classification of archaic *Homo sapiens* formerly included a wide spectrum of advanced hominin whose anatomy showed a distinctive combination of erectoid and sapient characters. Currently, instead of the traditional name *archaic Homo sapiens* the name *Homo heidelbergensis* is increasingly used (Hublin 2013; Soukup 2015: 710–741; Svoboda 2014: 291–294; Vančata 2012: 153–172).

The evolution of the species *Homo heidelbergensis*, is indicated in an increasing mental potential level of communication skills, language skills development and further improvement of technological skills in the production of stone tools.

Within Acheulean technology, processing of tools became more refined and sophisticated, making use of retouching by soft impacts. Before the 350–300 thousand years ago there appears Levallois technique, characterized by the production of thin flakes of prefabricated flat stone core (Svoboda 2014: 301–303). Besides stone industries, simple hunting shelters, primitive leather garments and the use of fire were part of material culture, through which *Homo heidelbergensis* adapted to the external environment. They obviously had successfully combined the collection of plant foods and an increasing efficiency hunting animals. Much evidence also suggests that during the evolution of the species *Homo heidelbergensis* in the period before 500 to 300 thousand years ago, an early form of human language emerged. According to current knowledge in paleoanthropology, *Homo heidelbergensis* played a crucial role in the final stages of evolution of the genus *Homo*. It is probable that this is a common ancestor of *Homo neanderthalensis* and *Homo sapiens*. Hominin discoveries of fossils and paleogenetic research suggest that in the circuit of European representatives of the species *Homo heidelbergensis* originated the first *Neanderthals*, while the African line of *Homo heidelbergensis* played a crucial role in the birth of anatomically modern humans over 200 thousand years ago. If this hypothesis is correct, then *Homo heidelbergensis* represents an

important evolutionary crossroads of anthropogenesis. From the circle of African *Homo heidelbergensis* before 200–140 thousand years ago in sub-Saharan Africa derived the first *Homo sapiens*. Anatomically modern humans followed over the centuries in several migration waves from Africa to penetrate large areas of the Old and New World, Australia and Oceania, and replaced all the different kinds of hominin. Their expansion to Europe, which began over 40 years ago, included confrontation with their evolutionary cousins - *Neanderthals*, who they definitively and successfully pushed out of the European territory and neighboring areas of western Asia 26 thousand years ago.

Genealogically related to descendants of *Homo heidelbergensis* – the African origin of anatomically modern humans and *Neanderthals* of Europe ended in victory for the species *Homo sapiens*, that, thanks to the cognitive revolution, creativity and ever-increasing social and material culture technology became ruler of the planet. Revealing the key role played by *Homo heidelbergensis* during anthropogenesis was not easy for the paleoanthropologists. It was necessary to take three steps to ensure that the place of *Homo heidelbergensis* in the genealogy of the human race really belongs to him: (1) obtain a representative sample of hominin fossil remains and demonstrate that it is an autonomous kind of hominin; (2) revise the evolutionary status and the territorial distribution of the species *Homo erectus*; and (3) adopt a new taxonomic approach to fossil findings, which has traditionally been known as archaic *Homo sapiens*. One of the sources of the “paleoanthropological collision” of prehistoric people in Europe was in the second half of the 19th century that witnessed the discovery of the bones of prehistoric *Neanderthals* and anatomically modern humans, known as Cro-Magnons, but in the period before the 700–200 thousand years ago discoveries of fossil remains of our ancestors were missing. However, archaeologists found more Acheulean stone industries that represented perfect, bilaterally machined knockdown wedges of different shapes. The question scientists asked was simple: “Who were the creators of these artifacts?” The problem was that the stone tools archaeologists unearthed in the context of the fossil record of *Neanderthals* and Cro-Magnons, were more sophisticated and more technologically advanced than the Acheulean culture “Hand Axe”. In the first half of the 20th century, discoveries of fossil remains of australopithecines in Africa and *Homo erectus* in the territory of Java and China began to fill in these findings on the paleoanthropological map. This gave birth to the idea of an evolutionary continuum from the head of the gracilis australopithecines through members of the species *Homo erectus* to *Neanderthals* and anatomically modern humans. During the 20th century *Homo erectus* acquired status as ancestor of *Homo sapiens* and creator of Acheulean culture that was found both in Europe and in large areas of Africa and western Asia. The hypothesis that members of the species *Homo erectus* also inhabited what is today’s Europe found support in 1907 by the discovery of a massive lower jaw in the sand near the village of Mauer lying southeast of Heidelberg in Germany (Schoetensack 1908). The analysis of the layers in

which the Mauer mandible was found helped to assess its age between 700 and 500 thousand years. In 1908 it acquired the status of a new hominid species *Homo heidelbergensis*; in the 20th century an opinion that this is a European subspecies of *Homo erectus* prevailed.

The Mauer prehistoric man was for many years presented as evidence of the taxon *Homo erectus heidelbergensis*. The tendency to classify hominid fossils from the period 700–200 thousand years ago as a subspecies of *Homo erectus* reflected the classification of findings in Africa and Asia. To paleoanthropological taxonomies were gradually added regional subspecies: *Homo erectus erectus* (1892), *Homo erectus pekinensis* (1927), *Homo erectus modjokertensis* (1936), *Homo erectus mauritanicus* (1954), *Homo erectus lantianensis* (1964), *Homo erectus olduvaiensis* (1968). This period taxonomic discourse included a discovery of the fossil remains of a hominin, which entered the pages of scientific publications under the name *Homo erectus paleohungaricus* (Thoma 1966); while the broad general public knows this unique hominin under the name Samuel. The discovery of Samuel, began a process of reassessing hominin fossil finds from the 700 to 200 thousand years ago and this challenged the presence of members of the species *Homo erectus* in the territory of prehistoric Europe. Since finding Samuel, scientists made a series of fossil discoveries that showed a unique mosaic of active hunting, *Neanderthal* and sapient features.

The specific morphology of findings made in the territory of France (Cauna del’Arago, Montmaurin, La Chaise, Fontéchevade, La Davidson, Biache), Italy (Ceprano, Altamura, Visogliano), Greece (Petralona, Apidima), Germany (Bilzingsleben), England (Boxgrove, Swanscombe), Spain (Atapuerca, Cova Negra) and Serbia (Mala Blanica) eventually led to a reassessment of the traditional hypothesis that these are remains of *Homo erectus*. Paleoanthropologists initially tended to involve a broad spectrum of hominid finds from the front 700–200 thousand years ago under the “archaic *Homo sapiens*.” It became clear that they are representatives of the relatively autonomous hominin species *Homo heidelbergensis*. That is why we consider it important to mention an important milestone on the long journey to the constitution of the taxon *Homo heidelbergensis*: the discovery of Samuel and accredit him on the occasion of his 50th anniversary with the evolutionary status he certainly deserves in light of new discoveries.

HOMO ERECTUS PALEOHUNGARICUS

The “paleoanthropological crisis”, launched by the Samuel discovery is connected with a small Hungarian village, Vértesszőlős, located in the northern part of the Pannonian Plain in the foothills of the Gerecse Mountains in the district of Tatabánya. Through the village flows the 51 km-long river Által-ér, and is excavated in four to five travertine terraces. Fixed travertine sediments precipitated from the mineral springs in this area consist mainly of pure calcite (94, 52 to 98, 88 %). Travertine terraces are exceptionally intact here and

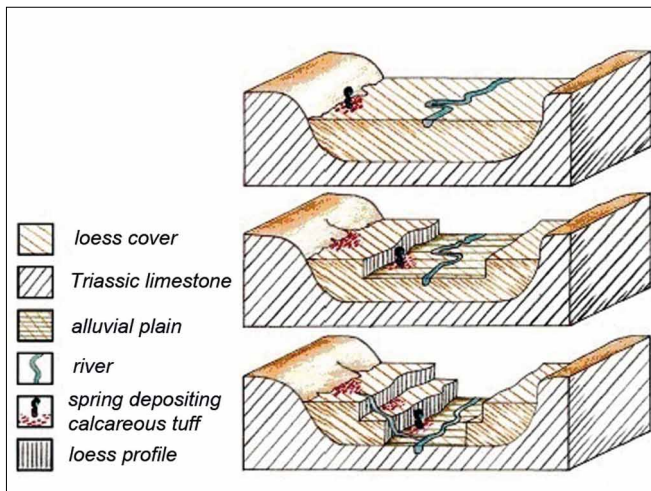

Fig. 3. Model formation of river terraces. © Zdenka Mechurová.

well-preserved, attributed to the calcium tufa that played an important role in the preservation of prehistoric organic and inorganic sediments (Dobosi, 1999: 7–9).

Quaternary local travertine is also a valuable source of paleohydrologic and paleoclimatic informations (Kele et al. 2006). For paleoanthropologists who deal with the reconstruction of human evolution the most important is that IV – V. travertine terrace of the river Által-ér remains were discovered in two settlements of prehistoric hunters who probably inhabited this area before the 400–200 thousand years ago (Kele 2009: 95; Svoboda 2014: 283). Geomorphological, paleontological and paleobotanical findings suggest that people inhabited this area during the second ice age (Mindel glaciation). At the time of the first settlement here the climate was milder and warmer and many indications suggest that in January the average temperature did not fall below minus 3° C.

Since 1900 Vértesszőlős has been of interest for scientists. Paleontologists and geologists found fossil remains of prehistoric fauna. On the outskirts of the village is a quarry where animal bones were discovered that dated hundreds of thousands of years old (Dobosi, 2003: 78). This was contested, in 1962, by the Hungarian geologist Márton Pécsi (1923–2003) and his students who conducted a survey stratigraphic layers of travertine. Based on their research the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian National Museum in Vértesszőlős launched systematic archaeological excavations. Subsequent research between 1963 and 1968 was led by the Hungarian archaeologist, paleontologist and historian László Vértes (1914–1968). Vértes, who worked at the Hungarian National Museum where he was responsible mainly for prehistoric collections, his experience applied during the excavations in Vértesszőlős acquired during his research of prehistoric sites in the Hungarian city of Tata.

The Hungarian paleontologist and geologist András Tasnádi Kubacska (1902–1977), helped Vértes with the analysis and interpretations of geological ecofacts. They uncovered several cultural layers that housed, two permanent hunting estates,

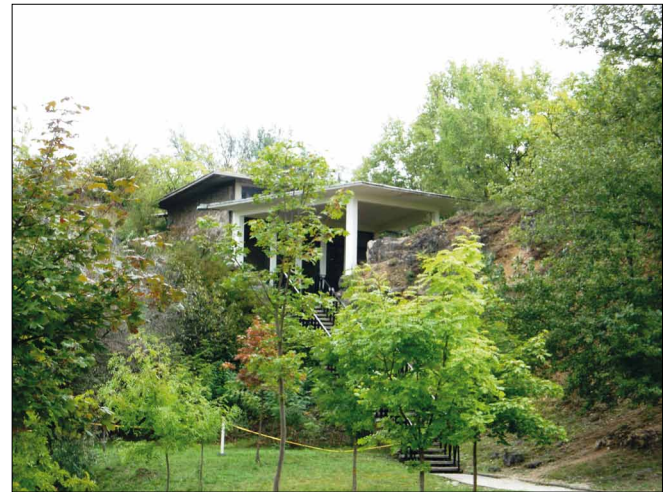

Fig. 4. Museum in Vértesszőlős. © Zdenka Mechurová.

hominin fossils, an extensive collection of prehistoric industries and a place that served for cutting of hunted animals. In hardened mud they also discovered footprints of local fauna and the imprint of a human foot. The Hungarian archaeologist Viola Dobosi (1942–), who worked during the excavations as Vértes's assistant, was convinced that Vértesszőlős represents an exceptional and unique prehistoric archaeological site. In her opinion, this is due to the unique topographic positions within Europe (Vértesszőlős is located away from the sea), and the local findings represent the fact that the travertine structure provided numerous archaeological excavations fossils, prehistoric artifacts and the original ecofacts in stratigraphic deposit (in situ). The wealth of prehistoric flora and fauna allows for the reconstruction of the original environment and can be used to determine the age of the findings using biostratigraphic dating methods (Dobosi 2006). Individual cultural layers uncovered in Vértesszőlős, are now open to the public in the local paleoanthropologic museum – in two museum buildings erected above the site. One building protects site I. where there are traces, the second building covers site III., where they the remains of Samuel were discovered. Both sites are accessible to visitors and visible through a window. There are 4 cultural layers. In site III. there are five cultural layers. Among the most valuable finds discovered was the site of a hunting estate, and 350,000-year-old remains of fire, discovered in 1966 by István Skoflek (1934–1981). Uncovered in the loess layer was charcoal five centimeters thick and 7 meters wide. In a prehistoric fire were charred fragments of animal bones, which probably served as fuel and kept “alive” the smoldering fire. The discovery of fire from the period of middle Pleistocene played an important role in supporting the hypothesis that ancient people used fire as early as the Lower Paleolithic period. A very important part of the discovery in Vértesszőlős was a stone industry and stone fragments that served as tools for cutting. It was the chipped stone industry, usually made of quartz and quartzite cobbles or from silex. An important source of raw materials that prehis-

Fig. 5. Cultural layer 2. © Zdenka Mechurová.

toric hunters used to produce artifacts was found in silts and sediments of the river Által-ér. The creators of these industries carefully selected boulders modified by splitting. A characteristic feature of this collection of artifacts is their microlithic character (Friedrich 2005: 210). Stone tools, the mean length of 2.4 centimeters, were apparently used by prehistoric hunters in cutting and carving, leather processing of hunted animals or manufacturing of wooden artifacts such as spears or everyday objects. On instruments found in higher cultural layers is recorded a gradual growth of technological innovation. Compared with the older industry found in the lower layers, these tools vary in material and have a more careful treatment. At the site with an area of 103 m² was discovered 8900 chipped stone tools on the base of the Vértes tried to determine some typological classes. This created a typology of standardized tools generated from local stone industries that included 50 different types of tools. This number, however, was not identical with a number of features that determined their use. A very useful part of the archaeological finds were ecofacts included in the “production waste” as contributing to the reconstruction of production techniques. In the cultural

layers were also discovered 105 fragments of bone artifacts that had the tool function. These bone industry were sometimes processed in a manner similar to stone tools. Among the unique discoveries in this regard was a bone Hand Axe. Also found were parts of the bones, clearly identified as the remains of food because they bore traces, and were left the tools used for trimming meat and getting the bone marrow. The natural environment of Vértesszőllős provided prehistoric hunters and gatherers with good conditions for obtaining food. In a place that before 350 years ago was used to process the meat of hunted animals were documented two types of activities – the first related to animals by depleting the skin, the other with a filleting meat. Archaeological findings prove that prehistoric people made their living from Vértesszőllős smaller and larger herbivores and wild beasts. Fragments of animal bones, jaws and teeth suggest that the most common meat for local hominin was horse. But there were also aurochs, bison, deer, wolf and roe. Found also were bear bones but it is not clear whether these are remains of hunted animals or bones humans brought in from elsewhere. Among the rocks were many animals that apparently died naturally.

Fig. 6. Model of occipital bone of Samuel. © Zdenka Mechurová.

An extraordinary discovery in Vértesszőlős occurred in 1965, when slightly fossilized remains of two individuals were discovered. In the first of these, known as VSZ I., were four fragments of teeth – three milk teeth and the permanent part of the left molars of a seven year old child. Analysis of these teeth showed similarity to the teeth of members of the species *Homo erectus*, found in Zhoukoudian, China. The other individual (Vsz II) who caused a sensation in the world of paleoanthropology was Samuel.

His remains were discovered on 21st of August, 1965 in a travertine layer at a distance of about 8 meters from dental fragments of individual from site VSZ I. These findings were estimated at 350,000 years old, while the use of resonance method determined an age of 333 000 +/- 17,000 years. The maximum age of the layers was set at 600,000 years. Morphology found occipital bone fragment suggesting that it is an adult human. The structure of the bone is relatively thin and the top of the rear flattened. On her back is a well-developed nuchal hump, to which is attached very large neck muscles. Area, which is located below the bulge nape separates some distinct furrow. Based on the size of the occipital bone was Samuel's skull, its cranial capacity estimated at 1,300 cm³. The distortions that are visible on the skull bones, was caused by storage in travertine layer. On the occipital bone are also traces, about which Vértés theorized, that he said arose during the ritual removal of the brain and supposedly testify to cannibalism.

Today most scientists reject this hypothesis. Opinions on the evolutionary status of Samuel's remains are controversial. The fact that the bones were incomplete and severely eroded is one reason, and also because at the time there were no comparable hominin fossil remains. Because Vértés had not the knowledge and experience with cranial fragments, he requested assistance from prominent Hungarian anthropologist Andor Thoma (1928–2003), an expert in evolutionary anthropology. Thoma hesitated over a distinct classification of hominid remains found in Vértesszőlős. Like other paleoanthropologists, who tried to include Samuel in an evolutionary continuum, he hesitated whether they were an European representative of the species *Homo erectus* or an early *Homo sapiens*. These doubts are reflected in the label, that Thoma used as a generic term for fossils found – *Homo erectus (seu sapiens) paleohungaricus*. Already this label is encoded but “peripeteia” connected with Samuel's morphology, which is the problem, whether it is a species of the *Homo erectus* or some early form of *Homo sapiens*. Vértés, in his book *Stone Trail: The story of the Prehistoric Man from Vértesszőlős* (1969), inclined to the view that Samuel is representative of the species *Homo erectus* (Vértés 1969: 214). A similar conclusion was reached by South African paleoanthropologist Phillip Vallentine Tobias (1925–2012) studying the skull fragments who also found no reason for the hypothesis that Samuel should be considered as a member of the species *Homo sapiens*. Tobias differed from the Hungarian

archaeologists with his view of the volume of the Samuel skull. Tobias differed from Hungarian archaeologists with his opinion on the volume of the Samuel skull. He believed that the volume of the skull is smaller than Andor Thoma estimated.

At present the majority of palaeoanthropologists believed Samuel brain size is slightly larger than the lower limit of normal variability in the brain of modern man. The fact that Samuel had a relatively large brain is reflected in the overall construction and shape of skull and facial bone. Samuel fossil remains, as well as the stone industry found in Vértesszőlős, immediately attracted the interest of leading world palaeoanthropologists. One of the first major international scientists who responded to the discoveries made in Vértesszőlős, was the American anthropologist Francis Clark Howell (1925–2007), who on studying Samuel pointed this out in his book *Prehistoric man* (1965). Howell, who personally visited Vértesszőlős, traveled to Tanzania to discuss his findings with the famous British paleoanthropologists Louis and Mary Leakey (Vértes 1969: 142). Among the famous visitors of Vértesszőlős, were also British physical anthropologist Kenneth Page Oakley, a German paleontologist Helmuth Zapfe and paleoanthropologist Gustav Heinrich Ralph Koeningswald. Not all palaeoanthropologists agreed with the conclusions of Andor Thoma after examining the fossil remains of Samuel. For example, an American paleoanthropologist Milfford Wolpoff (1942), who examined the fossils in 1977, drew attention to the fact that the skull fragment from Vértesszőlős is a unique specimen of the second ice age (Mindel). In his opinion, it is difficult to draw conclusive generalizations from a fragment sample. It cannot represent the complex morphology of the studied population. Meaning sample according to him, but consists in the knowledge of evolutionary developmental lines linking the species *Homo erectus* and *Homo sapiens*. The fact that at the time of the discovery it was a unique European hominin sample from the period 400 to 200 thousand years ago could have been the reason why its importance was overestimated.

Finally Wolpoff highlighted the incompleteness of the sample and its eroded state (Wolpoff 1977: 357). In 1971 Andor Thoma responded to Wolpoff's critical remarks, who published a study in the *Nature* journal, in which he admits that the scientific community is divided into two groups over the interpretation of Samuel fossils.

Some experts have theorized that Samuel is *Homo erectus*, others look to from a relatively large volume domed skull, consider it to be the remains of *Homo sapiens*. There were also palaeoanthropologists who paid increased attention to the morphological characteristics that suggested Samuel's evolutionary kinship to *Neanderthals*. Specifically, there is the occipital morphological structure reminiscent of the characteristic bulge in the occipital region (occipital bun) with *Neanderthals*. A new approach to the interpretation of Samuel fossils from this point of view, for example, was the British paleoanthropologist Christopher B. Stringer (1947) who called Samuel one of the last "pre-*Neanderthals*", that represents the European representative but autonomous hominin *Homo heidelbergensis* (Wolpoff 1999: 644–645).

DISCUSSION

The key to uncovering who was *Homo erectus seu paleohungaricus sapiens*, were fossil discoveries made in the second half of the 20th century in Europe. Comparative space for examining the morphology of Samuel's occipital bone was provided by, e.g., a hominin skull known as the Petralona 1, discovered in 1960 by speleologists in a cave near the village Petralona south of Thessaloniki in the Greek province of Chalkidiki. Approximately 350–200 thousand years old skull, described by P. Kokkoros and A. Kanellis, presents like the skull fragment from Vértesszőlős unique mosaic presapient and sapient morphological characters. A big and rugged face with its massive arches reminds one of *Neanderthals*, while the occipital wall is shaped similarly to Samuel. Among the distinctive features of Petralona 1 is a very strong skull and low-arched, broad braincase which volume was about 1200 cm³ (Kokkoros – Kanellis 1960; Svoboda 2014: 290). At the time of discovery Petralona 1 belonged together with a skull fragment from Vértesszőlős to rare fossil remains of presapient forms of the prehistoric man that inhabited Europe in the period in the period 700–200 thousand years ago.

In order to answer the question of who actually are these prehistoric people it was necessary to add to the collection of fossil remains. The place the next hominin fossils, were included among the findings known as archaic *Homo sapiens*, came from Cauna de l'Arago at Tautavel in the French Pyrenees. Here in limestone caves above the river Verdoube since 1964 conducted paleoanthropological excavations and in middle pleistocene layers found several dozen human fossils. So far, the most important finding from this area is partially preserved skull (Arago XXI), whose age is estimated at 450–300 thousand years. There were also fragments of the pelvic bones and a wide hip bone. A skull, for its size and robust build of the face attributed to a male, was discovered and described in 1971 by French archaeologist and paleoanthropologist Henry de Lumley (Lumley 1979). From an extensively damaged skull was preserved the entire face, parietal bone, and five stools. The typical morphological features include protruding brow ridges distinctly separate, large rectangular eyepiece and a broad flattened head, which turns into a narrowed skull (postorbital constriction). Bones of the skull on the sides accentuate the angular ridge that its shape resembles the morphology of *Homo erectus*. Unlike members of the species *Homo erectus* a skull from Arago lacks sagittal crest, has broader frontal bone and bigger brain volume (around 1166 cm³). It is again an example of a mosaic anatomical structure displaying an evolutionary shift from archaic features towards a more advanced *Neanderthal* morphological pattern. A very important location, which significantly contributed to the understanding of the evolutionary status of the European archaic *Homo sapiens*, is a Spanish Atapuerca cave complex, specifically the cave Sima de los Huesos, considered the largest European hominin site of the Middle Pleistocene period. Speleologists discovered this cave in 1976 while surveying the karst cave system. It was a relatively small storage room with

a low ceiling, accessible 14 m deep shaft. The fill cave consisted of clay, marl, sand and bat guano. Very difficult research coupled with the removal of tons of sediment lasted for six long years. Palaeoanthropologists in a small, cold and damp cavern were working in very difficult conditions supported on wooden boards. The confined space allowed excavation by no more than five people. They carefully removed the wet clay and found hominin brittle bones and in backpacks transported them out of the cave. In the Sima de los Huesos were discovered fossil remains of at least 32 men, women and children jumbled and without any anatomic relationships, together with the bones of cave bears and other carnivores. Paleanthropologists noted a relatively low age composition of the hominin group. Juan Luis Arsuaga found that only three individuals lived for more than thirty years. Most of the fossils consists of fragments of skulls and teeth. Breakthrough research occurred in 1992 when the skull identified as SH 4 and SH 5 was discovered. Skull SH 4 has a special place among the findings from the Middle Pleistocene, not only because of the high content of the skull (1390 cm³), but also the fact that it was the remains of an individual who has been deaf since childhood, and yet, thanks to the altruistic reciprocity of members of the group managed to survive. During 1992 and 1993, it was discovered a well-preserved skull of a complete SH 5.5. Relatively small, round skull has a small capacity (1125 cm³), wide voluminous face, broad nose area and significantly protruding face. Some characteristic brow ridges, a large nose and a hole horizontal lateral portion of the occipital suture, already anticipate the *Neanderthal* morphological pattern. In 1994 paleoanthropologists discovered a nearly complete postcranial skeleton of man. To the skull SH 5 was added a complete pelvis, including the bones of the upper and lower extremities and trunk. With this, we know that archaic *Homo sapiens* who lived in Atapuerca in front 550–300 thousand years ago, had a fairly robust physique. Its height varied around 180 cm, and it weighed 70 to 90 kg. The way bones were stored and the absence of stone tools indicates that the remains in the cave were not dragged in by carnivorous beasts, but by the other members. Some palaeoanthropologists are therefore convinced that it is a proof of intentional burials. Cuts on top of some skulls and long bones also indicate the existence of cannibalism (Arsuaga – Martinez – Gracia 1993). Another important site, with evidence of the spread of archaic *Homo sapiens* in Europe, is the gravel pit at Boxgrove in southern England. In 1993, in layers of sand, clay and debris dating back over 500 years ago, were found shinbone, two front teeth and a large number of stone tools acheulean type (Roberts – Stringer – Parfitt 1994). Robust and relatively long tibia suggest that it was a very strong, about 182 cm tall individual. The ecosystem where people lived at Boxgrove, formed muddy environments with little overgrown vegetation and inhabited by rhinos, bears, deer and beavers. Prehistoric people whose morphology and way of life reminded one of Samuel inhabited the settlement near the lake at Bilzingsleben in Germany. Since 1972, systematic research by the German archeologist and paleontologist Dietrich Mania (1938), in sandy sediments

in the bedrock of solid travertine discovered hominid remains from younger holstein interglacial period (Mania 1986, 2004). These were fragments of the frontal bone, parietal bone and occipital bone. In the settlement were also discovered specific areas, which before 400–350 thousand years ago were used for housing, manufacturing tools and processing meat of hunted animals. There were three residential buildings situated next to each other in a semicircle. Their oval or circular plan area comprised from 5.7 to 8.7 square meters. Most artifacts of stone industry and the remains of hunted animals were found near the fires in front of these entrances. Middle settlements had a paved oval with an area of 60 m², which probably served as a space for collective activities. A residential structure in Bilzingsleben suggests that the local community demonstrated an organized social structure and differentiation into smaller social units. In addition, there were stone industries, wooden tools and flint stone tools including washers used to produce tools. An unique discovery was bones covered with petroglyphs, which created a very stylized structure. It is a proof of human creativity, which can be interpreted as a very early manifestation of artistic activity that illustrates the evolution of the human race before the 700–200 thousand years ago. Comparative analysis of skull fragments of Samuel fossil remains with other hominin elicited a new attitude to the somewhat vague label of archaic *Homo sapiens*. Palaeoanthropologists increasingly came to the view that before 700–200 thousand years ago there inhabited in the vast territories of Europe, Africa and Asia hominid members of a species that was the ancestor of both *Neanderthals* and anatomically modern humans. This kind of came to a genealogical map of the evolution of mankind under the name *Homo heidelbergensis*.

Reconstruction of the members of the species *Homo heidelbergensis* can be done mainly based on fossil remains of this form of human discovered on the territory of today's Germany (Mauer, Steinheim, Bilzingsleben), France (Arago), Greece (Petralona), Spain (Atapuerca), Great Britain (Boxgrove, Swanscombe), Ethiopia (Bodo D'Aro), Tanzania (Ndutu), Zambia (Kabwe), Narmada (India), Che-Hsien, Ma-pa, Ta-li, Tching-chun (China), Ngandong (Java).

Homo heidelbergensis had a fairly robust physique, strong bones and strong muscles. Based on the postcranial skeleton (SH 5 - Elvis) found in Spanish Sima de los Huesos one assumes that *Homo heidelbergensis* reached the height of 175–190 cm and weighed 80–90 kg. The proportion and length of the upper and lower extremities, as well as the shape of the pelvis is very similar to the morphology of anatomically modern humans. Bones are more robust and the pelvic entrance is narrower than that of modern people. In comparison with the species *Homo ergaster* and *Homo erectus* occurred gracial facial skeleton, rounding occipital region of the skull and cranial volume expansion (1100–1300 cm³). Some of the skulls of *Homo heidelbergensis* suggest that a brain of this kind reached its lower limit size variability of anatomically modern man. Bigger is also Broca's speech center. About a 400–300 thousand years ago by members of the species *Homo heidelbergensis* appears with an identical curvature (bulging) of the cranial base

as modern man. This morphological structure refers to the low position of the larynx and the presence of laryngeal resonance space necessary for the creation of articulate speech. In the construction of the skull of *Homo heidelbergensis* there are still archaic features reminiscent of an evolutionary ancestor. These include massive superorbital torus, which is divided into two thick brow ridges. Other features include a sturdily-built skull, a large face with a relatively steep profile lines and a massive jaw. Generally, the morphology of the species *Homo heidelbergensis* is a distinctive mosaic of archaic presapient and sapient progressive and evolutionary traits. The origin and evolution of the species *Homo heidelbergensis* is probably an example in which the evolutionarily advanced species directly deriving the development of their predecessors. That is why the species *Homo heidelbergensis* may include a wide spectrum of morphologically diverse populations of hominin that 700 to 200 thousand years ago inhabited the vast areas of the Old World. Their evolutionary successors, who before the 200–100 thousand years ago independently differentiated into two distinct evolutionary lineages represented African anatomically modern humans and *Neanderthal* Europe, that eventually awaited their fateful meeting, from which emerged the only winner – *Homo sapiens*.

To correctly determine the evolutionary status of 350,000 year old fragment of occipital bone found in Hungarian Vértesszőlős, it is necessary to compare and analyze the finding and put it in the broader context of evolution of human-kind in the period before 500 to 200 thousand years ago. Typical morphological characters which Samuel has common with other fossil findings included into the taxon *Homo heidelbergensis*, are relatively thin and flattened bone structure and well-developed nuchal hump, which is clamped to a very large neck muscles. In our opinion, the members of the species *Homo heidelbergensis* we can describe as evolutionary ancestors of both the *Neanderthals* and anatomically modern humans too. The evolutionary relationship of Samuel to younger *Neanderthals* is especially witnessed by the occipital morphological structure, its shape reminiscent of the characteristic bulge in the occipital bun of *Neanderthals*. The morphologically closely relation of species *Homo heidelbergensis* and *Homo sapiens* is indicated by the skull capacity of Samuel (about 1300 cm³), which is slightly larger than the lower limit of the normal variability of human brain of modern humans. Although anatomically modern humans, were appearing before 200–140 thousand years ago in the sub-Saharan Africa, the morphology of the cranial structure of the European representatives of the species *Homo heidelbergensis* well illustrates the general trend of expansion of the brain during the evolution of hominids in the genus *Homo*. The fact that Samuel had a relatively large brain, had to be reflected in the overall construction and shape of the skull and facial skeleton profiling. Reflections and speculations on the subject of face of Samuel considerably limit the fact that the bone was found incomplete and heavily eroded. To create a general idea about the morphology of Samuel skull, it is useful to make a comparison with analogous discoveries of fossil remains of Eu-

ropean members of the species *Homo heidelbergensis*. From this point of view especially significant is the finding of 350 to 200,000 years old skull hominin called Petralona 1, whose robust construction of facial skeleton is similar to the *Neanderthals* while the occipital part is shaped similarly to the Samuel. The inspiration for the reconstruction of the missing parts of Samuel skull may be the remains of the skull Arago XXI found in Caune de l'Arago at Tautavelu in the French Pyrenees or the well-preserved small skull SH 5 found in the Spanish site Atapuerca in the cave Sima de los Huesos. These fossil remains also show morphological characteristics typical of the species *Homo heidelbergensis*. Based on comparative analysis of Samuel occipital bone with similar European findings of skulls, we can tell that the fossil remains of *Homo erectus paleohungaricus*, must be reclassified. That is not a member of the species *Homo erectus*, but the European representative of the autonomous hominin *Homo heidelbergensis*.

REFERENCES

- Adams, Brian – Blades, Broke S. Eds. (2009): *Lithic Materials and Paleolithic Societies*. New York: Wiley-Blackwell.
- Antón, Susan C. (2013): *Homo erectus* and Related Taxa. In: Begun, David R. Ed.: *A Companion to Paleoanthropology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 497–516.
- Asaf, Berhane – White, Tim – Lovejoy, Owen et al. (1999): *Australopithecus garhi*: A New Species of Early Hominid from Ethiopia, *Science*, 284 (5414), 629–635.
- Andrefsky, William Ed. (2008): *Lithic Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arsuaga, Juan-Luis – Martínez, Ignacio – Gracia, Ana et al. (1993): Three New Human Skulls from the Sima de los Huesos, Middle Pleistocene Site in Sierra de Atapuerca. *Nature*, 362, 534–537.
- Begun, David R. Ed. (2013): *A Companion to Paleoanthropology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Berger, Lee R. – de Ruiter, Darryl J. – Churchill, Steven E. et al. (2010): *Australopithecus sediba*: A New Species of *Homo*-like australopithec from South Africa. *Science*, 328 (5975): 195–204.
- Berger, Lee R. – Hawks, John – de Ruiter, Darryl J. et al. (2015): *Homo naledi*, A New Species of the Genus *Homo* from the Dinaledi Chamber, South Africa. *eLife* 4. doi:10.7554/eLife.09560. Retrieved 10 September 20.
- Boaz, Noel T. – Ciochon, Russell L. (2004): *Dragon Bone Hill: An Ice-age Sago of Homo Erectus*. New York: Oxford University Press.
- Brunet, Michel – Guy, Franck – Pilbeam, David et al. (2002): A New Hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa. *Nature*, 418, 145–151.
- Conroy, Glenn C. – Pontzer, Herman (2012): *Reconstructing Human Origins: A Modern Synthesis*. New York: W. W. Norton.
- Cela-Conde, Camilo J. – Ayala, Francisco J. (2007): *Human Evolution: Trails from the Past*. Oxford: Oxford University Press.
- Dobosi, Viola T. (2001): Ex Proboscideis – Proboscidean Remains as Raw Material at Four Palaeolithic Sites, Hungary. In: Cavarretta, Giuseppe – Gioia, Patrizia – Mussi, Margherita – Palombo, Maria Rita Eds.: *The World of Elephants International Congress*, Rome: Consiglio Nazionale delle Ricerche, 429–443.
- Dobosi, Viola T. (1999): *Palaeolithic Man in the Által-ér Valley*. Tata: Alfadat Press Ltd.
- Dobosi, Viola T. (2006): Tűzhelyek Vértesszőlősön. *Archeometriai Műhely*, 2006/3, 1–7.
- Dobosi, Viola T. (2008): Kódok és lyukszegélykártyák, Vértés László módszere az őskőkori leletek feldolgozására. *Archeometriai Műhely*, 2008/2, 1–6.
- Fridrich, Jan (2005): *Ecce homo. Svět dávných lovců a sběračů*. Praha: Krigl.
- Haile-Selassie, Yohannes (2001): Late Miocene Hominids from the Middle Awash, Ethiopia. *Nature*, 412, 178–181.

- Gebo, Daniel L. (2010): Locomotor Function across Primates (Including Humans). In:
- Hammond, Ashley S. – Ward, Carol V. 2013. *Australopithecus and Kenyanthropus*. In: Begun, David R. Ed.: *A Companion to Paleoanthropology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 434–456.
- Harcourt-Smith, William E. H. (2004): Fossils, Feet and the Evolution of Human Bipedal Locomotion. *Journal of Anatomy*, 204, 403–416.
- Henke, Winfried – Tattersall, Ian Eds. (2015): *Handbook of Paleoanthropology I. – III*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.
- Hublin, Jean-Jacques (2013): The Middle Pleistocene Record: On the Ancestry of Neandertals, Modern Humans and Others. In: Begun, David R., Ed. *A Companion to Paleoanthropology*, Oxford, Wiley-Blackwell, 517–537.
- Hunt, Kevin D. (1994): The Evolution of Human Bipedality: Ecology and Functional Morphology. *Journal of Human Evolution*, 26, 183–202.
- Isbell, Lynne A. – Young, Truman P. (1996): The Evolution of Human Bipedalism in Hominids and Reduced Group Size in Chimpanzees: Alternative Responses to Decreasing Resource. *Journal of Human Evolution*, 30(5), 389–397.
- Johanson, Donald C. – White, Tim D. (1979): A Systematic Assessment of Early African Hominids, *Science* 202, 321–330.
- Kele, Sándor (2009): *Édesvízi mészkövek vizsgálata a Karpat medenceből: Paleoklimatológiai és szedimentológiai elemzések*. Dissertation work. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Geokémiai Kutatóintézet.
- Klein, Richard G. (2009): *The Human Career: Human Biological and Cultural Origins*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kokkoros, P. – Kanellis, A. (1960): Découverte d'un crâne d'homme paléolithique dans péninsule Chalcidique, *Anthropologie* 64, 132–147.
- Kretzoi, Miklós – Dobosi, Viola, T. Eds. (1990): *Vértesszőlősen Site, Man and Culture*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Kretzoi, Miklós – Vértes, László (1965): Lower Paleolithic Hominid and Pebble Industry in Hungary. *Nature*, 208, 5006.
- Lanpo, Jia – Weiwei, Huang (1990): *The Story of Peking Man*. Beijing: Foreign Languages Press.
- Larsen, Clark S. Ed. (2010): *A Companion to Biological Anthropology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 530–544.
- Lumley, Henry de (1979): L'Homme de Tautavel. *Dossiers de l'Archéologie*, 36, 1–273.
- Leakey, Meave G. – Spoor, Fred. – Brown, Frank H. et al. (2001): New Hominid Genus from Eastern Africa Shows Diverse Middle Pliocene Lineages. *Nature*, 410, 433–440.
- Mania, Dietrich (1986): Die Forschungsgrabung bei Bilzingsleben. *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 69, 235–255.
- Mania, Dietrich – Mania, Ursula – Wolf, Dietrich-Heinrich, et al. (2004): *Bilzingsleben V. Homo erectus – seine Kultur und Umwelt, zum Lebensbild des Urmenschen*. Langenweißbach: Beier & Beran. Archäologische Fachliteratur.
- Muehlenbein, Michael P. Ed. (2015): *Basics in Human Evolution*. London: Elsevier Inc.
- Niemitz, Carsten (2010): The Evolution of the Upright Posture and Gait. A Review and a New Synthesis. *Naturwissenschaften*, 97(3), 241–263.
- Půtová, Barbora – Soukup, Václav Eds. 2015. *The Genesis of Creativity and the Origin of the Human Mind*. Prague: Charles University in Prague, Karolinum Press.
- Rightmire, Philip (2010): Origins, Evolution, and Dispersal of Early Members of the Genus *Homo*. In: Larsen, Clark S. Ed. *A Companion to Biological Anthropology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 441–356.
- Rodman, Peter S. – McHenry, Henry M. (1980): Bioenergetics of Hominid Bipedalism. *American Journal of Physical Anthropology*, 52, 103–106.
- Roberts, M. B. – Stringer, Christopher G. – Parfitt, Simon A. (1994): A Hominid Tibia from Middle Pleistocene Sediments at Boxgrove. *Nature*, 369, 311–313.
- Senut, Brigitte – Pickford, Martin – Gommery, Dominique et al. (2001): First Hominid from the Miocene (Lukeino Formation, Kenya). *Paris: Comptes Rendus des Seances de l'Academie des Sciences*, 332, 137–144.
- Simpson, Scott W. (2013): Before *Australopithecus*: The Earliest Hominins. In: Begun, David, R. Ed. *A Companion to Paleoanthropology*, Oxford: Wiley-Blackwell, 417–433.
- Schoetensack, Otto (1908): *Der Unterkiefer der Homo heidelbergensis aus den Sanden von Mauer bei Heidelberg*. Leipzig: Wilhelm Engelmann.
- Shreeve, Jamie (2015): Záhadný člověk. *National Geographic Česko*, říjen 2015, 34–56.
- Schrenk, Friedemann (2013): Earliest *Homo*. In: Begun, David R., Ed. *A Companion to Paleoanthropology*, Oxford, Wiley-Blackwell, 480–496.
- Simpson, Scott W. (2010): The Earliest Hominins. In: Larsen, Clark S. Ed. *A Companion to Biological Anthropology*, Oxford: Wiley-Blackwell, 314–340.
- Soukup, Václav (2015): *Prehistorie rodu Homo*. Praha: Karolinum.
- Svoboda, Jiří A. (2014): *Předkové: Evoluce člověka*. Praha: Academia.
- Tattersall, Ian – Schwartz, Jeffrey (2001): *Extinct Humans*. New York: Westview Press.
- Tattersall, Ian (2012): *Masters of the Planet: The Search for Our Human Origins*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thoma, Andor (1972): Letter to Editor. Cranial Capacity, Taxonomical and Phylogenetical Status of Vértesszöllos Man. *Journal of Human Evolution*, 1.5, Vértes, László: Kavics ösvény.
- Thoma, Andor (1972): On Vértesszöllos Man. *Nature*, 236, 5348.
- Thoma, Andor (1978): Some Notes on Wolpoff's Notes on the Vértesszöllos Occipital. *Journal of Human Evolution*, 7, 4.
- Vančata, Václav (2013): *Paleoantropologie a evoluční antropologie*. Praha: Nakladatelství Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
- White, Tim D. – Suwa, Gen – Asfaw Berhane (1994): *Australopithecus ramidus*: A New Species of Early Hominid from Aramis, Ethiopia. *Nature*, 371, 306–312.
- Villmoare, Brian A. – Kimbel, William H. – Seyoum, Chalachew (2015): Early *Homo* at 2.8 Ma from Ledi-Geraru, Afar, Ethiopia, *Science* 6 March, 1056–1057.
- Walker, Alan – Leakey, Richard E. F. Eds. (1993): *The Nariokotome Homo erectus Skeleton*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wolpoff, Milford H. (1971): Is Vertesszöllos II an Occipital of European *Homo erectus*? *Nature*, 232, 5312.
- Wolpoff, Milford H. (1977): Some Notes on Vertesszöllos Occipital. *American Journal of Physical Anthropology*, 47 (3), 357–363
- Wolpoff, Milford H. (1999): *Paleoanthropology*. Boston: McGraw-Hill.
- Wood, Bernard A. (2011): *Human Evolution*. New York: Sterling Publishing Company.
- Wood, Bernard A. (2011): *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Human Evolution*. Chester, West Sussex, Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell
- Wood, Bernard A. – Schroer, Kes. (2013): *Paranthropus*. In: Begun, David R. Ed. *A Companion to Paleoanthropology*. Oxford, Wiley, 457–478.

AUTHORS

Soukup, Václav (31. 8. 1957, Mariánské Lázně) is a Czech anthropologist working at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. He is the author of *Prehistory of the genus Homo* (2015), *Anthropology: Theory of Man and Culture* (2011) or *History of Anthropology* (2004). He teaches social and cultural anthropology, cultural studies and paleoanthropology, and is among the founders of the interdisciplinary cultural studies course that aspires to connect the human society and culture. Soukup is the author of numerous scientific papers and monographs devoted to the theory of culture, history and paleoanthropological thinking. His extensive book *History of Anthropology* was awarded the Rector's Prize of Charles University as the best publication in the field of social sciences in 2004. Contact: Doc. PhDr. Václav Soukup, CSc., Faculty of Arts, Charles University, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: vaclav.soukup@ff.cuni.cz

Mechurová, Zdenka (14. 12. 1984, Komárno), a Slovak theorist of culture and anthropologist, who deals with the issue of applied anthropology and intercultural communication in her research and publishing activities. Other areas of her professional interest include painting. Contact: Mgr. Zdenka Mechurová, PhD., e-mail: mechurova.zdenka@gmail.com

Ľudové čarodejné rozprávky vo výskume kľúčových osobností sociálnej a kultúrnej antropológie

Lukáš Šutor

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šrobárova 2, 040 59 Košice, Slovenská republika

Do redakcie doručeno 3. srpna 2018; k publikaci přijato 28. listopadu 2018

FOLK FAIRY TALES IN THE RESEARCH OF KEY PERSONALITIES OF SOCIAL AND CULTURAL ANTHROPOLOGY

ABSTRACT The study presents an overview of selected moments of research of the folk fairy tales from the perspective of key personalities of social and cultural anthropology from classical evolutionism to present, taking into account the history of anthropology of art. The greatest benefit of the anthropological approach lies in its transcultural breadth and its ability to see folk tales in a holistic context: accepting biological and ecological factors, in a psychological perspective, in semantic and performative interconnection with rituals, religious beliefs and the social environment. Important information has been provided by field anthropological research of live performances of narrators in less complex cultures. From the historical perspective, we have named three phases of research: searching for origin, searching for the essence and searching for the cultural context of folk fairy tale. We also draw attention to parallel research in related fields in the study. In conclusion, we express our belief in the impossibility of strictly separating disciplines such as anthropology, folkloristics, philology, linguistics, literary science, as well as natural sciences disciplines, especially where they have a common subject of research.

KEY WORDS fairy tales; folktales; anthropology of art; social and cultural anthropology

ABSTRAKT Štúdiá prináša prehľad vybraných momentov výskumu ľudovej čarodejnej rozprávky z perspektívy kľúčových osobností sociálnej a kultúrnej antropológie od klasického evolucionizmu po súčasnosť s prihliadnutím na dejiny antropológie umenia. Najväčší prínos antropológického prístupu je v jeho transkultúrnej šírke a schopnosti vidieť slovesný folklór v celostnom kontexte: s akceptáciou biologických a ekologických faktorov, v psychologickú perspektívu, v sémantickom a performatívnom prepojení s rituálmi, náboženskými predstavami a sociálnym prostredím. Dôležité informácie priniesli terénne antropológické výskumy živých vystúpení rozprávačov v menej komplexných kultúrach. Z historickej perspektívy sme pomenovali tri fázy výskumu: hľadanie pôvodu, hľadanie podstaty a hľadanie kultúrneho kontextu ľudovej čarodejnej rozprávky. V štúdiu upozorňujeme aj na paralelné výskumy v príbuzných odboroch. V závere vyjadrujeme presvedčenie o nemožnosti striktného oddeľovania disciplín, akými sú antropológia, folkloristika, filológia, lingvistika, literárna veda, ale aj prírodovedných disciplín, a to predovšetkým všade tam, kde majú spoločný predmet výskumu.

KLÚČOVÉ SLOVÁ čarodejná rozprávka; ľudová rozprávka; antropológia umenia; sociálna a kultúrna antropológia

Minimálne v euroázijskom folklórnom priestore sme svedkami podobných rozprávkových typov, motívov a postáv, najnápadnejšie zhody vidíme medzi čarodejnými rozprávkami¹. Je to práve medzikultúrny rozmer tohto žánru, ktorý od počiat-

ku priťahoval pozornosť kultúrnej a sociálnej antropológie. Výskum ľudovej slovesnosti sa však vo svojich prvopočiatoch odohrával výlučne vo filologických kruhoch. Po prvých serióznych zberateľských pokusoch v druhej polovici 18. storočia sa idealisticky zameraní romantici – Jacob a Wilhelm Grimmovci, Karel Jaromír Erben, Alexander Nikolajevič Afanasiev a ďalší – podujali zozbieraný materiál systematicky analyzovať a interpretovať. V čarodejných rozprávkach identifikovali

1 Okrem termínu čarodejná rozprávka sa v slovenskom odbornom diskurze používajú aj synonymné označenia čarovná a fantastická rozprávka.

pozostatky predkresťanského bájoslovia, dosiahnuté výsledky však boli poznačené národnouvedomovacími snahami, slúžili ako doklady o autochtónnosti a dlhovekosti domácej kultúry.² Friedrich Max Müller rozšíril pomocou rekonštrukcie indo-európskej mytológie filologický prístup o transkultúrny rozmer, interpretoval euroázijské čarodejné rozprávky ako metafory solárneho kultu, slnka-hrdinu putujúceho po oblohe, ktorý predstavuje víťazstvo svetla nad temnotou. Müllerova naturalistická škola našla mnoho stúpcov, po jej veľkej kritike pre jednostrannosť, obohatili niektorí naturalisti solárny koncept ďalšími prírodnými personifikáciami, napr. Adalbert Kuhn a Wilhelm Schwartz rozpoznávali v rozprávkach symboly meteorologických javov a posledný výrazný predstaviteľ Konrad Theodor Preuss aktualizoval myšlienky naturalizmu s dôrazom na mesačné fázy.

Kým v nemecky a slovansky hovoriacich krajinách patrilo výskum ľudových rozprávok v druhej polovici 19. stor. tradične do kompetencie filológie, hlavní folklórni teoretici tohto obdobia na Britských ostrovoch boli antropológovia. Edward Burnett Tylor považoval rozprávky bratov Grimmovcov za cenný zdroj prežitkov, v súlade s F. M. Müllerom interpretoval Červenú čiapočku zjedenú vlkom ako metaforu západu slnka, a teda ako príklad mytologického rezídua (1871, 283, 340–341). Evolucionistická antropológia sa síce bezprostredne napojila na filologický trend skúmania vzniku a vývoja ľudových žánrov, na rozdiel od filológov však nepripúšťala možnosť pôvodu všetkých čarodejných rozprávok v jednej kultúre. Tylor v tomto duchu porovnáva niekoľko typov príbehov v rôznych národných variantoch v Európe a postupne prechádza k neindoeurópskym paralelám (1871, 341–367). Vo výskume prežitkov pokračoval jeho žiak Edwin Sidney Hartland, slovesný folklór považoval za priamy vedecký prameň zakonzervovaných zvykov a starej viery a v duchu evolucionistickej konvergencie aj za možnosť pochopiť „primitívnu“ myseľ predkov (1891). Antropologický záujem o preliterárne spoločnosti priniesol poznatky o živých orálnych tradíciách, čím vážne otriasol predstavou o slovesnom folklóre ako o ozvene zaniknutého duchovného dedičstva „vyspelých“ kultúr. James George Frazer postavil teóriu o slovesnom folklóre na rituálnych a magických základoch (1994), podobne ako Tylor argumentoval existenciou čarodejnej rozprávky aj v spoločenstvách izolovaných od starovekých civilizačných centier Európy a Ázie. Zatiaľ čo Tylorovu a Frazerovu prácu môžeme považovať za všeobecný vstup do problematiky, Andrew Lang venoval rozprávke podstatnú časť svojho výskumu. Zorientovaný v ranej slovesnosti Grécka a rodného Škótska začal s veľkým dôrazom na antropologické postupy prenikať

do mýtov a legiend iných kultúr. Napísal články o fínskej *Kalevala* a o kaffirských rozprávkach, ktoré ukazovali jeho rastúci záujem o slovesnú antropológiu. Medzi jeho najvýznamnejšie rané články patrí štúdia *Mythology and Fairy Tales* (1873). Lang videl v ľudových rozprávkach prienik medzi vedomým umením a nevedomým kultúrnym prenosom, zdánlivo iracionálne zvyky a postupy vo folklóre „civilizovaných“ a „necivilizovaných“ kultúr interpretoval ako pôvodne spoločensky efektívne a racionálne. Po takmer desiatich rokoch teoretickej prípravy napísal rozsiahly úvod k prvému kompletnému anglickému prekladu *Kinder- und Hausmärchen (Children's and Household Tales)* od Grimmovcov. Langovo zbieranie a editovanie čarodejných rozprávok prišlo až po jeho zásadných teoretických prácach. Dvanásťdielna séria *farebných kníh* (1889–1910) je vo viktoriánskom duchu prispôbená detskému čitateľovi. Tak ako séria postupovala, Lang pridával menej známe rozprávky, začal tradičnými európskymi príbehmi, pribúdali príbehy z *Tisíc a jednej noci* a v ďalších sériách postupne čerpal z afrických, japonských, austrálskych, severoamerických a juhoamerických prameňov. Na sklonku svojej kariéry Lang opustil myšlienku spontánneho univerzálneho vzniku rozprávok a priklonil sa k teórii kultúrnej výmeny. Príklon k difuzionizmu je čiastočne viditeľný aj v jeho skoršej práci (1893). Prvenstvo konceptu difúzie ľudových rozprávok pred nástupom difuzionistickej antropológie však patrí Theodorovi Benfeymu. Vo svojom diele *Panchatantra* (1859) formuloval predpoklad o indickom pôvode čarodejnej rozprávky³. Po preštudovaní rovnomennej indickej zbierky (z prelomu 2. a 3. stor. p. n. l.) Benfey vyslovil záver, že sa čarodejné rozprávky dostali z Indie na Západ prostredníctvom budhizmu a islamu, malo sa tak diať najmä v časoch krížových výprav a mongolskej expanzivity. Opačný smer vplyvu, teda difúziu zo Západu do Indie v dobách Alexandra Veľkého, identifikoval pri žánri rozprávok o zvieratách. Hoci sa Benfeyho teória o pôvode rozprávok pravidelne oživuje, objavy starších záznamov ju vysunuli na okraj výskumu.

Najvýraznejším difuzionistickým príspevkom k výskumu ľudovej slovesnosti bola americká škola. Otec antropológie umenia Franz Boas stanovil svojimi prísnymi empirickými metódami základy vedeckého výskumu ľudových rozprávok v antropologickom kontexte, zaslúžil sa o zber a zachovanie príbehov najmä zo severozápadného pobrežia Ameriky a neskôr z Kalifornie. Keďže kultúra kmeňov Kwakiutl, Tlingit, Cimšjan a Heilcuk bola v mnohom prekrytá európskou, považoval Boas slovesný folklór za zrkadlo ich pôvodného života. Pokúsil sa z neho rekonštruovať spoločenskú organizáciu, náboženstvo, rodinné vzťahy, svadobné obrady, zvyky, hmotnú kultúru, stravovacie návyky a množstvo ďalších tém. Boasa teda zaujímali rozprávky (ale aj mýty a piesne) najmä ako zdroje informácií o zaniknutej alebo čiastočne prevrstvanej kultúre. Jeho metódy zberu boli dôkladné, podrobené

2 Označenie rozprávka navodzuje predpoklad, že ľudové čarodejné rozprávky patria dominantne do subsystému detskej literatúry, v prípade ľudových rozprávok ide však o neskoršiu konvenciu, žánrové preradenie. Pôvodne tieto komunikáty neboli vyhradené pre detského recipienta, ani tak neboli označované (napr. pomenovanie Dobšinského *Prostonárodných slovenských povestí*). Prívlastok čarodejná vymedzuje skupinu najstarších ľudových rozprávok (pozri napr. Šutor 2014).

3 K diskusii o pôvode vzniku čarodejnej rozprávky ako literárneho žánru prispela aj britská heliotická antropológia, výrazný bol najmä pokus o objasnenie niektorých folklórnych motívov z egyptského prostredia (napr. draka) od Graftona Elliota Smitha (1919).

prísny jazykový a záznamový pravidlám. O rozprávkach publikoval predovšetkým v časopise *Journal of American Folklore* v období, keď bol jeho šéfredaktorom (1908–1924). Okrem toho tvorí slovesný folklór súčasť jeho širších etnografických záznamov o pôvodných indiánskych kmeňoch. Veril, že priradenie folkloristiky pod antropológiu by zvýšilo jej odbornú úroveň. Problém dobového skúmania videl v nerozlišovaní medzi výskumom histórie príbehov konkrétnej spoločnosti a folklórnych prvkov spoločných pre celé ľudstvo. Pripúšťal existenciu elementárnych konvergentných motívov, ako sú návraty mŕtvych, schopnosť stať sa neviditeľným atď., úplne však vylučoval akýkoľvek monodifuzionistický koncept celého žánru. Oveľa väčší prínos prisúdil historickému skúmaniu konkrétnych príbehov a ich šíreniu. Jeho dôraz na indukčný prístup posunul výskum slovesného folklóru do nových rozmerov. Aby bola difúzia príbehu prípustná, musia byť podľa Boasa splnené dve podmienky: porovnávané varianty príbehov alebo motívov musia byť dostatočne komplexné, aby nebolo pochyb, že nemohli vzniknúť paralelne; prepojenie regiónov porovnávaných variantov musí byť jednoznačné a dlhodobé. Okrem konkrétnych trás šírenia príbehov a motívov v rámci regiónov Severnej Ameriky, ktorým Boas venoval najväčšiu pozornosť, vymedzuje aj skupiny príbehov migrujúcich medzi kontinentmi, pričom bol dostatočne otvorený aj menej konvenčným hypotézam prenosu (napr. zo Starého sveta do Ameriky cez Oceániu). V neposlednom rade sa zameriaval aj na – väčšinou dobových vedcov ignorovaný – slovesný materiál amerických Indiánov z obdobia po príchode Európanov, a s tým súvisiace zložitejšie otázky neskoršieho európskeho vplyvu cez filter afrického folklóru, ktoré podľa Boasa „umožňujú lepšie porozumieť procesom asimilácie a adaptácie, ktoré mali nepochybne veľký význam v dejinách ľudovej tradície“ (1914, 376–377).

S problémami procesu akulturalizácie, nerovnakého vplyvu kultúr, vzťahu centra a periférie, kultúrnej výmeny a transfigurácie prvkov sa na začiatku 20. storočia paralelne vyrovnávala aj folkloristika. Najvýraznejšie v podobe *geograficko-historickej metódy* (fínska/fínsko-americká škola). V jej jadre je migračná teória, ktorá mohla vzniknúť až na podklade relatívne ucelenej mapy svetového ľudového dedičstva, prakticky to znamenalo prepojenie katalógov, zbierok a archívov. Z tejto medzinárodnej databázy sa potom teoretici pokúšali stanoviť miesto a čas vzniku, lokálne varianty, migračné smery a trasy rozprávkových typov a motívov. Bádania tejto školy – podobne ako antropológovia – uprednostňovali ústne verzie príbehov, ktoré pokladali za pôvodné. Mnohé typy rozprávok však mali svoj najstarší záznam v písomnej podobe, ústna urforma⁴ tak mohla vzniknúť len ako konštrukt spätnej analýzy. Slabinou boli aj neúplné národné zbierky rôznej kvality. Aj napriek nenaplneniu všetkých ambícií tejto školy a spochybneniu jej základných teoretických východísk pretrval jej vplyv až do 21. storočia.⁵

4 Termín urforma prvýkrát použil Kaarle Krohn (1889).

5 Fínsko-americká škola vytvorila *medzinárodný katalóg rozprávkových subjektov a motívov* s označením 2399 typov príbehov. Prvú

Klasická evolucionistická a difuzionistická antropológia spolu s ich paralelami vo folkloristike, etnológii a literárnej vede predstavovali klasický stupeň bádania, ktorý by sme vzhľadom na skúmaný predmet mohli nazvať hľadanie pôvodu ľudových čarodejných rozprávok. Druhý stupeň – v tomto duchu – považujeme za hľadanie ich podstaty.

Z nastupujúcej generácie antropológov na Boasove zberateľské aktivity príbehov kalifornských Indiánov nadviazal Alfred Louis Kroeber (1903, 1907, 1932). Najznámejšou Boasovou nasledovníčkou v skúmaní ľudovej slovesnosti však bola Ruth Benedictová. Pri hľadaní kultúrnej jedinečnosti malých spoločenstiev bol pre Benedictovú jedným z kľúčov epický folklór. Pri archaických spoločnostiach nerozlišovala medzi rozprávkou a mýtom, čo do istej miery vyplýva aj z povahy materiálu. Benedictová tvrdila, že rozprávka či mýtus nie sú nikdy generické, ale vždy úzko prepojené s „tkanivom“ konkrétnej kultúry, ba dokonca, že potvrdzujú a najlepšie vystihujú jej podstatu. V rokoch 1922–1926 absolvovala terény výskum kmeňov Serrano, Cochiti, Zuni a Pima z juhozápadu Severnej Ameriky a v rokoch 1925–1939 bola editorkou *Journal of American Folklore* a prominentnou členkou *American Folklore Society*. Výsledkom jej folklórneho záujmu boli *Rozprávky Indiánov Cochiti* (1931) a *Mytológia Zunov* (1935). V skutočnosti v zbierke Rozprávok Indiánov Cochiti len časť textov obstoja ako rozprávky (čarodejné, realistické a o zvieratách), ostatné sú kozmogonické, kozmologické, etiologické, sociogonické a hrdinské mýty alebo príbehy kmeňovej histórie (true stories). Platí to aj naopak, pri Mytológii Zunov časť príbehov tvoria rozprávky.⁶ Benedictová použila na vyjadrenie ich základných vzorcov Nietzscheho opozíciu *apolónsky – dionýzovský*. Estetické konfigurácie slovesného folklóru Zunov a Cochiti potvrdzujú dominantné apolónske vlastnosti, ktorými sú prevaha jasného úsudku, vyrovnanosť zoči-voči prekážkam, uprednostňovanie harmónie s prostredím, tlmenie konfliktov, vyhýbanie sa krajnostiam a všeobecné presadzovanie ideálu emocionálnej umiernenosti a vznešenosti. Benedictová nechala bez povšimnutia sklony ich slovesného folklóru aj k niektorým dionýzovským atribútom: k individuálnej hrdinskej ceste a k tematizovaniu šamanizmu (oproti ktorým stoja kolektivismus a ceremoniálne zameranie kňazi), čo sú momenty, keď sa folklór a sociálna skutočnosť rozchá-

verziu zostavil Fín Antti Aarne (zo škandinávského a nemeckého materiálu) v roku 1910, neskôr ju rozšíril a spresnil v druhom vydaní v roku 1961 americký bádateľ Stith Thompson (z iniciál ich priezvisk vznikla skratka označenia tejto edície – AT) a nateraz poslednú verziu katalógu vydal v roku 2004 Nemeck Hans-Jörg Uther (pridaním jeho iniciály vznikla skratka označenia – ATU).

6 Podobný synkretizmus (typický pre zbierky severoamerického slovesného folklóru) vidíme aj v súbore textov ďalšieho Boasovho žiaka Georga Amosa Dorseyho (1904). Väčšinu života zbieral a analyzoval slovesnú tradíciu skupiny Skidi Pawnee, pôvodne žijúcej v Nebrasku. Medzi rozprávkové okruhy zbierky patria príbehy o svadbe človeka a zvierata, príbehy premeny človeka na zvieru, ale najmä rozšírený okruh príbehov o kojotovi. Z vnútornej štruktúry okruhov Dorseyho zbierky vidno – na rozdiel od Benedictovej – jasnejšie uvedomenie si žánrových rozdielov.

dzajú. Tieto dionýzovské kultúrne vzorce vo folklóre platia pre všetky kmene Severnej Ameriky. Podľa Benedictovej boli do kultúry, a teda aj do folklóru prijaté len také prvky, ktoré korešpondujú s hodnotovou orientáciou jej konfigurácie. V spomínaných zbierkach však uvádza aj celé príbehy prevzaté od európskych kolonizátorov. Jej postrehy o kultúrnej vyhranenosti treba preto považovať viac za tendenciu k integrite, a to na úrovni všeobecných kategórií.

Aj keď Benedictová pri snahe pomenovať jedinečnosť kultúr často používala psychologické paralely, je podstata jej prístupu k rozprávkam opačná, ako majú predstavitelia hlásiaci sa k psychoanalytickému prúdu antropológie, tí považujú za východiskovú spoločnú psychickú platformu všetkých spoločností vyjadrenú najlepšie v Jungovom koncepte kolektívneho nevedomia. Freudovsky orientovaní antropológovia pristupovali k dedičstvu klasickej psychoanalýzy selektívne a sčasti aj kriticky, spoločne však videli v základoch kultúry rané detské zážitky s menším alebo väčším priklonením sa k sexuálnej symbolike. Ludové rozprávky boli všeobecne považované za symbolické náhrady toho, čo je na kolektívnej úrovni podvedome očakávané. Géza Róheim, ktorý spojil psychoanalytické vzdelanie s etnologickými poznatkami a s terénnym výskumom, demonštroval vo svojich sedemnástich esejách o slovesnom folklóre (1992) z rokov 1922 až 1953 Freudovu tézu o univerzálnosti ľudskej mysle a špecifických riešeniach traumatických infantilných zážitkov v kultúrnych kontextoch. Na príbehoch austrálskych domorodcov, amerických Indiánov a európskych ľudových rozprávok dokazoval prepojenie medzi folklórom a detskou fantáziou či potlačenými erotickými túžbami, najväčšiu pozornosť vo svojej práci venuje paralelám medzi folklórom a snom. Podobne zameraný výskum – najmä medzi pôvodným európskym a severoamerickým indiánskym folklórom – uskutočnil aj psychoanalytik a antropológ Georges Devereux (1953).

Osobitým príspevkom k systémovému prístupu k ľudovej slovesnosti bol výskum Bronisława Kaspera Malinowského. Čarodejnej rozprávke pripisoval symbolické a integrujúce funkcie, naplňajúce potreby sebaurčenia a vymedzenia sa voči „tým druhým“. Slovesnému folklóru sa Malinowski venuje najmä pri analýze melanézskej kultúry (1926). Podľa funkcií jej ústnu tradíciu delí na čarodejné rozprávky, legendy a mýty. Najväčšiu spoločenskú váhu pripisuje mýtom (posvätné príbehy), sú jedným z reprezentantov charty spoločnosti. Mýty prenikajú všetkými zložkami sociálneho správania (rituálmi, morálkou, spoločenskou organizáciou, praktickými činnosťami) a legitimizujú status quo spoločnosti. Legendy miešajú kmeňovú históriu s fantastickými prvkami a ich základnou funkciou je prestíž jednotlivcov a skupín, ktorí si prostredníctvom stotožňovania sa s udalosťami a postavami v príbehoch posilňujú spoločenské postavenie. Pri tematickej rozmanitosti týchto príbehov je ich spoľahlivým žánrovým identifikátorom, že ich domorodci považujú za pravdivé. Pri čarodejných rozprávkach Malinowski upriamuje pozornosť na kultúrny kontext. Na rozdiel od mýtov a legiend, pri ktorých je najdôležitejšia obsahová analýza, sú rozprávky späť s presne určeným, kultúrne sémantizovaným prírodným ča-

som (určitá časť agrárneho roka a fáza dňa), pre domorodcov je to čas oddychu. Malinowski zdôrazňuje, že ide o obdobie, ktoré je zviazané s nadprirodzeným pôsobením na rast kľúčových plodín. Okrem tejto magickej funkcie rozprávky je dôležitá aj jej performatívna zložka, podľa Malinowského popisu sú tieto rozprávania divadelnými predstaveniami s dôležitým zastúpením mimiky, gest, melódie hlasu, schopnosti zahrania rôznych postáv, sprisahaneckých signálov, zmyslom pre humor, súhrou s divákmi a ďalšími paralingvistickými zložkami, bez ktorých by nebolo možné plné porozumenie. Špecifický komunikačný rozmer týchto príbehov podporuje aj fakt, že každú čarodejnú rozprávku vlastní konkrétny člen spoločnosti, ten môže prepožičať právo prerozprávať ho inému členovi, no stále pritom ostáva jeho zvrchovaným vlastníkom.⁷

Iný druh metodiky vypracoval Alfred Reginald Radcliffe-Brown. K ľudovej slovesnosti sa vyjadroval skôr všeobecne. V rámci svojho výskumu na Andamanských ostrovoch (1906–1908) analyzoval domorodú orálnu tradíciu s dôrazom na jej modelujúcu poznávaciu funkciu: „*dúfam, že dokážem, že príbehy, ktoré sa môžu javiť len ako produkty trochu detskej fantázie, sú tomu veľmi vzdialené, a že v skutočnosti sú prostriedkami, ktorými Andamanci vyjadrujú a systematizujú svoje základné predstavy o živote a prírode, rovnako ako pocity spojené s týmito pojmi*“ (1922, 330). V polemike s naturalistickou školou navrhol, aby činy hrdinov v ľudových čarodejných rozprávkach stotožnené F. M. Müllerom a jeho stúpenkami so slnkom, mesiacom alebo vetrom boli považované za alegórie nie prírodných javov, ale sociálnej skúsenosti.

Ďalšia generácia funkcionalistov sa odvracia od kultúrno-geografickej oblasti Oceánie a juhovýchodnej Ázie a zameriava sa prevažne na africký folklór. Malinowského žiak Edward Evan Evans-Pritchard objavil pre širokú verejnosť – cez svoje anglické preklady – čarodejné rozprávky kmeňa Zande (1967). Išlo o druhú vlnu zbierok, ktoré už neslúžili misiónárom a koloniálnym cieľom, ale prihliadali na zachovanie autentického slovesného dedičstva pôvodných kultúr. Evans-Pritchard predstavil v jednej zbierke súhrn 84 príbehov Zandeov (vrátane variantov rozličných typov). Všetky – okrem jedného – sa sústreďujú okolo hlavnej postavy Turea, ktorý je archetypálnou folklórnou postavou známou najmä zo severoamerických rozprávok. Je to ambivalentný hrdina, na jednej strane prináša ľuďom oheň, vodu a jedlo, je teda kultúrnym hrdinom, na druhej strane je to klamár, podvodník, sebec, smilník, vrah a porušovateľ všetkých spoločenských pravidiel. Evans-Pritchard uvádza, že v povedomí domorodcov jestvuje na hranici fiktívnej a skutočnej postavy. Podobne ako Malinowski upozorňuje aj Evans-Pritchard na presné časové vymedzenie rozprávania príbehu spojené s magickým účin-

⁷ Podobný prístup prísnej diferenciácie ľudovej slovesnosti podľa sociálno-kultúrnych kritérií a kontextov uplatňoval aj neofuncionalista Jack Goody (2010). Jeho názor na čarodejné rozprávky však vychádza z terénneho výskumu aktuálneho folklóru severnej Ghany, ktorý porovnáva s teoretickými prácami bratov Grimmovcov, absenciou historického pohľadu preto prichádza k nepresnému záveru, že tieto príbehy sú určené len pre deti.

kom. V úvode zbierky interpretuje čarodejné rozprávky v širších kultúrnych súvislostiach, poukazuje na skutočnosť, že aj keď sú Zandeovia poľnohospodári, ich čarodejné rozprávky sú zasadené do loveckého a zberačského kultúrneho kontextu. Podľa Evans-Pritcharda tieto príbehy konzervujú ako súčasť tradície spomienky na staršie formy obživy a s tým spojený spôsob života.

Epistemologický obrat od priameho poznávania vonkajškovej skutočnosti k sociálnej determinácii žánrov a potrebe jej vertikálnej analýzy prepája funkcionalistov s prístupom Claudea Lévi-Straussa. Ten prítomnosť mnohých – na prvý pohľad – bizarných prvkov rozprávok vysvetľuje existenciou skrytej naračnej gramatiky. Odkrýva sa tým slepá ulička geograficko-historickej metódy pri hľadaní „svätého grálu“ pôvodu rozprávkových typov, ktorá vznikla z predpokladu logickej čistoty príbehu urformy. Lévi-Strauss (2006a, 2008) zdôrazňuje potrebu akceptovania všetkých variantov príbehov (osamotený variant považoval za neinterpretovateľný) a je pri tom nepodstatné, ktorým konkrétnym príbehom (variantom) začneme analýzu, vždy sa dopracujeme k systému definujúcemu „grupu“ vnútorne prepojených látok. Za najčistejší prejav slovesného folklórneho modelu považoval Lévi-Strauss príbehy prírodných národov, tvrdil, že príbehy komplexnejších kultúr prešli priveľkou zmenou (najmä literárnou štylizáciou), sám sa preto zameriaval na výskum slovesného folklóru tropických oblastí Ameriky, odkiaľ zväčšuje svoj výskumný rádius na celý severný a južný kontinent. Na označenie ľudových príbehov používa spoločné pomenovanie mýty, a to aj tam, kde by väčšina bádateľov zvolila označenie rozprávky (popríklad iný folklórny žáner). Sám toto klasifikačné zovšeobecnenie vysvetľuje hĺbkou pohľadu, ktorý je dostatočne univerzálny, aby pomenoval v jednom zábere rôzne fenomény. Spolu s Vladimirom J. Proppom tvrdí, „že neexistuje žiadny závažný dôvod k tomu, aby sme rozprávky oddeľovali od mýtov, hoci mnohé spoločnosti medzi týmito dvoma žánrami subjektívne pociťujú istý rozdiel... (...) Zisťujeme, že rozprávania majúce v jednej spoločnosti povahu rozprávok sú pre inú spoločnosť mýtmami a naopak ...“ (2007, 122). Lévi-Straussove analýzy prenikajúce vertikálne naprieč celým kultúrnym systémom, siahajú ďaleko za slovesné prejavy. Usúvzťažňuje modely mytologické, rozprávkové, rituálne, rodinné, stravovacie, imaginačné, politické, ekonomické a ukazuje ich vzájomné prepojenie. Popri primárnom výskume amerického materiálu sa pri overovaní svojich univerzálnych východísk opiera výberovo aj o kultúry Starého sveta, a to v širokých horizontálnych komparáciách. Napr. cez motív popola ukazuje spätosť americkej postavy *Ash-boy* a euroázijskej *Popolušky*, fungujúce vzájomne v inverznom vzťahu, považuje ich za krajné permutácie tej istej štruktúry. Argumentuje, že tak ako je popol prostredníkom (medzičlánkom) medzi ohniskom (zemou) a strešnou krytinou (obrazom nebeskej klenby), tak sú aj tieto postavy prostredníkmi medzi pohlaviami, medzi chudobou a dostatkom (majitelia krásnych šiat) a medzi krajnými spoločenskými triedami. Lévi-Strauss prispel aj k interpretácii široko diskutovanej a do istej miery stál neobjasnenej postavy „trickstera“ v americkom slovesnom folklóre, konkrétne k ne-

jasnostiam okolo výberu jeho zoomórfnych podôb, uvádza, že častý výber kojota a havrana nie je náhodný, obaja sa živia zdochlinami, predstavujú teda prostredníkov medzi čistými kategóriami. Folklórne príbehy sú logickými štruktúrami, ktoré pomáhajú vyriešiť (prostredníctvom ambivalentnej postavy) symbolický rozpor vládnci v danej spoločnosti. Rozprávky potom riešia ontologický problém par excellence, vzťah života a smrti. Lévi-Strauss postupuje pri svojich analýzach systematicky a komplexne, dbá nielen na vertikálne korelácie subštruktúr v jednom kultúrnom systéme, ale aj na vyčerpanie celého materiálu naprieč kultúrami. „Zbierka všetkých známych rozprávok a mýtov by zaplnila množstvo zväzkov. Ale môžeme ich zredukovať na nevelké množstvo jednoduchých typov tak, že budeme odhliadať od rozličnosti postáv a pracovať len s niekoľkými základnými funkciami; a komplexmi, tieto individuálne mýty, sa tiež obmedzujú na niekoľko jednoduchých typov, kadlubov, v ktorých sa zachytáva fluidická rozmanitosť jednotlivých prípadov“ (2006b, 180). Lévi-Strauss dospel v abstrakcii materiálu k algebrickému vzorcu vyjadrujúcu základnú štruktúru mýtu. Štrukturálni antropológovia Elli Köngäs-Marandová a Pierre Maranda (1971) pri svojom výskume ľudovej slovesnosti vyslovili záver, že tento vzorec vystihuje viac podstatu štruktúry čarodejných rozprávok ako štruktúru samotných mýtov.

Ďalším plodom štrukturalizmu je antropologické hnutie *etnopoetika*, ktoré sa rozvíjalo paralelne s *metódou orálnych formúl*⁸, používanou zároveň vo folkloristike aj v literárnej vede. Obe sú postavené na pragmatickej analýze, ktorá si všíma živí proces vznikania folklórneho komunikátu. Stabilnými jednotkami príbehu sú rétorické zvraty a ustálené epizódy, podľa ktorých sa rozvíja línia ústneho podania a štruktúra mechanizmov oživujúcich pamäť rozprávača/interpreta, no zároveň mu dovoľujú v rámci zaužívaných zvyklostí improvizovať. Prenášanie ťažiska z analýzy izolovaného textu na celý komunikačný proces otvára nové prístupy. Antropológia tu ponúka to, čo je pre ňu od počiatku prirodzené, terénny výskum, analýzu v živom prostredí s jeho ekologickými a biologickými faktormi. Na tomto podklade vznikajú audiovizuálne záznamy, zachytávajúce celú komunikačnú situáciu, či etnografické monografie rozprávačov. Etnopoetiký prístup rozpracovali najmä Dell Hathaway Hymes a Dennis Tedlock, štrukturálne analýzy rozšírili o umelecké interpretácie, všímajúc si primárne kompozíciu komunikátov, štýl, pauzy a ďalšie zložky, ktoré odkrývajú príbeh ako určitý druh poézie.⁹ D. Tedlock študoval pri živých predstaveniach výkony interpretov. Pri svojich výskumoch (1983) analyzuje expresívne hlasové prostriedky, ktorými sa pokúša interpret zaujať publikum. Navrhol sústavu špeciálnych vizuálnych značiek na zachytenie týchto paralingvistických performatívnych zložiek, bez ktorých nie je možné pochopiť

8 O jej rozšírenie sa zaslúžili analýzou európskych eposov Milman Parry a Albert Lord z prostredia Harvardsej univerzity.

9 Konštatovanie, že čarodejná rozprávka a iné folklórne príbehy majú blízko k poézii, súvisí so skúmaným materiálom, teda s orálnou tradíciou severoamerických Indiánov.

komunikačnú komplexnosť ľudovej slovesnosti.¹⁰ D. H. Hymes sa ako predstaviteľ lingvistickej antropológie sústredil najviac na textovú analýzu formálnych štruktúr. Tie odhaľujú kostru komunikátu, postavenú na prvkoch opakovania a paralelizmu. Kostra živého ústneho prejavu tvorí podľa Hymesa (1981) základ konkrétnej estetickej situácie.

Na mentálne štrukturálne pozadie pri analýzach ľudovej slovesnosti nadviazal predstaviteľ nových pohybov v antropológii 60. rokov 20. stor., kognitívny antropológ Benjamin Nick Colby. Pre jeho výskum bol príznačný reťazec myseľ – jazyk – kultúra – ľudová rozprávka. Obmedzenosť operatívnych možností pamäte podľa neho spôsobuje, že rozprávač využíva kombináciu vzorcov, schém a šablón, a to na rôznych úrovniach, ktoré sú oživované stimulmi situácie a vzájomným priľhaním zložiek, zodpovedajúcich kognitívnym procesom mysle, čo sa prenáša aj do písomnej podoby rozprávky. Tieto flexibilné, ale predsa len determinujúce štruktúry poznania pomáhajú triediť svet do zrozumiteľných modelov. Univerzálnosť týchto gnozeologických štruktúr sa potvrdzuje aj ich prítomnosťou v celom kultúrnom systéme, preto podľa Colbyho môžeme na základe štatistických metód určiť gramatickú podobnosť medzi ľudovou slovesnosťou a kultúrou. Opačný smer determinácie dokazuje pri učení sa detí. Tie skorým vnímaním rozprávok absorbujú gnozeologické štruktúry, a tým si ľahšie vytvárajú kultúrnu reprezentáciu sveta (1966). Ako protiklad k mentalisticky orientovaným analýzám slovesného folklóru časti novej etnografie stojí kulturologický rozbor Mary Douglasovej. Na príklade Červenej čiapočky (1995) ukazuje, s akými problémami sa musí antropológ vysporiadať, kým sa dostane ku antropológickým dátam. Ak pracuje s literárnym textom, musí príbeh očistiť od jeho literárnych štylizácií, žánrových posunov a v neposlednom rade od kontaminácií iných rozprávkových a nerozprávkových príbehov. Douglasová tvrdí, že v očistenej podobe sú príbehy zrkadlením reálneho sociálneho prostredia. Ľudové rozprávky sú symbolickými komentármi ku každodenným situáciám, delí ich striktné podľa rodu, tak ako bol podľa Douglasovej svet ľudovej kultúry rozdelený v dobe ich vzniku. Ženské príbehy sú oproti mužským rafinovanejšie, menej vulgárne, dodržia telesný dištanec a je v nich menej naturalizmu. Autorka vidí postavu poľovníka v Červenej čiapočke ako nesúrodý motív z mužských príbehov, v pôdnej verzii sa hrdinka s vlkom vysporiadala sama svojim dôvtipom. Motívy kanibalizmu v očistenej podobe príbehu (vnučka nevedome pojedá babičku) a sexuálnych narážok medzi vlkom (mužom) a hrdinkou interpretuje ako rodové lekcie, výcvik dievčat v ich sociálnych zručnostiach a ženskej anatómii, ktoré babičky v symbolickej príbehovej podobe odovzdávajú svojim vnučkám.

10 Už Edward Gifford (1931) uvádza, že v kalifornskom kmeni Kamia príbehy ako kolektívnu udalosť predvádzali len muži (rozprávači pri vystúpení stáli s rukami po stranách a pomaly sa spoločne pohybovali zo strany na stranu). Opačný druh performance uvádza Melville Jacobs (1959, 1960), opisuje rozprávačov skupiny Clackamas z Oregonu, ktorí vystupovali ako sólisti s vyhraneným štýlom prezentácie.

Victor Witter Turner v opozícii s Douglasovou videl nezávislosť folklóru v nadobudnutí svojbytnej symbolickej forme jestvovania, teda v jeho schopnosti odpojiť sa od najbežnejších sociálnych interakcií. Aj keď folklór nezachytáva každodennú realitu spoločenstva, má reflexívny vzťah k spoločensky exponovaným fázam sociálneho života, sformulovaných v koncepte *antištruktúr communitas*. Mnoho slovesných folklórnych pamiatok zachytáva svojou špecifickou esteticko-symbolickou transformáciou rituály prechodu, pre túto fázu pomedzia – medzi dvomi spoločenskými statusmi – sú typické liminárne symboly (2004).¹¹ Ich najčistejšiu podobu sledujeme v ľudových čarodejných rozprávkach. Podľa Turnera liminárne symboly ako koncentrované multivalenčné značky často spájajú protichodné atribúty, napr. človeka a zvierata a symboliku cyklickej celistvosti života, vyjadrenú prelínaním sa takých štandardných protikladov, ako je narodenie a smrť. Preto sú ustálenými bytosťami týchto príbehov draky a hady a priestory pripomínajúce súčasne hrobku aj matericu (1967). Hrdinami ľudových čarodejných rozprávok sú často postavy vstupujúce do prostredia príbehu zvonku, z inej skupiny, spoločenskej triedy či inak sociálne marginalizované osoby. „Príslušníci opovrhovaných alebo vyhostených etnických a kultúrnych skupín hrajú hlavnú úlohu v mýtoch a ľudových príbehoch ako predstavitelia alebo výrazy univerzálnych ľudských hodnôt“ (2004, 109). Podľa Dona Handelmana (1990) je podobnou postavou v ľudových príbehoch (a rituáloch) blázon. Jeho správanie, ktoré sa nedá predvídať, neurčitost jeho sociálneho postavenia, nemiestnosť reakcií a celková „vybočenosť“ zo zabehnutých spôsobov stojí ako ustálený symbol v prechodových rituáloch a ich literárnych transformáciách premeny hlupáka na hrdinu s celou jeho sociálnou vyhranenosťou. Podobne interpretovala Barbara Babcocková (1975) spoločensky marginalizovanú – ale v čase zmeny tolerovanú – postavu podvodníka. Jeho schopnosť vymaniť sa zo zaužíwanej reality a skonštruovať realitu novú je magickým činom, zatienujúci aj morálny poklesok klamstva.¹²

Interpretačný prístup Clifforda Geertza vymedzil nový medziobdobový vzťah, ktorý môžeme priamo označiť ako zblíženie sa antropológie, etnografie, folkloristiky a literárnej vedy. Myšlienka kultúr ako textov spočiatku užšie prepojila antropológiu a literárnu vedu, koncom 90. rokov sa vzťahy preskupili a hlavným literárnym žánrom a antropológickým prístupom k folklóru sa stala etnografia. Generácia postmoderných antropológov vychádzajúca z Geertzových interpretačných postupov začína vyhľadávať alternatívne texty kultúry, medzi ktoré patrí aj ľudová čarodejná rozprávka. Pod hlavičkou

11 V tejto myšlienke Turner nadväzuje na staršiu prácu Arnolda van Gennepa (1996).

12 B. Babcocková sa vo svojich výskumoch venovala aj naratologickej problematike rozprávok (1977). Rozlišoval dva typy metanarácií: Explicitné metanaratické prvky upozorňujú na rozprávanie a na príbeh v rámci žánrových konvencií, napr. ustálené začiatky a konce príbehov označujú rámcovanú výpoveď ako rozprávku. Zatiaľ čo implicitná metanarácia je súčasťou príbehu (použitie syntaktickej a tematickej paralelnosti).

postmoderny sa prehodnocujú tradičné interpretácie ľudovej slovesnosti, zameranie výskumu ľudových čarodejných rozprávok sa prenáša do oblasti rodu, moci a morálky. Zvláštna pozornosť sa venuje sociálnym apriorizmom, ktoré sú súčasťou ideologickej výbavy ľudových rozprávok. V tomto zmysle sú najčastejšie diskutovanými témami normy správania, modely vzťahov rodič a dieťa, žena a muž či „rozprávkový“ návod na životný úspech. Tieto tendencie sa najvýraznejšie zbiehajú v druhej vlne feminizmu. Jej predstaviteľka Sherry Beth Ortnerová (1997) pri interpretácii zbierok bratov Grimovcov sleduje ženskú a mužskú „agendu“ v pozícii hrdinu a hrdinky. Všíma si pri nich opozície pasívne/aktívne, slabé/silné, bojzlivé/odvážne atď., ako aj zakončenie ich cesty. Konštatuje, že hrdinky sú v porovnaní s hrdinami pasívne a ich prípadná aktivita je potrestaná. Menej častým spôsobom trestu je nedovolenie hrdinke zavŕšiť svoju cestu v dospelosti (v manželstve), ako príklad uvádza Janička a Marienku. Aj keď je Marienka v kľúčových momentoch príbehu aktívnejšia, vracia sa domov ako dieťa. Rozšírenejším spôsobom je potrestanie hrdinky niekoľkonásobným utrpením v pasívnej pozícii. Lila Abu-Lughodová (1993) zameriava svoj výskum beduínskej spoločnosti na rodovú problematiku v siločiarach politiky, náboženstva a moci. Príbehy žien (od žien pre ženy) sú rodovo vyhrotené, plné vtipov o mužoch (v konfrontácii so ženami) v humorných situáciách ich intelektuálnej a sexuálnej nemohúcnosti. Ukazovanie ženskej vitality a prevahy vo folklórnom živote predstavuje druhý spôsob nastavenia problematiky sociálnej skutočnosti a ľudovej slovesnosti v postmodernom diskurze. Často sa opakujúcim predmetom výskumu sú adaptácie klasických rozprávkových príbehov do nových podôb, okrem formálnych transformačných procesov sa postmoderná antropológia zameriava najmä na jej ideologické premeny.¹³

Nová etnografia s postmodernou antropológiou tak predstavujú po prvých dvoch fázach výskumu ľudovej čarodejnej rozprávky – označili sme ich ako hľadanie pôvodu a hľadanie podstaty – aj tretiu fázu, ktorú v sledovanom vývine nazývame hľadanie kultúrneho kontextu.

Vývoj skúmania ľudových čarodejných rozprávok zaujíma antropológov aj v poslednej dekáde, okrem tradičného kulturologického výskumu sa v súčasnosti výrazne presadzujú prírodovedné metódy. Sara Graç a da Silva a Jamshid Tehrani (2016) na základe fylogenetických modelov analyzovali všetky typy čarodejných rozprávok z medzinárodného katalógu ATU¹⁴ so zameraním na indoeurópske jazykové skupiny. Ako najstarší typ identifikovali ATU 330 (*The Smith Outwits*

the Devil), ktorý podľa ich štatistických výstupov vznikol už v bronzovej dobe, čo podľa autorov korešponduje s lajtmotívom príbehu (spracovaním kovu). Podľa spomínaných výskumníkov prírodovedné metódy potvrdzujú to, čo klasickí antropológovia už dávno predpokladali: čarodejné rozprávky môžu uchovávať informácie o pôvodnom kultúrnom kontexte, akými sú spoločenská organizácia, adaptačné stratégie, spôsoby obživy či náboženské predstavy a rituály.

Náš príliš krátky panoramatický pohľad na vybrané momenty výskumu ľudovej čarodejnej rozprávky z perspektívy kľúčových osobností sociálnej a kultúrnej antropológie (s prihliadnutím na dejiny antropológie umenia) nám prináša poznanie o nemožnosti striktného oddelovania disciplín, akými sú antropológia, folkloristika, filológia, lingvistika, literárna veda (a ako sa ukazuje aj prírodovedných disciplín), a to predovšetkým všade tam, kde majú spoločný predmet výskumu. V rôznych obdobiach sa ťažisko výskumu slovesného folklóru medzi nimi presúvalo, štiepilo do paralelných hnutí a obohacujúco balansovalo v medziodborovom dialógu.

LITERATÚRA

- Abu-Lughod, Lila (1993): *Writing Women's Worlds: Bedouin Stories*. California: University of California Press.
- Babcocková, Barbara (1975): A Tolerated Margin of Mess: The Trickster and His Tales Reconsidered. *Journal of the Folklore Institute* 11(3), 147–186.
- Babcocková, Barbara (1977): The Story in the Story: Metanarration in Folk Narrative. In: Bauman, R. ed., *Verbal Art as Performance*, 61–79.
- Bacchilegaová, Cristina (1997): *Postmodern Fairy Tales: Gender and Narrative Strategies*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Benedictová, Ruth (1931): *Tales of the Cochiti Indians*. Washington, DC: Smithsonian Institution.
- Benedictová, Ruth (1935): *Zuni Mythology*. New York: Columbia University Press.
- Benfey, Theodor (1859): *Panchatantra*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Boas, Franz (1914): Mythology and Folk-Tales of the North American Indians. *Journal of American Folklore* 27(106), 374–410.
- Boas, Franz (1916): The Development of Folk-Tales and Myths. *The Scientific Monthly*. New York. v. 3, 335–343.
- Colby, Benjamin Nick (1966): The Analysis of Culture Content and the Patterning of Narrative Concern in Texts. *American Anthropologist*. Vol. 68, 2(1), 374–388.
- Devereux, Georges (1953): Why Oedipus Killed Laius – A Note on the Complementary Oedipus Complex in Greek Drama. *The International Journal of Psychoanalysis*, 34, 132–141.
- Dorsey, Georg Amos (1904): *Traditions Of The Skidi Pawnee*. Boston: Houghton Mifflin.
- Douglasová, Mary (1995): Red Riding Hood: An Interpretation from Anthropology. *Folklore*, 106(1-2), 1–7.
- Evans-Pritchard, Edward Evan ed. (1967) *The Zande Trickster*. Oxford: Clarendon.
- Frazer, James George (1994): *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta.
- van Gennep, Arnold (1996): *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Gifford, Edward (1931): *The Kamia of the Imperial Valley*. (Bulletin 97). Washington, D.C.: Bureau of American Ethnology.
- Goody, Jack (2010): *Myth, Ritual, and the Oral*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Handelman, Don (1990): *Models and Mirrors: Towards an Anthropology of Public Events*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hartland, Edwin Sidney (1891): *The Science of Fairy Tales: An Inquiry into the Fairy Mythology*. London: Walter Scott.

13 S dôrazom na naratívne stratégie, prostredníctvom ktorých sú ženy zobrazené v klasických ľudových čarodejných rozprávkach (ako Snehulienka, Červená čiapočka, Kráska a zvierá a Modrofúz), cez interdisciplinárny pohľad literárnej vedy, folkloristiky a kultúrnej antropológie sa pokúsila o postmoderný výskum adaptácie rozprávok aj Cristina Bacchilegaová (1997).

14 Sú to príbehy zaradené pod katalogizované typy ATU 300 – 749 (k označeniam medzinárodného katalógu rozprávkových subjektov a motívov ATU pozri poznámku pri fínsko-americkéj škole).

- Hymes, Dell Hathaway (1981): *In Vain I Tried To Tell You. Essays in Native American Ethnopoetics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jacobs, Melville (1959): Clackamas Chinook Texts. *International Journal of American Linguistics* 24(2), Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics.
- Jacobs, Melville (1960): *The People Are Coming Soon. Analyses of Clackamas Chinook Myths and Tales*. Washington, D.C.: University of Washington Press.
- Kroeber, Alfred Louis (1907): *Gros Ventre Myths and Tales*. New York: Anthropological Papers of the Amer. Mus. of Natural History.
- Kroeber, Alfred Louis – Dorsey, Geoga Amosa (1903): *Traditions of the Arapaho*. Chicago: Columbian Museum.
- Kroeber, Alfred Louis (1932): *The Patwin and Their Neighbors*. Berkeley: University of California Press.
- Lang, Andrew (1893): Cinderella and the Diffusion of Tales. *Folklore* 4, 413–433.
- Lang, Andrew (1884): *Custom and Myth*. Londýn: Longmans, Green.
- Lang, Andrew (1873): Mythology and Fairy Tales. *Fortnightly Review*, 19(6), 618–631.
- Lévi-Strauss, Claude (2006a): *Mythologica I, II*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude (2008): *Mythologica III, IV*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude (2006b): *Strukturální antropologie I*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude (2007): *Strukturální antropologie II*. Praha: Argo.
- Malinowski, Bronisław Kasper (1926): *Myth in Primitive Psychology*. New York: Norton and Co.
- Köngäs-Marandová, Elli – Maranda, Pierre (1971): *Structural Models in Folklore and Transformational Essays*. The Hague: Mouton.
- Ortnerová, Sherry Beth (1997): *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald (1922): *The Andaman Islanders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Róheim, Géza (1992): *Fire in the Dragon and Other Psychoanalytic Essays on Folklore*. Princeton: Princeton University Press.
- da Silva, Sara Graç – Tehrani, Jamshid (2016): Comparative Phylogenetic Analyses Uncover the Ancient Roots of Indo-European Folktales. *Royal Society open science* 3(1).
- Smith, Grafton Elliot (1919): *The Evolution of the Dragon*. Manchester: University press.
- Šutor, Lukáš – Burdová, Daniela (2014): *Genóm slovenskej ľudovej čarodejnej rozprávky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Tedlock, Dennis (1983) *The Spoken Word and the Work of Interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Turner, Victor Witter (1967): *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca: Cornell University Press.
- Turner, Victor Witter (2004): *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.
- Tylor, Edward Burnett (1871): *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. Londýn: Murray.

AUTOR

Šutor, Lukáš (5. 11. 1982): Doktorské a doktorandské štúdia absolvoval v odboroch estetika a literárna veda. Vedecky sa zameriava na prepájanie kulturologických a umenovedných pohľadov pri skúmaní ľudovej slovesnosti a drámy. Na katedre slovakistiky, slovenských filológií a komunikácie FF UPJŠ v Košiciach vyučuje teóriu kultúry, semiotiku estetických objektov, ľudovú slovesnosť, antropológiu umenia, dejiny slovenskej literatúry a teóriu drámy. Výskumu ľudovej čarodejnej rozprávky z kulturologickej perspektívy sa najvýraznejšie venoval ako vedúci projektu *Genóm slovenskej ľudovej čarodejnej rozprávky*.
Kontakt: PhDr. Lukáš Šutor, PhD. email: lukas.sutor@upjs.sk

„Provedu! Zde jsem!“

(Vešebt staroegyptského kresliče Parahotepa)

Břetislav Vachala

Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 11. července 2016; k publikaci přijato 18. listopadu 2016.

„I SHALL DO IT! HERE I AM!“

(A SHAWABTI OF THE ANCIENT EGYPTIAN DRAUGHTSMAN PARAHOTEP)

ABSTRACT Publication of a shawabti-figure (20,4x5,3x3,5 cm) belonging to the ancient Egyptian draughtsman Parahotep (Fig. 1), the well-known and highly esteemed member of the privileged community of workmen and artists at Deir el-Medina, who were the creators of the famous rock-cut tombs in the Valleys of the Kings and Queens during the New Kingdom (cca 1545-1081 BCE). The identity of the owner of painted terracotta shawabti enables its text, written in cursive hieroglyphs (Figs. 2, 3). It is arranged in 8 lines and contains the title and name of Parahotep as well as chapter 6 of the Book of the Dead. The supposed dating of the shawabti represents the mid of the reign of Ramesses II (cca 1260 BCE). The Parahotep's funerary statuette probably belonged to the large collection of Egyptian antiquities of Baron Franz von Koller (1767-1826), later on was in the possession of Czech industrialist Vojtěch Lanna (1836-1909). Now the shawabti is deposited in a private collection.

KEY WORDS Ancient Egyptian shawabtis; Dynasty 19; Deir el-Medina; draughtsman Parahotep; the Book of the Dead (chapter 6)

ABSTRAKT Publikace vešebtu (20,4x5,3x3,5 cm) staroegyptského kresliče Parahotepa (obr. 1), známého a váženého člena privilegované komunity kvalifikovaných řemeslníků a umělců v Dér el-Medíně, kteří tesali a zdobili skalní hrobky faraonů a členů jejich rodin v Údolí králů a Údolí královen v období Nové říše (cca 1545-1081 př.n.l.). Parahotepův vešebt z malované pálené hlíny, který byl součástí jeho pohřební výbavy, umožňuje identifikovat zaznamenaný titul a jméno. Kurzivní hieroglyfický text (obr. 2,3), uspořádaný v 8 řádcích, obsahuje 6. říkadlo Knihy mrtvých. Památku je možné datovat přibližně do doby poloviny vlády Ramesse II. (okolo roku 1260 př. n. l.). Vešebt byl pravděpodobně součástí velké egyptské sbírky barona Franze von Kollera (1767-1826), přičemž ho následně vlastnil český průmyslník Vojtěch Lanna (1836-1909). Nyní se nachází v soukromé sbírce.

KLÍČOVÁ SLOVA staroegyptské vešebty; 19. dynastie; Dér el-Medína; kreslič Parahotep; Knihy mrtvých (6. říkadlo)

„Nedopustil jsem se zla vůči lidem,
ani jsem se neprovinil vůči žádnému zvířeti.“

(Kniha mrtvých 125, 15-16)

Když starověký obyvatel země na Nilu úspěšně absolvoval v souladu s celoživotním naplňováním platného staroegyptského principu práva a spravedlnosti a mravního řádu *maat* posmrtný soud (Assmann 2001, 122-159) před samotným vládcem říše mrtvých Usirem (Černý 1952, 34-37, 99-106),

byl konečně uznán ospravedlněným a bylo mu dovoleno žít „navěky věků“ na onom světě (Morenz 1984, 157-177). I blažený posmrtný život však nebyl bezstarostný, naopak Egypťan ho prožíval se všemi svými každodenními radostmi, starostmi a samozřejmě povinnostmi, ke kterým v zemědělské společnosti patřilo obdělávání polí, které však nemělo být tak vysilující dřinou jako za pozemského života, nýbrž snadnější a s trvale vyšší úrodou.

Avšak i této lehčí práci se případně bude moci vyhnout, neboť bude mít zástupce, který za něho vykoná všechny práce a povinnosti v podsvětí. Za tímto účelem Egypťané zhotovovali

malé sošky – vešebty (Spanel 2001, 567-570) ze dřeva, hlíny, kamene, fajánse, kovu nebo i skla, které měly podobu stojícího zesnulého, opatřeného běžným zemědělským náčiním, tedy motykou a taškou – pytlem. Identitu zemřelého přitom jednoznačně určovaly jeho tituly a jméno, zaznamenané hieroglyfickým nebo hieratickým písmem, převážně zprava doleva a shora dolů. Klíčový text potom představuje úplné nebo třeba i značně zkrácené (či vůbec zaznamenané) 6. říkadlo Knihy mrtvých, zásadního díla staroegyptské náboženské veršované literatury.

Toto říkadlo – říkání nebo kapitola, podle toho, jaká různá označení egyptologové nyní používají –, má název *Říkadlo o tom, aby vešebt vykonával práci v říši mrtvých*. Jeho překlad zní (Vachala 2009, 21):

„Ó vešebte,
až budu povolán a bude mi určena jakákoli práce,
vykonávaná tam v říši mrtvých,
což působí nepříjemnosti člověku,
když má nějakou povinnost,
na tebe připadne tento úkol:
pracovat na polích,
zavlažovat břehy
a přenášet písek z východního břehu na západní.
Pak odpovíš: Provedu, zde jsem!“

Pokud jde o etymologii slova vešebt, pak nejvhodnější výklad je hledat jeho původ ve staroegyptském slovesu *wešeb*, tedy „odpovídat“. Název sošky, který potom zní „Odpovídající; Ten, který odpovídá“, je zcela logický. Avšak existují v 1. a 2. tisíciletí př. n. l. tři různé varianty čtení tohoto slova: *šabti*, *šavabti* a *vešebt* (Spanel 1986, 249-253). Nicméně termín *vešebt*, tak jak ho používáme v češtině, je poprvé doložen až na sošce vládce Egypta a Amonova velekněze Titcheperra Setepenra Pinodžema II. (řecky Psusennes), který vládl zemi jako poslední panovník 21. dynastie v letech 965-931 př. n. l. (Aubert – Aubert 2005, 143, tab. 29, ilustrace 64).

V různých světových muzeích jsou uloženy celé kolekce vešebtů, které se průběžně zpracovávají a komplexně publikují (například Reiser-Haslauer 1990-1992; Janes 2002; Bovot 2003; Petersen 2004), takže nyní je možné je přesněji posuzovat, klasifikovat a datovat. Sám jsem měl možnost v lednu roku 2000 si v Praze prohlédnout, prostudovat a následně posoudit jeden zajímavý vešebt, jehož legální cesta do České republiky byla, jak se ukázalo, docela složitá. Jsou určité náznaky, že původně byl součástí proslulé egyptské sbírky barona Franze von Kollera (27.11.1767 v Mnichově Hradišti – 22.8.1826 v Neapoli), polního maršála českého původu, Napoleona průvodce do jeho exilu na Elbu v roce 1814 a vrchního vojenského velitele v Neapoli, ale i cestovatele a zároveň milovníka a vášnivého sběratele řeckých a římských mincí a starověkých památek vůbec (Bierbrier 2012, 300). Nakupoval je i v Egyptě a dokázal vytvořit hodnotnou a početnou sbírku, která byla po jeho smrti rozprodána, takže nyní jsou jeho egyptské starožitnosti uloženy převážně v Berlíně a Záhřebu (Gordan-Rastelli 2010, 66, 68). A po něm je ostatně

nyní také pojmenován jeden staroegyptský papyrus (Papyrus Koller berlínského muzea č. 3043; Gardiner 1937, XIX, 116-120a), který představuje školní rukopis a pochází z doby 19. dynastie (1315-1201 př. n. l.).

Další cestu „pražského“ vešebtu nám umožnily vystopovat až dva nenápadné identifikační štítky na něm přilepené. A lze je identifikovat. V prvním případě se jedná o papírovou kruhovou sběratelskou značku s tištěným nápisem „LANNA 3012“, která odpovídá původnímu značení a číslování u vyhlášené sbírky Vojtěcha Lanny (29.5.1836 v Praze – 31.12.1909 v Meranu). Tento přední pražský průmyslník a stavební podnikatel systematicky a na vysoké úrovni budoval od 60. let 19. století svou hodnotnou sbírku uměleckých předmětů a starožitností, jež se zaměřovala zejména na rytiny, keramiku a sklo (Šubrt 1994). Rozšiřování sbírky, které probíhalo prostřednictvím nákupů na území habsburské monarchie, v Německu, Francii a Itálii, umožňovaly finanční prostředky plynoucí z Lannovy podnikatelské činnosti, především při výstavbě železniční sítě a při splavňování Vltavy i jiných českých řek. Pokud jde o vlastní Lannovu sbírku, ucelené soubory starověkých památek v ní nebyly rozsáhlé, s výjimkou kolekce antického skla, a měly spíše srovnávací charakter.

V případě druhého identifikačního štítku šlo o nálepku na zadní straně vešebtu s tištěným číslem „1905“, které je pořadovým číslem prvního dílu aukčního katalogu *Sammlung des Freiherrn Adalbert von Lanna Prag* aukčního domu Rudolph Lepke v Berlíně, který pořádal dražbu Lannových sbírek v letech 1909-1910. Číslo 1905 bylo draženo 16. listopadu 1909 v oddílu č. XVII (práce z neglazované hlíny), společně s čísly 1906 a 1907 pod souborným označením „Drei Uschebtyfiguren aus gebranntem Ton, eine in schwarz und rot gemalt und zwei in grüner Glasur. – Aegypten. H. 20, 17,5 und 13 cm.“

Ve zmíněné berlínské aukci v listopadu 1909 byl Lannův vešebt (č. 3012) soukromně zakoupen českým historikem umění Františkem Adolfem Borovským (19.8.1852 v Netolicích – 2.5.1933 v Praze), pozdějším ředitelem Uměleckoprůmyslového muzea v Praze v letech 1911-1914. Potom až 25. listopadu 2000 měl být vešebt z rodinné pozůstalosti nabídnut k dražbě, kterou v pražském hotelu Intercontinental pořádal aukční dům Meissner a Neumann s mně neznámým výsledkem.

Ale nyní k vlastní památce, kterou zde reprodukuje v čelním a zadním pohledu.

Vešebt (obr. 1)

Materiál: malovaná pálená hlína.

Rozměry: 20,4 x 5,3 x 3,5 cm.

Místo nálezu: Dér el-Medína.

Popis: Stojící mužská postava má dlouhou paruku a zkřížené paže na hrudi. Pravá a levá ruka svírá motyku a přes pravé i levé rameno je přehozena taška určená k přenášení písku i úrodné nilské hlíny. Struktura tašky je věrně vyznačena pletením provazů uspořádaných do malých čtverců. Na krku se dají rozeznat články náhrdelníku a na ruce široké náramky. Použité egyptské typické barvy ve starověku přesně označova-

Obr. 1. Anonym, „*Vešebt Parahotepa*“, 19. dynastie (cca 1260 př. n. l.), pálená hlína, 20,4 x 5,3 x 3,5 cm, Dér el-Medína, uložení neznámé, a) přední pohled, b) zadní pohled. (Foto: Milan Zemina.)

Fig. 1. *Shawabti of Parahotep*, Dynasty 19 (cca 1260 BCE), terracotta, dimensions: 20,4 x 5,3 x 3,5 cm, from Deir el-Medina, location unknown, a) front view, b) back view. (Photo: Milan Zemina.)

Obr. 2. Text Parahotepova vešebtu. (Faksimile: Břetislav Vachala.)

Fig. 2. Text of Parahotep's shawabti. (Facsimile: Břetislav Vachala.)

Obr. 3. Hieroglyfický přepis textu vešebtu. (Přepis: Břetislav Vachala.)

Fig. 3. Hieroglyphic transcription of the shawabti's text. (Transcription: Břetislav Vachala.)

né (Quirke 2001, 188-190) a přírodního původu (Lee – Quirke 2000, 105-116), jsou bílá (tělo vešebtu), černá (paruka, obočí, oči, ústa, články náhrdelníku a náramků, hieroglyfické značky), červená (články náhrdelníku, motyky, pletená struktura obou tašek, vodorovné linky oddělující řádky nápisu a dvě svislé čáry na zádech, jež vymezují začátky a konce textu) a žlutá (tašky na zádech, koncová spodní část). Na těle a nohou dobře dochovaného vešebtu je v kurzivních hieroglyfech zaznamenán černou barvou nápis (obr. 2, 3), uspořádaný v osmi řádcích zprava doleva a uvádějící jméno a titul majitele a text zmíněného 6. říkadla Knihy mrtvých. Jen závěr nápisu je setřelý, ale přesto se dá domyslet.

Překlad nápisu:

„Usirem osvícený (Schneider 1977, 131-133) kreslič Amonův

Parahotep, ospravedlněný, říká:

Ó tento vešebte, až bude

povolán, až bude počítán Usir kreslič Parahotep

k jakékoli práci vykonávané v říši mrtvých –

což mi vskutku působí nepříjemnosti jako člověku,

který má nějakou povinnost -, k obdělávání polí, zavlažování

břehů nebo přenášení písku

z východu na západ, (pak odpovíš:) provedu, (zde jsem)!”

Datování: okolo 1260 př. n. l.

Literatura: Vachala 2005, 103-109.

Majitelem vešebtu, jenž byl součástí jeho pohřební výbavy, tedy byl „kreslič (boha) Amona“ (řádek č.1) nebo jen „kreslič“ (řádek č.3) Parahotep (Bogoslovsky 1980, 99), který náležel ke komunitě privilegovaných, dokonale organizovaných královských řemeslníků, kteří obývali se svými rodinami vesnici

Pa demi (dnešní Dér el-Medínu) po dobu téměř pěti století (asi 1545-1081 př. n. l.) a tesali a zdobili velkolepé skalní hrobky egyptských vládců a členů jejich rodin v nedalekém Údolí králů a Údolí královen (Andreu 2002; Andreu 2003). Kreslič Parahotep byl jistě významná a vážená osoba, když osobně spoluvytvářel úžasnou malovanou reliéfovou výzdobu královských hrodek v době panování nejslavnějšího egyptského faraona Ramesse II. (vládl 1304-1237 př. n. l.). Jeho prostý titul „kreslič“ tehdy ostatně označoval opravdového tvůrčího umělce.

Parahotep obýval v Dér el-Medíně dům egyptology označovaný jako S.O. IV (Porter – Moss – Burney 1964, 703) a byl také pohřben v místním pohřebišti, odkud jistě pochází tento jeho vešebt. Máme i informace o jeho rodině (Habachi 1977, 37; Davies 1999, tab. 10). Jeho otec byl „kreslič v Místě Pravdy“ (Černý 2001, 35-67) Paj (Málek 1979, 153-156; Davies 1999, 149-155), matka se jmenovala Meritre. Parahotep měl pět sourozenců – tři bratry (Nebre, Paraemheb, Raveben) a dvě sestry (Baketremaat, Baketrešeret). Jeho manželka se jmenovala Taisennefret. Parahotep (někdy jmenovaný pouze Rahotep) a Taisennefret spolu měli dva syny: „kreslič“ Ipuje a Paje Mladšího. V každém případě je náš Parahotep z Dér el-Medíny dostatečně znám z dochovaných hmotných a písemných pramenů (Bierbrier 1982, 33).

Parahotepův vešebt, který má svou fragmentární obdobu (Valbelle 1972, 28, tab. XI), patří do skupiny vešebtů z Dér el-Medíny z doby 19. dynastie (1315-1201 př. n. l.), a to jak z hlediska provedení, tedy malované výzdoby na bílém pozadí, tak i textu obsahujícího příslušnou počáteční formuli s jejími typickými znaky (Málek 1979, 156).

Parahotepův vešebt, byť nenápadný staroegyptský artefakt,

bezprostředně odráží a naplňuje odvěkou lidskou touhu po věčném blaženém a ve všech ohledech zabezpečeném životu na onom světě, o němž má dodnes každý své vlastní představy v souladu se svým přesvědčením a vírou. V tomto smyslu je poselství Parahotepova vešebtu pochopitelné a trvalé.

LITERATURA

- Andreu, Guillemette, ed. (2002): *Les artistes de Pharaon. Deir el-Médineh et la Vallée des Rois*. Paris – Turnhout: Editions de la Réunion des musées nationaux – Brepols Publishers.
- Andreu, Guillemette, ed. (2003): *Deir el-Médineh et la Vallée des Rois. La vie en Égypte au temps des pharaons du Nouvel Empire*. Paris: Éditions Khéops – Musée du Louvre.
- Assmann, Jan (2001): *Ma'at. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*. München: Verlag C. H. Beck.
- Aubert, Jacques F. – Aubert, Liliane (2005): *Statuettes funéraires égyptiennes du département des monnaies, médailles et Antiques*. Paris: Bibliothèque nationale de France.
- Bierbrier, Morris L. (1982): *Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae etc. Part 10*. London: British Museum Publications Ltd.
- Bierbrier, Morris L., ed. (2012): *Who Was Who in Egyptology*. Fourth revised edition. London: The Egypt Exploration Society.
- Bogoslovsky, Evgeni S. (1980): Hundred Egyptian Draughtsmen. In: *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 107, 89-116.
- Bovot, Jean-Luc (2003): *Les serviteurs funéraires royaux et princiers de l'Ancienne Égypte*. Paris: Éditions de la Réunion des musées nationaux.
- Černý, Jaroslav (1952): *Ancient Egyptian Religion*. London: Hutchinson's University Library.
- Černý, Jaroslav (2001): *A Community of Workmen at Thebes in the Ramesside Period*. 2e éd. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.
- Davies, Benedict G. (1999): *Who's Who at Deir el-Medina. A Prosopographic Study of the Royal Workmen's Community*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Gardiner, Alan H. (1937): *Late-Egyptian Miscellanies*. Bruxelles: Édition de la Fondation égyptologique Reine Élisabeth.
- Gordan-Rastelli, Lucy (2010): Egypt at Zagreb. In: *Kmt. A Modern Journal of Ancient Egypt*, 21, no. 2, 62-73.
- Habachi, Labib (1977): *Tavole d'offerta, are e bacili da libagione, n. 22001-22067*. Torino: Edizioni d'Arte Fratelli Pozzo.
- Janes, Glenn (2002): *Shabtis – A Private View. Ancient Egyptian funerary statuettes in European private collections*. Paris: Éditions Cybèle.
- Lee, Lorna – Quirke, Stephen (2000): Painting materials. In: Nicholson, Paul T. – Shaw, Ian, eds., *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press, 104-120.
- Málek, Jaromír (1979): A Shawabti of the Draughtsman Pay of Deir el-Medina. In: *Revue d'Égyptologie*, 31, 153-156.
- Morenz, Siegfried (1984): *Gott und Mensch im alten Ägypten*. Leipzig: Koehler & Amelang.
- Petersen, Lars (2004): *Uschebti. Ägyptische Fundstücke in Freiburg*. München: Biering & Brinkmann.
- Porter, Bertha – Moss, Rosalind L. B. – Burney, Ethel W (1964): *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings. I. The Theban Necropolis. Part 2. Royal Tombs and Smaller Cemeteries*. Oxford: Oxford University Press.
- Quirke, Stephen (2001): Colour vocabularies in Ancient Egypt. In: Davies, Vivian W., ed., *Colour and Painting in Ancient Egypt*. London: The British Museum Press, 186-192.
- Reiser-Haslauer, Elfriede (1990-1992): *Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum (CAA). Kunsthistorisches Museum Wien. Ägyptisch-Orientalische Sammlung. Uschebti, I-II*. Mainz/Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Schneider, Hans D. (1977): *Shabtis. An Introduction to the History of Ancient Egyptian Funerary Statuettes, I*. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.
- Spanel, Donald (1986): Notes on the Terminology for Funerary Figurines. In: *Studien zur altägyptischen Kultur*, 13, 249-253.
- Spanel, Donald B. (2001): Funerary figurines. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, I*. Oxford: Oxford University Press, 567-570.
- Šubrt, Jiří, ed. (1994): *Villa Lanna – antika a Praha / Die Antike und Prag im Jahre 1872. Symposium Praha 23.-24.9.1992*. Praha: Ústav pro klasická studia AV ČR.
- Vachala, Břetislav (2005): Ein Uschebti des Zeichners Parahotep aus Deir el-Medineh. In: *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, 205, 103-109.
- Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská kniha mrtvých (Překlad)*. Praha: Dokořán.
- Valbelle, Dominique (1972): *Oucheptis de Deir el-Médineh*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.
- Valbelle, Dominique (1985): «Les ouvriers de la tombe», *Deir el-Médineh à l'époque ramesside*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.

AUTOR

Vachala, Břetislav (27. 7. 1952, Jaroměř), český egyptolog, profesor egyptologie v Českém egyptologickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, v němž působí od roku 1975 dosud (s přestávkou v letech 1993–1997, kdy zastával post velvyslance České republiky v Egyptě a Súdánu). Zaměřuje se na egyptskou filologii, literaturu, dějiny a archeologii, které též přednáší na Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Publikuje epigrafické a ikonografické prameny ze 3. tisíciletí př. n. l., objevené při českých archeologických výzkumech v Abúsíru, jichž se účastní od roku 1979. Zpracovává staroegyptské památky z českých muzeí a sbírek. Věnuje se překládání a vydávání staroegyptských literárních děl. Je autorem monografií, vědeckých studií v zahraničních egyptologických periodikách, encyklopedických hesel, učebních textů, populárních článků a recenzí. Poslední vydané knihy: *Staroegyptská kniha mrtvých* (Praha: Dokořán, 2009), *The Medicine of the Ancient Egyptians I: Surgery, Gynecology, Obstetrics, and Pediatrics* (společně s Eugenem Strouhalem a Hanou Vymazalovou, Cairo – New York: The American University in Cairo Press, 2014).

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@gmail.com; bretislav.vachala@ff.cuni.cz.

Úvod do etnošetrovateľského výskumu

Martin Červený – Mária Kilíková

Vysoká škola Zdravotníctva a Sociálnej práce Sv. Alžbety, n.o. Bratislava, DP bl. Sary Salkaházi v Rožňave, Kósu Schoppera 22, 048 01 Rožňava, Slovenská republika

Do redakcie doručeno 16. ledna 2018; k publikaci přijato 25. května 2018

INTRODUCTION TO THE ETHNONURSING RESEARCH

ABSTRACT The topic of this paper is the field of ethnonursing research, as a process for mapping cultural phenomena and factors influencing the perception of health. In transcultural nursing, the care procedures are based on scientific evidence, gathered by the researchers through the application of the ethnonursing research process. The origin and application of the aforementioned research process is related to nursing and cultural anthropology professor Madeleine Leininger. The results of her research and theoretical views should be applied by the nursing staff that provide care in a multicultural environment, as well as by those, who have the practical application of humanist principles as their goal.

KEY WORDS Transcultural Nursing; cultural diversity; research method; cultural anthropology

ABSTRAKT Predmetom príspevku je problematika etnošetrovateľského výskumu, ako proces na zmapovanie kultúrnych javov a faktorov ovplyvňujúcich vnímanie zdravia. V transkultúrnom ošetrovateľstve sú postupy starostlivosti založené na vedeckých dôkazoch, ktoré výskumníci získali práve uplatnením procesu etnošetrovateľského výskumu. Vznik a uplatnenie menovaného procesu skúmania súvisí s menom profesorky ošetrovateľstva a kultúrnej antropológie Madeleine Leininger. Výsledky jej skúmania, teoretické pohľady by mali aplikovať osoby poskytujúce ošetrovateľskú starostlivosť v multikultúrnom prostredí, ale aj tí, ktorí majú za cieľ uplatňovať princípy humanizmu v praxi.

KLÚČOVÉ SLOVÁ Transkultúrne ošetrovateľstvo; kultúrna rozmanitosť; výskumná metóda; kultúrna antropológia

ÚVOD

Transkultúrne ošetrovateľstvo je založené na koncepte holistickej filozofie a princípe humanizmu. Jeho cieľom je poskytovať ošetrovateľskú starostlivosť osobám pod podmienkou, že ide o kultúrne zhodnú (univerzálnu) alebo rozdielnu (diverznú) starostlivosť (Červený 2016). Centrom starostlivosti je osoba, ktorá pochádza z určitej kultúry (kultúrneho prostredia) s určitým stavom zdravia. Zakladateľkou transkultúrneho ošetrovateľstva je Madeleine Leininger. V praxi na psychiatrickom oddelení Leininger pozorovala deti z rôznych kultúr. Výsledkom jej pozorovania bolo zistenie, že kultúra výrazne ovplyvnila proces, charakter a systém starostlivosti o tieto deti. V 60. rokoch 20. storočia Leininger prvýkrát použila termín transkultúrne ošetrovateľstvo. Svoj prvý výskum realizovala v Papua-Novej Guiney. V rokoch

1965–1969 na katedre ošetrovateľstva Coloradskej Univerzity v meste Denver začala organizovať kurzy a prednášky o základoch problematiky transkultúrneho ošetrovania. Na tejto univerzite bol tiež realizovaný prvý doktorandský študijný program v odbore transkultúrne ošetrovateľstvo (McFarland-Hiba 2015). Prvá katedra transkultúrneho ošetrovateľstva bola založená v roku 1973 na Univerzite vo Washingtone a jej prvou vedúcou sa stala Dr. Leininger. Autorka bola za svoju prácu o teórii transkultúrnej starostlivosti ocenená titulom LhD, tzv. Doctor of Humanities (Andrew – Boyle 2012). Stala sa prvou sestrou, ktorá bola nominovaná na Nobelovu cenu. Dr. Madeleine Leininger si uvedomila potrebu urobiť zmenu v oblasti ošetrovateľskej starostlivosti, ktorá rešpektuje kultúrny pôvod osoby a poskytuje kultúrne odlišnú ošetrovateľskú starostlivosť (Sagar 2012). Cieľom príspevku je objasniť širokej verejnosti základné princípy tejto výskumnej metódy.

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY ETNOOŠETROVATEĽSKÉHO VÝSKUMU

Na rozpoznanie kultúrnych fenoménov Leininger vypracovala jednu kvalitatívnu výskumnú metódu, ktorá sa stala bázou teórie etnoošetrovateľského výskumu. Z etymologického hľadiska pojem etnoošetrovateľstvo vznikol spojením dvoch slov *ethno* a *nursing*. Pôvod slova *ethno* je grécky a v preklade znamená ľud, ľudový, národ. *Nursing* (angl.) znamená ošetrovať. Etnoošetrovateľský výskum má za cieľ pochopiť, analyzovať a dokumentovať skúsenosti ľudí, význam symbolov starostlivosti v súvislosti s ich presvedčením, hodnotami, zdravím a kultúrne odlišnými životnými podmienkami (McFarland et al. 2012). Helman (2007) uvádza, že každá osoba odlišne vníma obsah a ciele starostlivosti. Na to, aby zdravotnícki pracovníci vedeli poskytovať kultúrne odlišnú starostlivosť je potrebné, aby mali teoretické vedomosti o danej kultúre. Na túto myšlienku nadväzovala Leininger v procese spracovania teórie etnoošetrovateľského výskumu. Cieľom výskumu transkultúrneho ošetrovateľstva je zmapovať tradičné a profesionálne postupy starostlivosti u osôb z odlišnej kultúry, ktoré podporujú zdravie a pohodu alebo ich prinavrátanie, aby osoby znovu získali optimálne zdravie. Pomáhať osobám s hendikepom a zabezpečiť im podmienky na kultúrne odlišné umieranie (Červený 2016; McFarland et al. 2012; Hanzlíková 2011).

Pri získavaní údajov Leininger koncipovala dva typy etnoošetrovateľského výskumu.

Krátkodobý etnoošetrovateľský výskum

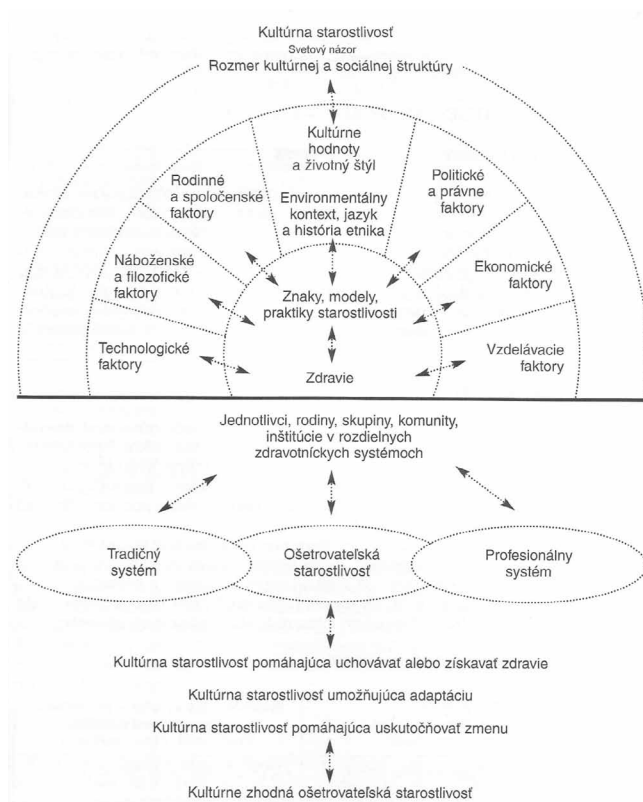
Je operatívny nástroj, pri ktorom poskytovateľ zdravotnej starostlivosti nemusí disponovať s vedomosťami o konkrétnej kultúre z ktorej jedinec pochádza. Pozostáva z piatich fáz:

1. Systematické dokumentovanie všetkých javov pri kontakte s osobou z odlišnej kultúry.
2. Získanie údajov od osoby o jej kultúrnych hodnotách, presvedčeniach a aktivitách súvisiacich so starostlivosťou o vlastné zdravie.
3. Dokumentovanie názorov osoby súvisiace s profesionálnou starostlivosťou v zdravotníckom zariadení.
4. Komparácie prechádzajúcich názorov (čo je spoločné a čo je rozdielne).
5. Vytvorenie plánu starostlivosti v spolupráci s osobou z odlišnej kultúry

Tento nástroj je veľmi užitočný pre zdravotnícky personál, lebo posudzovanie potrieb prebieha individuálne a tým kvalita poskytovanej kultúrne vhodnej zdravotnej starostlivosti sa zvyšuje (Ivanová – Špirudová – Kutnohorská 2005).

Dlhodobý etnoošetrovateľský výskum

Tento typ etnoošetrovateľského výskumu si vyžaduje konkrétny a plánovaný terénny výskum v určitej kultúre.

Obr. 1. Metóda Vychádzajúceho slnka (Žiaková a kol., 2007).

Štruktúra dlhodobého hodnotenia pozostáva z charakteristiky: jazyka, spôsobu obliekania, súvislosti života s prostredím, spôsobu života na technické vybavenie v zdravotníckom zariadení, spôsobu života v rodine, aktivít každodenného života, stravovania, názoru na svet, hodnoty, viery a náboženského presvedčenia, spoločenských vzťahov danej kultúry, vzdelanostných faktorov, hospodárstva a jeho vplyv na zdravie, politické vplyvy, laickej starostlivosti o zdravie, znakov starostlivosti, spôsobu na predchádzanie chorôb a ďalších ukazovateľov upozorňujúcich na tradičný a netradičný spôsob života (Líšková – Nadaská a kol. 2006). Podľa Wolfa (2012) etnoošetrovateľský výskum má charakter klasického etnografického výskumu. Leininger (2006) identifikovala niekoľko postupov na realizáciu etnoošetrovateľského výskumu.

1) Metóda Vychádzajúceho slnka – The Sunrise Enabler

Podľa autorov McFarland, et al. (2012) slúži ako kognitívna mapa na rozpoznanie kultúrnych fenoménov v starostlivosti. Cieľom je pomáhať výskumníkovi holisticky pozorovať fenomény starostlivosti a objavovať významy a výrazy starostlivosti, ktoré sú kódované v sociálnej štruktúre danej kultúry (Ray et al. 2013). Objektom skúmania sú informátori. Je to kvalitatívna výskumná metóda a pri tejto metóde výskumník empirické dáta prijíma oproti kvantitatívnej metóde, kde dáta zhromažďuje. Metóda vychádzajúceho slnka slúži ako vzor na identifikáciu potencionálnych faktorov, ktoré môžu ovplyvňovať fenomény starostlivosti o osoby. Sú to technolo-

Faktory	PREDSTAVUJE...
Technologické faktory	prístup k informačným technológiám, ku komunikačným prostriedkom, prístup k médiám a tlači, prístup k elektronickým radám pri pobyte, prístup k zdravotníckym službám a technológiám, a iné.
Náboženské a filozofické faktory	význam života, individuálne sily, viery, spirituality a zdravie, osobných hodnôt, noriem a náboženského vyznania, slobodu myslenia a prejavu, inštitucionálne hodnoty, priority a ciele, sociálnych rolí a ďalšie.
Rodinné a spoločenské faktory	familiárnu štruktúru, postavenie v rodine, rodinné hodnoty, rolu, zloženie rodiny, vývojové úlohy, sociálne postavenie, úmrtia rodičov, rodinné choroby, rodinné príbuzenstvo, vzťahy, priateľstvá, emocionálne a sexuálne vzťahy, sociálne podpory, prístup ku kultúre, voľný čas a šport, migráciu, spoločenské normy, verejnú bezpečnosť, štátnu príslušnosť, prístup k dopravným prostriedkom, manželský stav, násilie a iné.
Kultúrne hodnoty a životný štýl	vieru, zodpovednosť za zdravie, ľudové praktiky, liečbu a starostlivosť, vnímanie oficiálneho systému zdravotníctva, vnímanie zdravotníkov, spirituality a zdravie, kultúrne vzorce, sexualitu, rasu a etnické skupiny, prístup ku kultúrnym poznatkom, postoje, chovanie, tabak, alkohol, rekreačné drogy, pohybové aktivity, bezpečnosť, záujmy, bežné potraviny, hygienu, pohľady na svet, zábavu a voľný čas, alternatívny životný štýl a ďalšie.
Politické a právne faktory	prístup do verejnej politiky (bezpečnosť, zdravie, vzdelanie, životné prostredie, práca, doprava), prístup k spravodlivosti, občianstva, politickej participácie, slobodu myslieť a vyjadrovať a ďalšie.
Ekonomické faktory	zamestnanie, spoločenskú triedu, materiálnu situáciu, pracovné podmienky, podmienky chovu, povolaniu alebo profesiu, náklady na bývanie, a iné.
Vzdelávacie faktory	vedomosti, prístup k vzdelaniu, gramotnosť (čítanie a písanie), typ školy (súkromných alebo verejných), školenia, prístup k informáciám, školské násilie, intelektuálne výkonnosti, riešenie problémov, pozornosti a ďalšie.
Environmentálny kontext	prístup k elektrickej rozvodnej sieti, prirodzenej ventilácii, asfalt dláždenie, septik, pitnej vody, znečistenia vzduchu, vody, hluk, prítomnosť vegetácie či lesných plôch, prítomnosť zvierat, ekonomickú sebestačnosť, vzťahy s prírodnými zdrojmi, prístup k pitnej vode, expozíciu pesticídov alebo hnojív, expozíciu s chemickými, fyzikálnymi faktormi atď.
Jazyk	dominantný jazyk, verbálnu a neverbálnu komunikáciu, tón, očný kontakt, mimiku, priania, dotyk, jazyk, dialekt, a ďalšie.
Etnohistória	históriu obyvateľstva, históriu života, celkový čas žijúcich v komunite, pocit spolupatričnosti, sociálnej účasti v spoločnosti, a iné.

Tab. 1. Faktory, ktoré sú zahrnuté v metóde Vychádzajúceho slnka. Upravené podľa Lucas Pereira de Melo 2013.

gické, náboženské, rodinné a sociálne faktory, jazyk, kultúrne hodnoty a životný štýl osoby, komunity. Politické, ekonomické faktory a vzdelanie (McFarland – Wehbe-Alamah, 2015). Leininger (2006) odporúča, aby výskumníci najprv tieto faktory zmapovali, aby kvalitnejšie identifikovali a pochopili názory objektov výskumu (osôb danej kultúry) na zdravie, na choroby a na pohodu.

2) Metóda cudzinec – dôverný priateľ – *The Stranger to Trusted Friend Enabler*

V proces skúmania táto metóda predpokladá interakciu medzi výskumníkom a informátorom – objektom výskumu. Od výskumníka sa očakáva, že si uvedomí svoje vlastné kultúrne presvedčenie, hodnoty a správanie. Musia byť otvorení, prístupní novej kultúre. Nesmie posudzovať názory

a hodnoty informátorov podľa vlastnej kultúry, aby zachoval validitu výsledkov výskumu (Soukup 2014). Interakcia osôb vo výskume má byť autentická, dôveryhodná aj v prípade získavania tzv. emických údajov, ktoré sú veľmi osobné. (Leininger 2006; McFarland et al. 2012). Táto metóda má za cieľ porozumieť kultúrnym javom, pojmom s ohľadom na konkrétne kultúrne odlišnosti (Soukup 2015).

3) Metóda fúzie pozorovania, participácie a reflexie – *The Observation, Participation, Reflection Enabler*

Je to výskumný proces, ktorý sa začína už v procese Metódy cudzinec – dôverný priateľ. Výskumník počas realizácie výskumu využíva výskumné metódy napríklad pozorovanie, rozhovor alebo dotazník. Soukup (2014) odporúča, aby sa počas terénnych výskumov používali minimálne dve výskum-

né metódy. Leininger (2006) formu etnoošetrovateľského výskumu rozdelila na štyri fázy. Prvá fáza predstavuje pozorovanie a aktívne počúvanie informátorov bez zásahu výskumníka. V druhej fáze pokračuje pozorovanie a aktívne počúvanie. Výskumník sa do malej miery môže participovať na rozhovore. V tretej fáze sa výskumník aktívne participuje na kultúrnych rozhovoroch. Preniká do hĺbky študovanej kultúry. Pozorovanie pokračuje. V štvrtej fáze (má charakter záveru) sa potvrdzujú výsledky a zistenia v spolupráci s kľúčovými informátormi. Kľúčoví informátori predstavujú komunitu, ktorá má bohaté skúsenosti s skúmanou kultúrou. Väčšinou sú to osoby vyššieho veku.

4) Metóda sféry skúmania – Domain of Inquiry Enabler

Táto metóda má za cieľ pomôcť lepšie pochopiť špecifické oblasti – faktory prostredia informátora. Faktory uvádzame v tabuľke č. 1. McFarland et al. (2012) uvádzajú, že táto metóda nemá funkciu ako samostatná metóda skúmania z dôvodu, že niektoré faktory sú veľmi úzko spojené. Výskumník sa vystavuje riziku získania nevalidných informácií.

5) Metóda hodnotenia asimilácie zdravotnej starostlivosti – Acculturation Health Care Assessment Enabler

Touto metódou je možné zistiť mieru asimilácie informátorov do skúmanej kultúry. Asimilácia je dlhodobý exogénny kultúrny proces, pri ktorom si osoba osvojuje niektoré kultúrne javy, odlišnosti z inej kultúry. Metóda je detailnejšie popísaná v publikácii Leininger's Culture Care Diversity and Universality od autorov Hibe Wehbe-Alamah a Marilyn R. McFarland (2015).

6) Fázy metódy analýzy kvalitatívnych dát v transkultúrnej ošetrovateľskej starostlivosti – Phases of ethnonursing Data Analysis Enabler of Qualitative Data

Ide o hodnotenie, analyzovanie a dokumentovanie údajov vo výskume, ktoré sa uskutočňuje v štyroch fázach. Počas prvej fázy sa zbierajú, popisujú a dokumentujú empirické dáta, ktoré výskumník získal od informátorov počas terénneho výskumu. Zárukou je dobrá príprava výskumníka na proces terénneho výskumu. Predpokladá sa použitie viacerých výskumných metód a poznanie rozdielov medzi aspektov emik a etik. Názor informátora je stále emik. Emické dáta sú dáta, pri ktorých informátori opisujú vlastné kultúrne javy študovanej kultúry. Napríklad ako vnímajú starostlivosť o zdravie, ošetrovanie chorých. Etické dáta interpretujú informácie z pohľadu výskumníkov. Sú to analytické (vysvetľujúce) spisy o pozorovaných javoch (Eriksen 2006). Soukup (2014) odporúča, aby výskumníci v teréne dokumentovali procesy výskumu audiovizuálnymi technológiami. Dokumentovanie etnografického výskumu je metodicky a technicky náročný proces. Preto odporúčame potenciálnym výskumníkom pred začatím terénneho výskumu študovať etnografickú/sociálno-kultúrnu antropologickú literatúru o dokumentovaní empirických dát. Druhá fáza je identifikácia a kategorizácia deskriptorov (emik a etik) a komponentov. V tretej fáze sa opakujú informácie z prvej a druhej fázy. Ďalej identifikuje, čo je spoločné a čo

je rozdielne v starostlivosti o zdravie. Najdôležitejšou fázou je štvrtá. Táto fáza predstavuje najvyššiu fázu analýzy a interpretáciu získaných dát. Vyžaduje si syntézu myslenia, konfiguračnú analýzu údajov, interpretáciu nálezov a vytváranie formulárov z údajov predchádzajúcich fáz. Úlohou výskumu je vyriešenie problému výskumu a navrhnutie odporúčaní pre ďalšie výskumy. Inokedy získané dáta môžu mať charakter teoretických východísk na spracovanie novej teórie.

7) Leininger-Templin-Thomson metóda transkultúrneho kódovania – The Leininger-Templin-Thomson Ethnoscipit Coding Enabler (LTT)

Multikultúrne kódovanie znamená, že výskumník kategorizuje a zakóduje získané etnografické dáta do štyroch kategórií. Softvér na kódovanie (software) bol vyvinutý v roku 1985. Pôvodne bol použitý na analýzu veľkého počtu dát pomocou počítačovej technológie. Ako súčasť softvérového LTT programu bol vyvinutý kódovací systém. Tento kódovací systém obsahuje všeobecné a špecifické domény z Vychádzajúceho slnka.

Musíme pripomenúť čitateľovi, že Leininger rozlišuje pojmy starostlivosť (*care*) a ošetrovanie (*caring*). Podľa nej starostlivosť „vyjadruje abstraktné alebo konkrétne fenomény vzťahujúce sa na pomoc, podporu, získavanie skúseností alebo návykov so zreteľom na predpokladané potreby ako zlepšiť alebo zdokonaľiť kondíciu človeka alebo jeho života. Pod pojmom ošetrovanie Leininger rozumie ako „odporúčané akcie a aktivity zamerané na pomoc, podporu iného človeka alebo skupiny umožňujúce saturovať zjavné alebo predpokladané potreby pre zlepšenie spokojnosti, kondície, zdokonaľovanie spôsobu života alebo vyrovnanie sa so smrťou či nespôsobilosťou“ (Žiaková 2007, 148).

Kritériá pre hodnotenie kvalitatívneho etnoošetrovateľského výskumu

Leininger určovala šesť kritérií na hodnotenie etnoošetrovateľského výskumu. Sú to dôveryhodnosť (*credibility*), overiteľnosť (*confirmability*), významnosť v kontexte (*meaning in context*), opakovateľnosť (*recurrent patterning*), saturácia (*saturation*) a prenosnosť (*transferability*).

1) **Dôveryhodnosť (Credibility):** ide o zabezpečenia pravdivosti zistených údajov, ktoré vyplývajú predovšetkým z emických nálezov počas tretej fázy (O-P-R).

2) **Overiteľnosť (Confirmability):** je založená na údajoch, ktorá je potvrdená informátormi. Výskumník získané dáta dôkladne uchová, systematicky zdokumentuje a keď je potrebné poskytuje získané dáta na audit.

3) **Význam v kontexte (Meaning in context):** sa zameriava na interpretáciu udalostí, komunikácií a iných aktivít informátorov v ich (emik) environmentálnom kontexte.

4) **Opakujúci sa vzor (Recurrent patterning):** odkazuje na opakované skúsenosti a životné situácie informátorov, ktoré označujeme ako vzory. Toto kritérium nám poukazuje na tendenciu opakovateľnosti v živote informátorov.

KÓDOVACIA METÓDA PODĽA LEININGER-TEMPLIN-THOMSON	
Kód	Domény
I. Kategória:	Všeobecné kultúrne a holistické domény vyšetovania
1	Svetový názor
2	Kultúrne a sociálne aktivity (typické pre deň / noc)
3	Etnohistória (zahŕňa kultúrne kontakty s inou kultúrou, akultúráciu a chronologické dáta o študovanej kultúre)
4	Environmentálne kontexty (napr. fyzické, kultúrne, sociálne, ekologické)
5	Jazyk
6	Kultúrne potraviny v súvislosti so starostlivosťou, zdravím, chorobou a prostredím
7	Materiálna a nemateriálna kultúra (napr. predmety, symboly atď.)
8	Etnodemografia (napr. numerické fakty o populácií a iné)
9	*
II. Kategória	Doména údajov kultúrnej a sociálnej štruktúry
10	Kultúrne hodnoty, benefiencencia a normy
11	Ekonomické faktory
12	Vzdelávacie faktory
13	Príbuzenstvo (rodinné väzby, sociálne vzťahy, atď.)
14	Politické a právne faktory
15	Náboženské, filozofické a etické hodnoty
16	Technologické faktory
17	Medziludské vzťahy (individuálne skupiny a inštitúcie)
18	*
19	*
III. Kategória	Starostlivosť, liečenie, zdravie (pohoda) a choroba z tradičného (ľudového) a profesionálneho systému
20	Ľudové (zahŕňa všeobecné zdravie a choroby, hodnoty, výhody a praktiky)
21	Profesionálne zdravie
22	Starostlivosť o / ošetrovanie človeka a ošetrovatelstvo (všeobecné výhody, hodnoty a praktiky)
23	Ľudová starostlivosť / ošetrovanie (emické a domáce výhody, hodnoty a životné skúsenosti)
24	Profesionálna starostlivosť / ošetrovanie (etické hodnoty, výhody, a životné skúsenosti)
25	Profesionálna ošetrovateľská starostlivosť / ošetrovanie (etické a emické) životné skúsenosti (kongruencia a nezhody)
26	Nestarať sa / neošetriť sa (výhody, hodnoty a praktiky)
27	Liečba / liečenie človeka (výhody, hodnoty a praktiky)
28	Rodová liečba / liečenie (etické výhody, hodnoty a praktiky)
29	Profesionálna liečba / liečenie (z etickej a emickej perspektívy)
30	Systémy alternatívnej alebo náhlej starostlivosti / liečenie
31	*
32	*
33	*
34	*

Tab. 2a. Kódovacia metóda podľa Leininger-Templin-Thomson (Prepracované podľa Leininger 2006.; McFarland –Wehbe-Alamah 2014).

5) Saturácia (Saturation): pozbieranie údajov trvá dovtedy kým informátori nezačnú zdieľať podobný obsah o danej téme. To znamená, že informátori už nemajú dôležité informácie o danej téme, preto ich opakujú a téma je do plnej miery vyčerpaná.

6) Prenosnosť (Transferability): sa zaoberá otázkou, či zistenia konkrétnej etnoošetrovateľskej výskumného štúdia budú mať podobný význam v inom kontexte, napríklad s podobnou kultúrnou skupinou (Leininger, 2006, McFarland, Wehbe-Alamah, 2015).

IV. Kategória	Starostlivosť o zdravie, Sociálna štruktúra, Inštitúcie / Systémy
35	Kultúrne a sociálne normy, výhody, hodnoty a kontexty
36	Politické a právne faktory
37	Ekonomické faktory
38	Technologické faktory
39	Enviromentálne faktory
40	Vzdelanostné faktory
41	Sociálne organizácie a štrukturálne faktory
42	Rozhodovacie a akčné modely
43	Interné a multidisciplinárne normy, hodnoty a spolupráca
44	Špecifiká a vlastnosti ošetrovateľstva
45	Špecifiká a vlastnosti bez ošetrovateľstva
46	Etické a morálne faktory starostlivosti – liečenia
47	*
48	*
49	*
V. Kategória	Životný cyklus s medzigeneračnými a intrageneračnými modelmi
50	Životný cyklus, enkulturácie a procesy socializácie mužov a žien
51	Neplnoletosť a roky ranného detstva
52	Dospievanie (alebo prechod) do dospelosti
53	Roky stredného veku
54	Pokročilé roky
55	Kultúrny životný cyklus, hodnoty, výhody a praktiky
56	Kultúrny životný cyklus s medzigeneračnými a intrageneračnými konfliktmi
57	Špeciálny životný cyklus subkultúry a skupiny
58	Životná cesta (narodenie, sobáš, zomieranie)
59	*
60	*
VI. Kategória	Metodológia, úvahy, otázky a výskumné činnosti
61	Použité špecifické metódy a techniky
62	Kľúčové informátory
63	Všeobecné informátory
64	Používané pomocné nástroje a inštrumenty
65	Problémové oblasti, obavy alebo konflikty
66	Silné stránky, priaznivé a neočakávané výsledky výskumu alebo informátorov, subjektívne údaje a otázky
67	Neobvyklé udalosti, interpretácie, otázky atď.
68	Faktory, ktoré uľahčili alebo bránili štúdiu (čas, financie, vedenie)
69	Metodické otázky emických dát
70	Metodické otázky etických dát
71	Dialóg s pýtajúcim
72	Dialóg s niekým okrem informátora a pýtajúcim
73	Doplňkové kontextové údaje (zahŕňajú neverbálne symboly, celkový pohľad, environmentálne vlastnosti atď.)
74	Faktory informovaného súhlasu
75-100	*
*	<i>Miesto, kde výskumník môže dodať ďalšie kódy a deskripcie</i>

Tab. 2b. Kódovacia metóda podľa Leininger-Templin-Thomson (Prepracované podľa Leininger 2006.; McFarland –Wehbe-Alamah 2014).

ETICKÉ ASPEKTY VÝSKUMU

Ošetrovateľské výskumy patria do skupiny biomedicínskych výskumov. V rámci biomedicínskeho výskumu existujú etické kódexy, ktoré každý výskumník v biomedicíne musí rešpektovať a dodržiavať. Etnoošetrovateľská kvalitatívna výskumná metóda je založená na ošetrovateľstve a na antropológii. V rámci etnoošetrovateľstva sa máme zaoberať s dvoma etickými kódexmi. Prvá je Helsinská deklarácia (revid. v 2013) a druhým kódexom je etický kódex Americkej Antropologickej Asociácie. Helsinská deklarácia sa zaoberá biomedicínskym výskumom. Prvá verzia Helsinskej deklarácie bola prijatá v roku 1964 a vydáva The World Medical Association. Obsahuje smernice na ochranenie ľudskej dôstojnosti počas biomedicínskych experimentov. Etický kódex antropológov bol prijatý v roku 1971. Posledná úprava etického kódexu bola v roku 2009. Celý kódex pozostáva zo siedmych pilierov.

1. Neuškodiť.
2. Byť otvorený a poctivý ohľadom vlastnej antropologickej práce
3. Získať informovaný súhlas a povolenie
4. Harmonické vzťahy a etické záväzky k spolupracovníkom
5. Diseminácia výsledkov
6. Chrániť a uschovať záznamy
7. Zachovať morálne a dôstojné profesijné vzťahy (Soukup, 2014).

Tieto smernice slúžia výskumníkom ako nápomocný aparát pri vzniku nezvyčajných situácií, pri ktorých výskumník nevie ako sa má adekvátne rozhodnúť alebo správať v teréne.

ZÁVER

Príspevok je určený študentom, pedagogickým pracovníkom a širokej odbornej verejnosti. Poznanie teórie etnoošetrovateľského výskumu umožňuje výskumníkom, aby postupy starostlivosti v jednotlivých kultúrach založili na dôkazoch. Predstavuje dôležitý nástroj na identifikáciu, skúmanie a na využívanie kultúrnych fenoménov v starostlivosti o zdravie. Kultúra je determinujúcim faktorom osôb. Odporúčame ošetrovateľom, aby v poskytovaní kultúrnej odlišnej starostlivosti postupovali holisticky. Nedoriešenou otázkou je, či má etnoošetrovateľský výskum podmienky na realizáciu v Európe?

LITERATÚRA

- Andrews, M., Margaret – Boyle, S., Joyceen. (2012): *Transcultural concepts in nursing care*. (6rd ed.). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Červený, Martin (2016): A transzkulturális ápolástudomány alapjai / The fundamental concepts of transcultural nursing. *Nővér*, 2016, 29 (5), 1–44.
- Eriksen, Hylland, Thomas (2006): *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hanzlíková, Alžbeta (2013): *Profesionálne ošetrovateľstvo a jeho regulácia*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

- Helman, Cecil (2007): *Culture, Health and Illness*. (5th.ed.,). London: Hodder Arnold.
- Ivanová, Kateřina – Špirudová, Lenka – Kutnohorská, Jana (2005): *Multikultúrní ošetrovateľství I*. Praha, Grada Publishing, a.s.
- Leininger, Madeleine (2006): Ethnonursing: A research method with enablers to study the theory of culture care. In: Leininger, M. – McFarland, M. R. (Eds.), *Culture care diversity and universality: A worldwide nursing theory* (2nd ed., pp. 43–81). Boston: Jones & Bartlett.
- Lišková, Miroslava – Nádaská, Iveta a kol. (2006): *Základy multikultúrneho ošetrovateľstva*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- McFarland, Marylin – Wehbe-Alamah, Hibe. (2015): *Leininger's Culture Care Diversity and Universality : a Worldwide Nursing Theory*. (3rd ed). Boston: Jones & Bartlett.
- Melo, Lucas Pereira de (2013): The Sunrise Model: a Contribution to the Teaching of Nursing Consultation in Collective Health. *American Journal of Nursing Research* 1.1 (2013): 20–23.
- Ray, A., Marylin – Moris, Edith – McFarland, Marylin (2013): Ethnonursing method of Dr. Madeleine Leininger. In: Beck T. Ch. (Eds.), *Routledge International Handbook of Qualitative Nursing Research*, (1st. ed.). New York: Routledge.
- Sagar, Priscilla, Limbo (2012): *Transcultural nursing theory and models : application in nursing education, practice, and administration / Priscilla Limbo Sagar*. New York: Springer Publishing Company, LLC.
- Soukup, Martin (2014): *Terenní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Soukup, Martin (2015): *Základy kulturní antropologie*. (2nd ed.) Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Wolf, Zane, Robinson (2012): Ethnography. In: Munhall, P. (Ed.), *Qualitative research* (5th ed., pp. 285–338). Boston: Jones & Bartlett.
- Žiaková, Katarína a kol. (2007): *Ošetrovateľské konceptuálne modely*. (1 vyd). Martin: Vydavateľstvo Osveta.

AUTORI

Červený, Martin (1993, Košice-Šaca). Vysokoškolské vzdelanie na pregraduálnom stupni v odbore ošetrovateľstvo získal na VŠZa-Sp Sv. Alžbety, n.o. na detašovanom pracovisku Bl. Sára Salkaházi v Rožňave, kde študuje naďalej na graduálnom stupni. Venuje sa štúdiu kultúrnej rozmanitosti v starostlivosti o zdravie. Je členom European Transcultural Nursing Association a Hungarian Cultural Anthropological Association
Kontakt: m.cervenym@gmail.com

Kilíková, Mária prof. PhDr. PhD., Narodila sa v Čiernej nad Tisou. Maturovala na Strednej zdravotníckej škole v Rožňave. Vysokoškolské vzdelanie získala na Univerzite Komenského v Bratislave v odbore pedagogika a starostlivosť o chorých. Po skončení vysokoškolského štúdia od 01.09.1988 pôsobila ako učiteľka odborných predmetov na Strednej zdravotníckej škole v Rožňave. V roku 1990 vykonala rigoróznu skúšku na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v pôvodnom študijnom programe. V roku 1998 absolvovala II. Kvalifikačnú skúšku z metodológie vedeckého výskumu na Inštitúte ďalšieho vzdelávania zdravotníckych pracovníkov v Bratislave. Po desiatich rokoch pedagogického pôsobenia v roku 1998 sa zamestnala v Nemocnici s poliklinikou sv. Barbory v Rožňave. Ako víťaz výberového konania od 01.12.1999 vykonávala funkciu námestníčky riaditeľa pre ošetrovateľskú starostlivosť. V rokoch 2000-2004 bola externou doktorandskou Jesseniovej lekárskej fakulty UK v Martive a vykonala dizertačnú skúšku v odbore ošetrovateľstvo. Počas štúdia v roku 2001 získala certifikát z metodológie vedeckej práce. V roku 2006 bola menovaná za hosťujúceho docenta a v roku 2007 habilitovala na Fakulte zdravotníctva Trnavskej Univerzity. V roku 2011 ju prezident SR vymenoval za riadneho profesora v odbore Ošetrovateľstvo.

V roku 2012 skončila pracovný pomer vo všeobecnej nemocnici a sa stala aktívnym pedagogickým pracovníkom a akademickým funkcionárom na Vysokej škole zdravotníctva s sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. V akademickom roku 2009/2010 aktivuje a vedie detašované pracovisko VŠ v Rožňave. Začiatky existencie detašovaného pracoviska súvisia s vzdelávaním sestier v odbore ošetrovateľstvo a od akademického roku 2010/2011 sa vzdeláva aj v programe sociálna práca. Od roku 2013 je koordinátorkou doplnkového pedagogického vzdelávania v Rožňave. Je uznávanou osobnosťou najmä v českej a Maďarskej republike. V českej republike periodický prednáša a pôsobí na Zdravotno-sociálnej fakulte Jihočeskej Univerzity v Českých Budějoviciach a na Ústave sv. Jána Nepomuka Neumanna v Příbrami. Je garantom študijného programu ošetrovateľstvo na Ústave bl. P.P. Gojdiča v Prešove. Zaslúžila o vznik odborného recenzovaného časopisu Sestra. Je predsedníčkou jej redakčnej rady. V roku 2007 koncipovala profesijnú aktivitu na zmenu imidžu a spoločenského statusu sestry – súťaž Sestra roka. Záštitu nad touto spoločenskou udalosťou drží manželka prezidenta SR, pani Silvia Gašparovičová. Je autorkou, vedúcou a členom niekoľkých projektových aktivít v oblasti zvyšovania vzdelanostnej úrovne mládeže v regióne Gemer – Novohrad, v oblasti vzdelávania sestier v špecializačných študijných programoch, oblasti reformy systému vzdelávania učiteľov odborných predmetoch v intenciiach

ICN a v oblasti výskumu verejnej mienky o migrantoch a i. Na svojej profesionálnej dráhe v povolani sestry bola motivovaná takými autoritami oboru ako sú doc. Gabriela Sedláková, doc. Alžbety Hanzlíková. Osobitnú pozornosť venuje najmä otázke riadenia ošetrovateľstva a starostlivosti o pacientov, kvalite služieb u ústavných poskytovateľov zdravotnej starostlivosti a výskumu v ošetrovateľstve. Jej dlhodobým cieľom je vytvoriť takú databázu vedeckých informácií v ošetrovateľstve, aby prax sestry mohla byť založená na dôkazoch. Je držiteľkou certifikátu manažéra kvality a interného audítora. Publikačnú činnosť vykazuje najmä v oblasti teórie manažmentu, teórie ošetrovateľského procesu ako metódy práce sestry, teórie potrieb a metodológie vedeckej práce. Je autorkou šiestich vedeckých monografií, štyroch monografií vydaných v zahraničí, niekoľkých vysokoškolských učebníc a učebných textov, odborných článkov doma a v zahraničí. V povolani sestry v období roly akademického funkcionára sa usiluje o zmenu praxe pomáhajúcich profesií, o rozvoj kvality zdravotno-sociálnych služieb, o zmenu sociálneho statusu a verejnej mienky ošetrovateľov a pomáhajúcich. Jej filozofiou je konanie dobra, pomoc všetkým, ktorí signalizujú potrebu pomoci a kvalitný rozvoj vzdelávania generácií v pomáhajúcich profesiách. Jej životným krédom je: kde vŕľa, tam je aj cesta.

Kontakt: m.kilikova@gmail.com, VŠZ a SP sv. Alžbety Bratislava, n. o., Kósu Schoppera 22, 048 01 Rožňava, Slovenská republika.

Na chrbte koňa k lepšiemu fyzickému a psychickému zdraviu

Soňa Boriová^{1,2} – Robin Pěnička¹

1 Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

2 Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., Středisko pro výzkum paleolitu a paleoantropologie, Dolní Věstonice 25

Do redakce doručeno 10. října 2018; k publikaci přijato 5. prosince 2018

ON THE HORSEBACK FOR BETTER PHYSICAL AND MENTAL HEALTH

ABSTRACT This article deals with hippotherapy and therapeutic use of horse, its characteristics and biomechanical patterns which are crucial for this type of therapy. In the field of hippotherapy, we conducted a survey of the laic public (control group, 40 respondents) and participants of the therapy (research group, 38 respondents) using the anonymous questionnaire method. The results in the control group show good public awareness (100% of respondents) of this type of therapy and its use. The results in the research group gave an overview of the composition of the clients (mostly patients with physiological and combined problems; 76% of the respondents) and the way patients use therapy most (mainly as a complementary type of therapy; 92% of respondents). Differences between groups were observed, for example, in information sources. In the control group, internet was the most common source of information (29% of respondents), while in the research group, the popularity of the use and effectiveness of therapy was spread mainly by oral administration between patients and clients (47% of respondents). On the other hand, similar answers in both groups were recorded regarding the health issues which can hippotherapy relieve from and efficiency and use of this therapy mainly as complementary. This fact shows that general public is well and truly informed about use and effect of hippotherapy.

KEY WORDS horse; hippotherapy; training; relationship with animals; movement; psychic

ABSTRAKT Tento článok sa venuje hipoterapii ako terapeutickému využitiu koňa, jej charakteristike a biomechanickým zákonitostiam, ktoré sú kľúčové pre tento druh terapie. V oblasti hipoterapie sme pomocou dotazníkovej metódy vykonali prieskum laickej verejnosti (kontrolná skupina; 40 respondentov) a účastníkov terapie (výskumná skupina; 38 respondentov). Výsledky v kontrolnej skupine poukazujú na dobrú informovanosť verejnosti (100% respondentov) o tomto druhu terapie a jej využití. Výsledky v skupine výskumnej poskytli náhľad do zloženia klientely (najmä pacienti s problémami fyziologického a kombinovaného charakteru; 76% respondentov) a spôsobu akým pacienti terapiu najviac využívajú (hlavne ako doplnkový typ terapie; 92% respondentov). Rozdiely medzi skupinami boli pozorované napríklad v informačných zdrojoch. V kontrolnej skupine bol najbežnejším zdrojom informácií internet (29% respondentov) zatiaľ čo v skupine výskumnej sa povedomie o využití a účinnosti terapie šíri najmä ústnym podaním medzi pacientmi a klientmi (47% respondentov). Naopak boli vo oboch skupinách zaznamenané zhodné odpovede týkajúce sa zdravotných problémov, od ktorých hipoterapia uľavuje, efektivity a využitia terapie najmä ako doplnkovej. Tento fakt ukazuje, že široká verejnosť je dobre a pravdivo informovaná o použití a účinkoch hipoterapie.

KLÚČOVÉ SLOVÁ kôň; hipoterapia; výcvik; vzťah k zvieratú; pohyb; psychika

ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Hiporehabilitácia je jedným z najrozšírenejších druhov animoterapie. Má pozitívny vplyv na človeka po fyzickej a psychickej stránke. Prvé písomné zmienky o hipoterapii nachádzame už v období starovekého Grécka (Bizub – Joy – Davidson 2003, 378) avšak až v dnešnej dobe pozorujeme jej

najväčší rozmach. Len v Českej republike, podľa České hiporehabilitační společnosti, momentálne registrujeme 8 stredísk praktickej výuky, 25 stredísk doporučenej hiporehabilitácie, 11 registrovaných prevádzkových stredísk a 10 stredísk pridružených, ktoré sa tomuto druhu terapie venujú (Česká hiporehabilitační společnost 2018). Tento typ terapie využíva koňa ako terapeuta pre liečbu alebo rehabilitáciu telesných

a psychických ochorení. Používa sa hlavne pri ochoreniach, ktoré po odznení akútnych stavov vyžadujú ďalšie liečenie (Hollý – Hornáček 1998, 15).

Vplyv na fyzickú stránku človeka má najmä trojrozmerný pohyb koňa. Konský krok je vo svojej biomechanickej podstate veľmi príbuzný ľudskej chôdzi. Ide o skrížený pohybový (krokový) vzor pohybu dopredu. Na strane vykračujúcej sa predsúva panva zatiaľ čo na opačnej strane sa predsúva rameno a dolná končatina. Tento fakt je dôležitý pri nacvičovaní chôdze pomocou hipoterapie (Hollý – Hornáček 1998, 15). Zlepšenie a pokroky vo fyzickej sfére sú individuálne. U niektorých pacientov sa prejavajú skôr a intenzívnejšie, u niektorých neskôr a s menšou intenzitou (Teichmann Engel 2008, 255–257).

Vplyv na psychickú stránku človeka hrá v procese liečenia významnú rolu, najmä u chronicky chorých. Je zdrojom motivácie po dlhých, únavných liečebných procedúrach či rehabilitáciách, kedy pacient o cvičenie stráca záujem. V človeku sa prostredníctvom motivácie a interakcie so zvieratom vytvárajú pozitívne emócie, ktoré sú základom pri liečení psychických ochorení (Dušek a kol. 1992, 62; Hollý – Hornáček 1998, 18–19; Černá Rýnešová 2011, 15–16). Dôležitá je schopnosť koňa nadviazať neverbálny kontakt s človekom. Kôň od prírody nie je vtieravý, násilne sa neponúka a týmto spôsobom podporuje aktivitu samotného pacienta. Tým, že sa pacient naučí porozumieť pohybom a správaniu koňa bez toho, aby mu niečo hovoril, naučí sa tieto vzorce analogicky preniesť do komunikácie s ľuďmi. Významným terapeutickým faktorom je pravidelná starostlivosť o koňa. V klientovi vytvára zmysel pre užitočnosť, vytrvalosť, zodpovednosť a samostatnosť (Hollý – Hornáček 1998, 19).

Prax preukazuje, že pokroky vo fyzickej oblasti nastupujú omnoho skôr, avšak ich dlhodobé trvanie je podmienené dodržiavaním pravidelnosti terapie. Na rozdiel od fyzických účinkov, zmeny v psychike a správaní prichádzajú neskôr, a majú aj po ukončení rehabilitácie dlhodobé trvanie (Bizub – Joy – Davidson 2003, 381).

Hiporehabilitáciu tradične delíme do troch hlavných oblastí (Hollý – Hornáček 1998; Černá Rýnešová 2011; Teichmann Engel 2009; Slovenská hipoterapeutická asociácia 2018). *Oblasť hipoterapie* je liečebná metóda, pri ktorej je klient, čo sa ovládania koňa týka, úplne pasívny. Ako terapeutický činiteľ je využívaný prirodzený pohyb koňa. Ten slúži pre klienta ako motorický vzor a zároveň ako balančné cvičenie. Zlepšuje u klienta koordináciu, stabilitu, upravuje svalové napätie a pôsobí pozitívne na psychiku človeka. Hipoterapia sa používa hlavne v oblasti fyzických ťažkostí, pri ochoreniach nervového systému (napr. detská mozgová obrna), pri vadách pohybového aparátu (napr. rôzne formy skoliózy) alebo periférnych poruchách pohybového systému (vrodené či porúrazové stavy). Každý klient má individuálne zostavený plán s cieľom. Terapeutická jednotka trvá väčšinou 15 až 20 minút, odporúčaná dĺžka terapie je 3 až 6 mesiacov, 2 až 3 krát týždenne. Je to minimálna doba, po ktorej sa prejavuje pozitívny efekt terapie (Hollý – Hornáček 1998, 50; Černá Rýnešová 2011, 10). Ďalšími oblasťami sú *psychologické*, *pedagogické*

a *psychoterapeutické jazdenie a športové jazdenie postihnutých*, ktorým sa náš prieskum nevenuje.

Hipoterapia využíva lokomotorické impulzy emitované z chrbta koňa počas chôdze. Impulzy produkované chodiacim koňom sú spôsobené zdvihnutím zadnej končatiny do vzduchu a dopadom prednej končatiny na zem (Janura a kol. 2009). Pri jazdení kôň svojim krokom vyšle 90–110 rytmických impulzov za minútu (Tauffkirchen 2000). Šíria sa v sagitálnej, horizontálnej a frontálnej rovine (trojrozmerný pohyb). U pacienta vyvolávajú reakciu v podobe pohybu v bedrovom kĺbe a v podobe klesania, stúpania a ohýbania panvy dopredu a dozadu (okrem iných). Táto reakcia simuluje pohyby vyvolávané chôdzou. Pohyb na jednej strane pôsobí uvoľňujúco na svalstvo a normalizuje svalový tonus. Na strane druhej zapája axiálne a autochtónne svalstvo, ktoré sa snaží prispôbiť pohybom koňa a vytvára spätnú väzbu. Pacient zlepšuje svoju rovnováhu, stabilitu a koordináciu pohybov. Postupom terapie dochádza k pôsobeniu vyššieho tlaku jazdca na konský chrbát (tým, že dochádza k uvoľňovaniu svalstva v dôsledku získavania dôvery a skúseností s jazdou na koni) a zvýšeniu stability (centrá tlaku sa po niekoľkých terapiách stabilizujú oproti prvej terapii). S týmto trendom sa pravidelne stretávame pri osvojovaní si akýchkoľvek nových pohybových aktivít. Na začiatku existuje vyššie sprievodné napätie (v prípade hipoterapie najmä v oblasti panvy a dolných končatín) a určité fyziologické zmeny na individuálnej úrovni, ktoré sú neskôr vystriedané relaxáciou (Janura a kol. 2009). Dochádza k posilňovaniu oslabených svalov a naťahovaniu skrátených svalov. Takto je kôň schopný pacientovi poskytnúť živé protézy, potlačiť a preučiť patologickú chôdzu človeka, odblokovať choré dolné končatiny od zdravého trupu (Hollý – Hornáček 1998, 15; Černá Rýnešová 2011, 15). Pri jazde na koni však zapájame aj všetky ostatné svalové skupiny pomocou rôznych cvikov, ako je naťahovanie sa do hrivy, rotácia tela, hádzanie lopty medzi jazdcami alebo medzi jazdcom a terapeutom, dámsky sed a ďalšie (Černá Rýnešová 2011, 46). Prenos rytmického pohybu má priaznivé účinky aj na iné telesné funkcie (dýchanie, vylučovanie hormónov, látková výmena, peristaltika). Pozitívny vplyv na uvoľnenie svalstva má aj skutočnosť, že telesná teplota koňa je o 1 stupeň vyššia ako u človeka (Hollý – Hornáček 1998, 14–16; Černá Rýnešová 2011, 15, 46).

K dosiahnutiu vyššie popísaných stavov sa využíva *korektný sed* na koni (Obr. 1) alebo *chodenie do kruhu*, ktorým vieme naprávať skoliózy tým, že klienta posadíme konkavitou smerom von z kruhu (Obr. 2) (Hollý – Hornáček 1998, 22–25, 33–40).

V prieskume sme chceli zistiť do akej miery je laická verejnosť, ktorá bola označená v tomto prieskume ako kontrolná skupina, informovaná a oboznámená s hipoterapiou, ako sa o nej dozvedeli a čo si myslia o jej účinnosti. Výsledky sme porovnali so skupinou výskumnou, teda skupinou účastníkov terapie, aby sme zistili či je hipoterapeutická prax a skúsenosti s ňou zhodná s informáciami, ktoré sa dostávajú širokej laickej verejnosti. Vo výskumnej skupine bolo cieľom zistiť s akými problémami najčastejšie ľudia tento typ terapie vyhľadávajú, či im reálne pomáha a v akej oblasti.

Obr. 1. Korektný sed – sed obkročmo, panva podsadená, ramená voľne spustené, lakte pri tele, trup vzpriamený. Dolné končatiny sú ohnuté v bedrovom, kolennom a členkovom kĺbe, päta je najnižším bodom tela. Ucho, plece, bedrový kĺb a päta sú ideálne v jednej rovine vyznačené červenou líniou (Hollý – Hornáček 1998, 33–40). Foto Soňa Boriová.

Obr. 2. Chodenie do kruhu – chrbát pacienta sa vo frontálnej rovine ohýba konvexne smerom von z kruhu. Ramenná a panvová rovina koňa a pacienta sú rovnobežné, to spôsobuje predsunutie vonkajšieho ramena a vnútornej strany panvy. Zelená línia značí trasu koňa, červená línia vyznačuje vertikálnu rovinu, modrá línia značí ohnutie chrbtice jazdca (Hollý – Hornáček 1998, 22–25). Foto Soňa Boriová.

Otázka č.	Znenie otázky	Odpoveď
1	Viete o čo sa jedná, keď sa hovorí o hiporehabilitácii/fyzioterapeutickom jazdení?	áno / nie
2	Ak áno kde/ako ste sa s týmto druhom rehabilitácie zoznámili?	od lekára/psychológa / od známych-priateľov / z internetu / z tlačte-letákov / z odbornej literatúry / iné
3	Ak nie – čo si pod daným pojmom predstavujete?	voľná
4	Viete aké problémy sa dajú liečiť/zmierňovať prostredníctvom tohto druhu terapie?	voľná
5	Zvolili by ste v prípade potreby takýto typ terapie?	áno / nie
6	Svoju voľbu odôvodnite.	voľná
7	Myslíte si, že je takýto typ terapie účinný?	áno / nie / čiastočne / v kombinácii s inou terapiou
8	Myslíte si, že je takýto druh terapie bezpečný pre pacienta?	áno / nie

Tab. 1. Znenie dotazníku pre kontrolnú skupinu.

METODIKA A ZBER ÚDAJOV

Pre zber dát sme zvolili dotazníkovú metódu. Použili sme polo-štruktúrovaný typ anonymného dotazníku, ktorý kombinuje otázky otvorené, s voľnou odpoveďou a otázky uzatvorené, to znamená otázky s výberom medzi pevne stanovenými odpoveďami či možnosťami (áno/nie/čiastočne a ďalšie) (Babbie 2014, 249).

Dotazníky boli anonymné a respondenti ich vyplňali dobrovoľne. Na výslednej forme dotazníkov sme spolupracovali s hiporehabilitačným centrom Epona v Brne. Presné znenie dotazníkov pre obe cieľové skupiny je uvedené v tabuľke 1 a 2 (Tab. 1; Tab. 2).

Odpovede respondentov kontrolnej aj výskumnej skupiny sme zbierali prostredníctvom osobného kontaktu, oslovovali sme respondentov prostredníctvom e-mailu (hiporehabilitačné centrá) a dotazník bol zverejnený a voľne prístupný on-line na internete (<https://www.surveio.com/survey/d/E5A6F8H-6L9I5I1G8S>; <https://www.surveio.com/survey/d/I3P0F3R-2K8O6L2B2I>). Pre zber dotazníkov on-line sme použili internetovú službu *Survio* (Survio 2016).

Prieskum prebiehal v roku 2016 (január – apríl) na území Českej a Slovenskej republiky. Nazbierané dáta sme vyhodnocovali s použitím programu Excel. Jednotlivé otázky v oboch skupinách boli vyhodnotené prostredníctvom grafov a slovným komentárom.

Otázka č.	Znenie otázky	Odpoveď
1	Ako ste sa dozvedeli o hiporehabilitácii?	od lekára/psychológa / od známych-priateľov / z internetu / z tlače-letákov / z odbornej literatúry / iné
2	Na základe akých problémov navštevujete hiporehabilitáciu?	fyziológické / psychologické / kombinované / pedagogicko – výchovné / sociálne (kontakt) / iné (respondenti mali možnosť odpovede kombinovať)
3	Ako dlho a ako často navštevujete tento typ terapie?	voľná
4	Aké máte očakávania od hiporehabilitácie?	voľná
5	Vidíte rozdiely v zdravotnom stave po začatí/absolvovaní terapie?	áno / nie
6	V akej oblasti vám príde rehabilitácia najúčinnnejšia/najprínosnejšia?	hrubej motoriky (chôdza, práca s telom) / jemnej motoriky (úchop, práca s prstami) / psychickej / emocionálnej / správanie / sociálna integrácia / iné
7	Navštevujete/navštevovali ste aj iný druh terapie/rehabilitácie?	áno / nie

Tab. 2. Znenie dotazníku pre výskumnú skupinu.

V kontrolnej skupine bol celkový počet respondentov 40, ktorí odpovedali na 8 otázok (Tab. 1).

Vo výskumnej skupine bol počet respondentov 38, ktorí odpovedali na 7 otázok (Tab. 2).

VÝSLEDKY

V kontrolnej skupine výsledky poukazujú na dobrú informovanosť laickej verejnosti (100%). Najbežnejším informačným médiom bol v tomto prípade internet (29%). Na druhom mieste boli priatelia a známi (21%) (Graf 1). Väčšina respondentov má pomerne dobrú predstavu o tom, na čo hipoterapia slúži a aký okruh ľudí ju využíva. Odpovede sa vo veľkej miere zhodovali. Respondenti uvádzali problémy psychického alebo emocionálneho rázu a problémy týkajúce sa pohybového aparátu. Niektorí respondenti uvádzali aj konkrétnejšie prípady ako napríklad detská mozgová obrna, spasmus, skolióza alebo úzkosť. Len 2 respondenti zo 40 opýtaných nevedeli uviesť príklad. Len minimum respondentov uviedlo, že takémuto druhu terapie úplne nedôverujú, a že v prípade potreby by primárne siahli po iných liečebných procesoch (13%) (Graf 2). Dôvodom bol vo väčšine prípadov strach z koní či nedôvera voči liečebnému procesu. Respondentom z kontrolnej skupiny prišla hipoterapia i sama o sebe (50%) ale aj v kombinácii s inými metódami účinná (32%) (Graf 3). Ako bezpečnú hodnotilo terapiu až 97% respondentov (Graf 4).

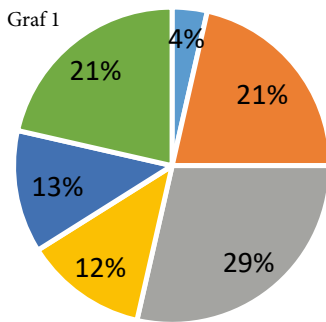
Výsledky výskumnej skupiny poskytli orientačný náhľad na zloženie klientely. Informácie a odporúčania terapie sa šírili najmä ústnym podaním v rámci tejto komunity (47%). Druhým najčastejším zdrojom boli samotní ošetrojúci lekári či iní zdravotní pracovníci (Graf 5). Väčšina klientov navštevuje hipoterapiu a rehabilitačné hodiny s kombinovanými problémami (40%) a s problémami fyziologického charakteru

(36%) (Graf 6). Zlepšenie, ktoré referovalo 95% respondentov (Graf 7), sledujeme hlavne v oblasti hrubej motoriky (40%). Výraznú pozitívnu zmenu klienti zaznamenali aj v psychickej (19% respondentov) a emocionálnej oblasti (15%). Nasleduje zlepšenie správania (11%), zlepšená sociálna integrácia (8%) a na koniec zlepšenie v jemných motorických úkonoch (7%) (Graf 8). Klienti, ktorí zatiaľ zmenu nezaznamenali (5% respondentov), svoju odpoveď odôvodnili nepravidelným alebo krátkym dochádzaním a využívaním hipoterapie. Až 92% respondentov uviedlo, že využívajú aj ďalšie druhy terapií ako napríklad Vojtovu metódu, Bobath koncept, ergoterapiu, canisterapiu a iné (Graf 9).

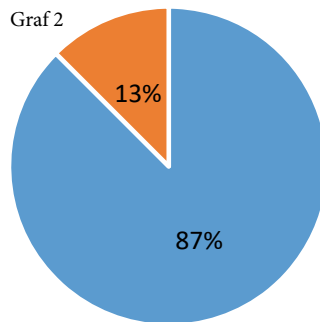
DISKUSIA

Porovnanie výsledkov v oboch skupinách ukázalo, že laická verejnosť je dobre a pravdivo informovaná o tom, akým spôsobom sa táto terapia využíva. Dokazuje to zhoda odpovedí na otázku číslo 4 v kontrolnej skupine s odpoveďami v otázke číslo 2 vo výskumnej skupine. Naše výsledky teda nasvedčujú tomu, že verejnosť je s daným druhom terapie úplne zoznámená. Či už prostredníctvom internetu alebo ústneho podania priateľov, ktorí zdieľajú výsledky pôsobenia hiporehabilitácie so svojim okolím (Graf 1 a Graf 5). Respondenti v kontrolnej skupine správne predpokladali účinnosť hipoterapie v kombinácii s inými metódami čo nám potvrdilo vyhodnotenie siedmej otázky vo výskumnej skupine. Tu účastníci hipoterapie naozaj uvádzali až v 92% účasť aj na iných druhoch terapie/rehabilitácie.

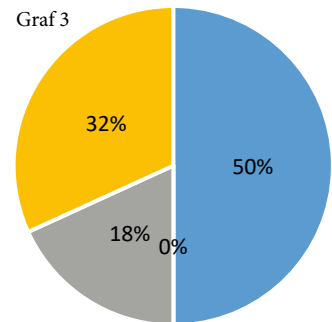
Výskum Govender a kol. (2016) dokazuje, že aj medzi terapeutmi je hipoterapia často pozitívne hodnotená a veľká časť z terapeutov (89%), ktorí hipoterapiu doposiaľ nevyužívali, zvažujú jej použitie v budúcnosti. Dôvera v tento rehabilitačný

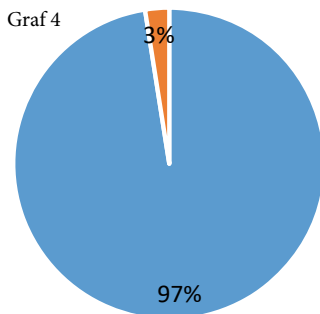
- a. Od lekára/psychológa /2
- b. Od známych/priateľov /12
- c. Z internetu /16
- d. Z tlače/letákov /7
- e. Z odbornej literatúry /7
- Iné /12

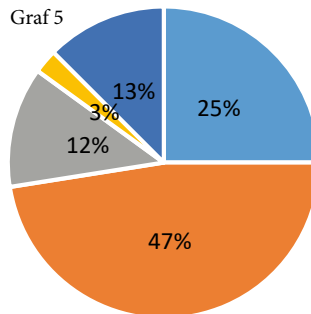
- Áno /35
- Nie /5

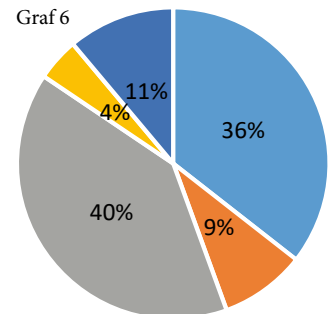
- Áno /22
- Nie /0
- Čiastočne /8
- V kombinácii s inou terapiou /14

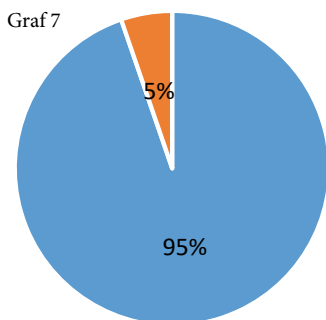
- Áno /39
- Nie /1

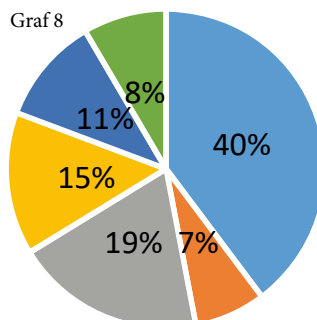
- a. Od lekára/psychológa /10
- b. Od známych/priateľov /19
- c. Z internetu /5
- d. Z tlače/letákov /1
- Iné /5

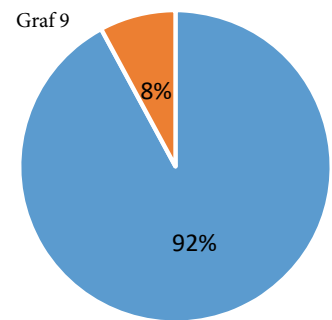
- a. Fyziologické /16
- b. Psychologické /4
- c. Kombinované /18
- d. Pedagogicko - výchovné /2
- e. Sociálne (kontakt) /5

- Áno /36
- Nie /2

- a. Hrubej motoriky (chôdza, práca s telom) /33
- b. Jemnej motoriky (úchop, práca s prstami) /6
- c. Psychoickej /16
- d. Emocionálnej /12
- e. Správanie /9

- Áno /35
- Nie /3

Grafické znázornenie výsledkov odpovedí na otázky v kontrolnej skupine: Druhá otázka - Graf 1; piata otázka - Graf 2; siedma otázka - Graf 3; ôsma otázka - Graf 4. Grafické znázornenie výsledkov odpovedí na otázky vo výskumnej skupine: Prvá otázka - Graf 5; druhá otázka - Graf 6; piata otázka - Graf 7; šiesta otázka - Graf 8; siedma otázka - Graf 9. V legende je za lomkou uvedený počet respondentov, ktorí volili príslušnú odpoveď.

postup medzi bežnou verejnosťou v našom prieskume je tiež pomerne vysoká (Graf 3). Po bezpečnostnej stránke sa tejto terapie zdráhali len respondenti, ktorí mali vyslovene strach z výšok, zvierat alebo konkrétne jazdy na koni (Graf 4). Avšak práve takéto prekonanie samého seba, svojho strachu môže byť výrazným terapeutickým činiteľom a mať pozitívny vplyv nie len na klienta s diagnózou ale aj na klienta bez nej. Účinnosť hipoterapie bola potvrdená výsledkami prieskumu z výskumnej skupiny. Respondenti uvádzali spokojnosť s pôsobením terapie nie len v najproblémovejších oblastiach daného klienta, ale tiež v mnohých ďalších, ako napríklad komunikácia, správanie, sebaopoznanie.

V našej výskumnej skupine sme sledovali najmä problémy fyziologického a kombinovaného charakteru (Graf 6). Respondenti s týmito ťažkosťami tiež najčastejšie uvádzali dobré a zreteľné pokroky práve v oblasti hrubej motoriky (Graf 8). Tento výsledok potvrdzuje aj výskum Rigby a Grandjean (2016) zameraný na všeobecné zlepšenie hrubých motorických schopností pri pravidelnom navštevovaní hipoterapie alebo výskum Hornáčka a kol. (2010), ktorý sa zaoberal pôsobením hipoterapie na posturálne a lokomočné problémy pri detskej mozgovej obrne. Navštevovanie hipoterapeutických jednotiek preukázalo zlepšenie stavu. Keďže poškodené lokomočné a posturálne funkcie obmedzujú každodenný život pacienta a bežné úkony, zlepšenie v tejto oblasti a dosiahnutie väčšej samostatnosti pre nich znamenalo zásadný pokrok.

Dobrá účinnosť však preukazuje hipoterapia aj v oblasti, ktorá sa v našom prieskume neukázala (absencia detí s poruchami učenia a vývinu reči vo výskumnej skupine). Práca Szamaranszkej a Filípkovej (2012) referuje kladné výsledky pri zameraní na deti s poruchami učenia a vývinu reči. Práve zvýšenie spontánnej komunikácie a verbálneho prejavu bolo jedným z najzásadnejších pokrokov u detí. Zaujímavosťou je, že táto zvýšená komunikácia spočiatku prebiehala najmä medzi dieťaťom a koňom, až neskôr dieťa vyvíjalo iniciatívnu voči terapeutickému pracovníkovi, v školskom alebo rodinnom prostredí. Tento jav potvrdila aj práca Macauley (2006) kde účastníci výskumu preukazovali zvýšenú iniciatívu komunikovať práve so psím terapeutom. Je to dôležitý dôkaz toho, že zvieratá v terapii pôsobia ako silný motivačný činiteľ.

V týchto výskumoch, takisto ako v našom prieskume účastníci navštevovali zároveň rôzne iné druhy terapií a rehabilitácií (Szamaranská – Filípková 2012; Macauley 2006). V prípade pohybových problémov využívali najčastejšie Vojtovu metódu alebo Bobath koncept, u detí s problémovou rečou to bol najčastejšie logopéd alebo psychológ. Práve tento fakt by mohol do istej miery účinky hipoterapie spochybniť a položiť otázku, či výsledky boli dosiahnuté práve pôsobením hipoterapie. Rozdiely medzi štúdiami môžu spôsobovať aj rozdiely v používaných metódach, dĺžke trvania štúdie, rozdiely v počte absolvovaných terapeutických jednotiek, rozdiely v spracovaní dát a iné. Ďalšie podrobnejšie a detailnejšie zamerané výskumy by mohli odpoveď na túto otázku objasniť.

Väčšinou je hipoterapia využívaná ako doplnková alebo sprievodná terapia, prípadne terapia nadväzujúca po odznení aktuálnych stavov (Graf 9). V kombinácii s inými rehabilitačnými

metódami pôsobí ako komplexný typ terapie. Prax preukázala, že okrem priaznivého pôsobenia v žiadanej oblasti má pozitívny vplyv aj na iné oblasti ako napríklad zlepšenie vzťahov v rodine, rozvoj komunikatívneho, sebaopoznanie, kritické myslenie, posilnenie psychomotoriky. Tieto závery vyplývajú aj zo súhrnnej štúdie Selby a Smith-Osborne (2013), kde analyzovali 14 štúdií zameraných na účinnosť biopsychosociálnych intervencií pomocou koňa v populácii s chronickým ochorením alebo zdravotnými problémami. To všetko sú zmeny, ktoré klasické metódy praktizované v ambulatnom prostredí privodia len ťažko. Tak môže byť hipoterapia využívaná aj ako preventívny prostriedok na udržanie optimálneho zdravia alebo jeho posilnenie v rôznych životných situáciách. Dnes existuje veľké množstvo štúdií (329 výsledkov pre heslo: hippotherapy, Web of Science, k dátumu: 30.11.2018), ktoré sa pôsobením hipoterapie zaoberajú a snažia sa ju posunúť na úroveň zabehnutých medicínsky overených postupov. Príkladom môže byť aj štúdia Kubota a kol. (2006), v ktorej zistili, že jazda na koni pomáha starším pacientom trpiacim na diabetes zvyšovať mieru vstrebávania glukózy. Len malé množstvo z existujúcich štúdií je však plne akceptovateľné. Taktiež Pauw (2000) vo svojom článku popisuje významnú diskrepanciu medzi výsledkami a zlepšeniami, ktoré popisujú rodičia či lekári a medzi štatistickou významnosťou dosiahnutých výsledkov. Ako zásadný problém vidí najmä malú veľkosť vzorky a rozdielne meracie zariadenia v rôznych štúdiách, ktoré sťažujú vzájomné zrovnávanie.

ZÁVER

V našom prieskume sme zistili, že laická verejnosť je v plnej miere (100%) informovaná a oboznámená s terapiou a jej pôsobením. O jej účinnosti sa dozvedeli hlavne prostredníctvom internetu (29%) a z ústneho podania známych a priateľov (21%). Pri porovnaní s účastníkmi terapie sme zistili, že odpovede na otázky týkajúce sa spôsobu využitia sa zhodujú a teda môžeme tvrdiť, že široká verejnosť má správne informácie o tomto druhu terapie. Vo výskumnej skupine výsledky ukázali, že pacienti najčastejšie navštevujú terapiu s problémami kombinovanými a fyziologickými (76%). Tieto problémy zároveň predstavujú skupinu ťažkostí, ktoré sa navštevovaním terapie signifikantne zlepšujú. Zlepšenie referovalo až 95% respondentov výskumnej skupiny a to hlavne v oblasti hrubej motoriky (40%). Práve hrubá motorika je dôležitá pre každodenné úkony a preto je zlepšenie v tejto sfére pre pacientov kľúčové.

POĎAKOVANIE

Poďakovanie patrí projektu Špecifického výskumu Masarykovej univerzity MUNI/A/1268/2017 za ktorého podpory mohol tento článok vzniknúť. Ďalej by som rada poďakovala členkám jazdeckého klubu JK Limit za asistenciu pri obrazovej dokumentácii. V neposlednom rade ďakujem pani

magistre Božke Minkovej-Borgulovej z hiporehabilitačného centra HIPONY za pomoc pri hľadani účastníkov výskumu a za praktické uvedenie do hiporehabilitačnej praxe.

LITERATÚRA

- Babbie, E. (2014): *The practice of social research, fourteenht edition*. Canada, 566 p.
- Bizub, A. L. – Joy, A. – Davidson, L. (2003): „It’s like being in another world“: Demonstrating the benefits of therapeutic horseback riding for individuals with psychiatric disability“. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 26(4), 377–384.
- Černá Rýněšová, P. (2011): *Když kůň léčí duši, aneb metodika hiprehabilitace zaměřená na klienty s duševním onemocněním*. Pardubice: Direkte, s.r.o., 120 s.
- Dušek, J. a kol. (1992): *Chov koní v Českoslovesnu*. Praha: Brázda, 173 s.
- Hollý, K. – Hornáček, K. (1998): *Hipoterapia liečba pomocou koňa*. Bratislava: Tlačové centrum Ideálne mládežníckej aktivity, Slovenská hipoterapeutická asociácia a Zväz telesne postihnutej mládeže, 181 s.
- Govender, P. – Barlow, C. – Ballim, S. (2016): Hippotherapy in occupational therapy practice. *South African Journal of Occupational Therapy*, 46(2), 31–36.
- Hornáček, K. – Kafková, A. – Páleníková, A. (2010): Působenie hipoterapie na rôzne posturálne lokomočné funkcie pri spastickej kvadruparetickej forme detskej mozgovej obrny. *Lekársky obzor*, 59(7–8), 282–286.
- Janura, M. – Peham, Ch. – Dvorakova, T. – Elfmark, M. (2009): An assessment of the pressure distribution exerted by a rider on the back of a horse during hippotherapy. *Human Movement Science*, 28, 387–393.
- Kubota, M. – Nagasaki, M. – Tokudome, M. – Shinomiya, Y. – Ozawa, T. – Sato, Y. (2006): Mechanical horseback riding improves insulin sensitivity in elder diabetic patients. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 71, 124–130.
- Macauley, B. L. (2006): Animal-assisted therapy for persons with aphasia: A pilot study. *Journal of Rehabilitation Research and Development*, 43(3), 357–366.
- Pauw, J. (2000): Therapeutic horseback riding studies: Problems experienced by researchers. *Physiotherapy*, 86(10), 523–527.
- Rigby, B., R. – Grandjean, P., W. (2016): The Efficacy of Equine-Assisted Activities and Therapies on Improving Physical Function. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 22(1), 9–24.
- Selby, A. – Smith-Osborne, A. (2013): A Systematic Review of Effectiveness of Complementary and Adjunct Therapies and Interventions Involving Equines. *Health Psychology*, 32(4), 418–432.
- Szamaranská, I. – Filipková, B. (2012): Nechodím na terapiu, chodím na kone alebo využitie hiporehabilitácie a pedagogicko-psychologického jazdenia pri deťoch s poruchami učenia a vývinu reči. *Sociálne a politické analýzy*, 6(2), 79–96.
- Tauffkirchen, E. (2000): Kinder-Hippotherapie. In: I. Strauss (Ed.), *Hippotherapie, neurophysiologische Behandlung mit und auf dem Pferd* (107–166). Stuttgart: Hippokrates.
- Teichmann Engel, B. (2008): *Therapeutic riding. 1., Strategies for instruction. Part 1*. Durango, 332 p.
- Teichmann Engel, B. – Galloway, M. L. – Bull, M. P. (2009): *The horse, the handicapped and the riding team in a therapeutic riding program: A training manual for volunteers*. Durango, 226 p.
- Česká hiporehabilitační společnost [online]. [cit. 2018-11-29]. Dostupné z: <<http://hiporehabilitace-cr.com/provozovatele-hiporehabilitace/>>
- Slovenská hipoterapeutická asociácia [online]. [cit. 2018-11-29]. Dostupné z: <<http://www.hipoterapia-ska.sk/sha-hipoterapia-sk/5-Odborna-zo-na/45-Specialne-olympiady>>
- Survio [online]. © 2012-2016 [cit. 2016-3-5]. Dostupné z: <<http://www.survio.com/cs/>>

AUTORI

Boriová, Soňa Mgr. (*1994, Bratislava). Doktorská študentka v odbore Antropológia na MU v Brne. V súčasnosti sa venuje najmä archeozoológii a problematike tafonómie na pleistocénnom osteologickom materiály živočíšneho aj ľudského pôvodu. Kontakt: Mgr. Soňa Boriová, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

Pěnička, Robin RNDr., Ph.D. (*1984, Havířov), český antropológ. Odborný asistent Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty MU. Zaoberá sa najmä archeologickou antropológiou, kostrovou antropológiou a dejinami antropologického myslenia. Vo vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava na štúdium telesných vlastností a spôsobu života obyvateľstva ranne stredovekej Moravy, sociokultúrne aspekty modernej konzumnej spoločnosti a problematiku ľudí „na okraji“. Kontakt: RNDr. Robin Pěnička, Ph.D. Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno; e-mail: robin.penicka@email.cz

Eseje / Essays

Mentální retardace společnosti: Industry 4mínus

Mental degradation of the society: Industry 4.0. minus

LIBOR ŠIMEK

Ústav antropologie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Kotlářská 267/2, Brno 611 37

Slovník Merriam-Webster definuje retardaci jako abnormální pomalost v myšlení či jednání. Sexuolog docent Zvěřina ve svém popisu sexuálního chování obyvatelstva upozorňuje, že jakékoliv odchylky od průměru jsou čistě ze statistického pohledu, tedy nikoliv pohledu morálního, deviací. Homosexualita je deviací z pohledu statistika, nikoliv však z pohledu současného moralisty. Podobně vidím čistě statisticky, jak jinak by to taky v dnešní době šlo, můj názor musí být podložen čísly a úhlednými tabulkami, aby byl brán v potaz, mentální stav dnešní společnosti. I bez čísel a tabulek si však můžete všimnout, že se přes naši zrychlenou dobu něco hodně zpomalilo. Rychlé stroje chrlí tisíce a tisíce výrobků, počítače vyhodnocují miliardy bitů za sekundu, a k tomu všemu, když vyjedete na cestu, většina řidičů neumí ani v čase, který se dříve považoval za normální reakční dobu, zatočit. Co se s námi stalo?

Situace by se dala čistě slovníkovými definicemi popsat jako mentální retardace na celospolečenské úrovni. Před několika desítkami let vymyslel jeden schopný psycholog zrychlený IQ test tří otázek, které instantně prověřily to, jestli to někomu pálí. V dnešní informační době, kdy si každý může najít odpovědi na cokoli na internetu a dokonce v době, kdy jsem různé variace těchto otázek zařadil do svého výzkumu, byl podobný test zveřejněn na populárních webech, většina gymnazistů netušila odpověď na všechny tři otázky. U motorických testů na téměř 200 particpantech, z nichž větší část byli mladíci a mladice v plném rozpuku, se ukázalo, jak na tom jsou lidé s pohybovými reakcemi v reálném čase. Na předešlé upozornění, že test testuje to, jak rychle pracují s rukama, jejich tělo nijak zvlášť nereagovalo. Výsledkem bylo tak trochu nemotorné *langsam tempo*. Veřejně řešíme dotace do sportu, ale už ne to, jestli jsou vůbec lidé sportovní činnosti schopni.

Ten, kdo by se snadno přerazil ve dveřích, bude těžko schopen začít cvičit na kladině. A proto navrhuji zavést povinné ranní rozcvičky v mateřských, základních a středních školách. Povinně musí dnes žáci biflovat nesmyslné poučky jdoucí z Evropské Unie, tak zavedení povinné fyzické náplně by pro ně jistě nebylo žádným mučením. Na rozdíl od biflování úřednických informací se na jejich těle a mysli projeví pozitivní efekt propojenosti hlavy a těla.

Po provedení průzkumu na bezmála dvou stech particpantech mohu zodpovědně říci, že dochází k jakési de-evoluci na celospolečenské úrovni. Málodko si již dnes uvědomuje, že za rozvojem mozku, de facto rodu *homo sapiens*, stojí hlavně spolupráce mozku a rukou. V čase před milióny let, kdy se příslušníkům rodu *homo* uvolnily ruce, vznikl prostor pro rozvoj tvořivosti a zručnosti. Tehdejší obyvatelé Země začali opracovávat a vytvářet nové a nové nástroje a k tomu se věnovali zřejmě i umělecké činnosti. Dnes již málodko musí ruce intenzivně využívat. Vyrostl jsem v době, kdy bylo povinné psaní na stroji. Už jen kontakt s jednotlivými tlačítky, do kterých bylo nutné intenzivně bušit všemi deseti v kombinaci s posunováním válce, rozvíjel mou motoriku. Ovšem v době dotykových mobilů, tabletů a dokonce i notebooků je pohyb prstů a ruky značně omezen. Šmejdění po obrazovce jedním prstem jemnou motoriku dětí ani ostatních nijak výrazně nestimuluje. Vytváříme kulturu lidí, kteří jsou chabrus na ruce. Evropská Unie má jako svou zásadní prioritu rozvoj moderních technologií. Stejně se zdá, že i majitelé firem. To se musí změnit! Pokud nechceme vytvořit společnost mrzáků, kteří jsou doslova mentálně retardováni vlivem smyslové deprivace, je nutné pozornost zaměřit také směrem lidských inovací. V dnešní době by to znamenalo vedle virtuálního prostoru také systematicky vytvářet a pečovat o stimulační prostor fyzický, kde by již malé děti mohly svobodně pobývat a na vše šahat, často se ušpinit, rozbít si koleno...to vše bez dohledu jejich neurotické matky tak, jak to bylo dopřáno nám dříve narozeným. Žijeme v kultuře *control freaků* a pak není divu, když se již malým dětem předepisují antidepresiva. Seriózní vědecké studie jasně prokázaly, že dostatek fyzické aktivity na čerstvém vzduchu může plně vykompenzovat spotřebu antidepresiv u mírné deprese.

Rovněž ve své pedagogické činnosti vidím totální úbytek diskuzní energie na straně studentů. Z feedbacku, který jsem obdržel od kolegů napříč vzdělávacím spektrem, počínaje gymnaziální úrovní a konče různými obory vysokoškolské-

ho studia vyplývá, že studenti si mohou dovolit vlastně vůbec nestudovat. Podstata studia spočívá ve snaze porozumět tématu, zjištění širších souvislostí apod. Zatímco studenti často na hodinách sedí zamklí, skrytí za svým notebookem, kde komunikují na sociálních sítích o jejich akčním životě prožitém mezi lavicemi a studentským bytem. Závěrečné práce řada z nich nejprve dělá tak, že googlí a používají copy paste spíše, než by zapojili svoje myšlenkové schopnosti. Mozek nezapnou ani v diskuzích, které se učitel marně snaží

vyvolat, spíše to připomíná komunikaci na oblíbené sociální síti, kde vlastně k žádné myšlenkové aktivitě nedochází. Lidé v offline realitě dávají likey či disliky jako na sociálních sítích bez toho, že by opravdu zapojili mozek. Aby se student opravdu zamyslel nad opačným přístupem, to už musí být někdo, komu to stojí za to. A my chceme studenty, kterým to bude stát za to a budou mít zájem o svět kolem nás. A potom budou žáci, učni, studenti lidmi, kteří spoluvytváří společnost, která stojí za to.

Recenze / Reviews

**Úvod do caputologie: Hlava I – mírné ∞.
Cyklus charakterizující v básnické a výtvarné
nadsázce intelektuální, a/sociální a profesní
rysy člověka**

**Introduction to caputology: The Head I – mild ∞.
A cycle characterizing in poetic and artistic hyperbole
intellectual, a/social and professional traits of man**

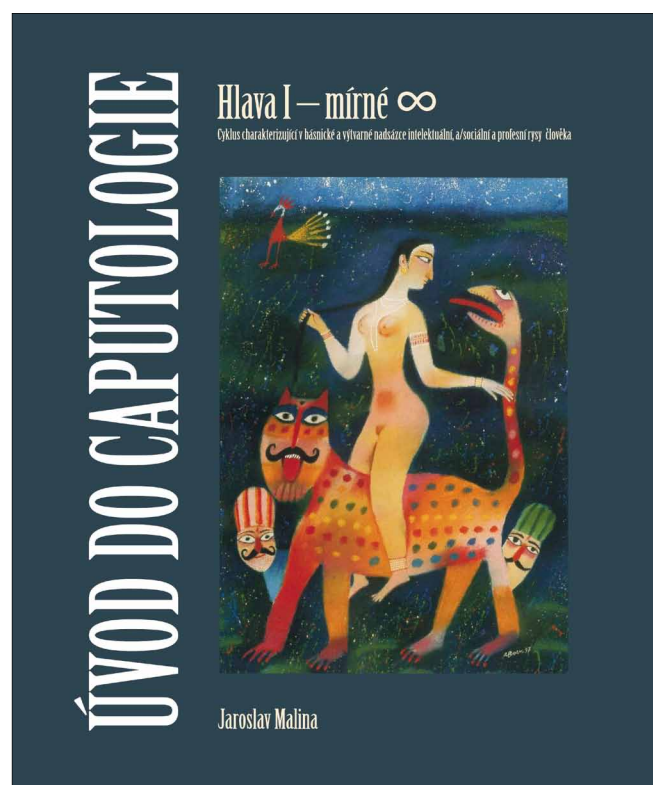
VÁCLAV SOUKUP

Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Ve vědecké a umělecké monografii Jaroslava Maliny *Úvod do caputologie* je ústředním hrdinou stejně jako v jeho předcházejících knihách člověk v kontextu kultury. Malina po celý svůj život neustále testuje možnosti interdisciplinární a holisticky koncipované antropologie. Podobně jako průkopníci americké obecné antropologie, Franz Boas nebo Marvin Harris, tvrději a programově překračuje hranice speciálních věd o člověku, společnosti a kultuře. Činí tak neortodoxně a v intencích postmoderní vědy také zběsile, dravě a hravě. Charakteristickým rysem Malinových prací je totiž teoretická a metodologická kreativita s puncem lehké zlotřilosti.

Malina do světa české vědy vstoupil před mnoha lety jako nonkonformní mladý muž, jehož cílem bylo analyzovat, interpretovat a systematicky prezentovat metody a paradigmaty světové archeologie a antropologie. V období vědeckého růstu si úspěšně pohrával s dichotomií spojující imaginaci krásné literatury a tvrdá data vědecké fikce. Ve zralém věku ale dospěl k antropologické syntéze a víře, že člověka je nezbytné studovat z co nejširšího spektra vědeckých i uměleckých perspektiv. Po celý život jej totiž provázela touha spojit nespojitelné – umění, vědu a filozofii. Tímto postojem by nesporně potěšil německého filozofa Georga Hegela, který byl také přesvědčen, že klíčem k adekvátnímu pochopení člověka je reflexe světa jak prostřednictvím umění, tak vědy a filozofie. Tento exkurz je nezbytný k tomu, abychom správně analyzovali a interpre-

tovali Malinovy „Hlavy“ v širším antropologickém kontextu. Monografie *Úvod do caputologie* je totiž součástí jeho dlouhodobého projektu, jehož cílem je integrace různých úhlů pohledu na člověka. Malina patří k reprezentantům osvícenské encyklopedické tradice, která umožňovala lidem orientovat se ve světě, který je obklopuje. Umění psát dobré encyklopedie je „řemeslo urozených“ a současně umění vysvětlit „neurozeným“, proč má smysl zamýšlet se nad pojmy, které nám umožňují konceptualizovat svět. Malina v průběhu svého života ale také pochopil, že prostřednictvím pojmů a kategorií vytváříme ze světa kulturní konstrukci. V intencích symbolické antropologie proto v sérii svých posledních knih pohlíží na svět jako na sémiotický text, který se pokouší prostřednictvím sítě

Přebal knihy: Jaroslav Malina, *Úvod do caputologie: Hlava I – mírné ∞. Cyklus charakterizující v básnické a výtvarné nadsázce intelektuální, a/sociální a profesní rysy člověka.* Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2019, 480 stran.

encyklopedických pojmů a kategorií konceptualizovat, popsat a vysvětlit. Kniha, kterou napsal, je výjimečná tím, že „Hlavvy“ spojuje s vědeckou prezentací, sémantickým kontextem a výtvarnou krásou. Teprve při čtení jeho textů si uvědomíme, že „není hlava jako hlava“. Malina dodržuje koncepci svých předchozích hravých slovníků a encyklopedií.

Téma „Hlav“ a jejich výtvarné prezentace ale jeho touze pochopit svět prostřednictvím jasně definovaných pojmů a kategorií vtisklo novou dimenzi. Malinův přínos je evidentní. On je tím, kdo verši vytváří divadelní situaci a poté prostřednictvím encyklopedicky jasně definovaných pojmů vláká čtenáře na jeviště. „Hlavvy“ asociují neuvěřitelně velké množství nadčasových situací a díky Malinově síti pojmů čtenář může v bludišti buď slastně zabloudit na stezkách imaginace, nebo se neztratit a racionálně najít svůj cíl. Malinova kniha *Úvod do caputologie* je příběh o neustálém otevírání tří základních dimenzí lidské existence. První dimenze je spjatá s vírou v reálnou existenci světa, který nás překračuje. Druhá dimenze se vztahuje k lidské touze konceptualizovat a definovat svět, který nás obklopuje. Třetí dimenze reflektuje myšlenku, že svět je kulturní konstrukce – sémiotický text, který lidé vytvářejí v průběhu své sociální interakce. Při čtení Malinovy knihy si člověk uvědomí, jak významnou roli při deskripci a interpretaci světa hrají pojmy a kategorie. Malina, podobně jako americký antropolog Clifford Geertz, pohlíží na člověka jako na zvíře, které je spoutané sítí významů, jež si samo vytvořilo. Absurdita lidské existence vyplývá z faktu, že člověk je jak produkt, tak tvůrce kultury. V průběhu lidské evoluce lidé postupně transformovali přírodu do podoby materiální kultury, která zpětně ovlivňovala vzorce jejich myšlení a jednání. Materiální báze kultury vystupující v podobě artefaktů ale tvoří pouze jednu dimenzi superorganické reality, jež člověka obklopuje. Neméně důležitá je symbolická báze kultury, vystupující v podobě znaků, jejichž ohnisko tvoří pojmy a kategorie. Malina si je velmi dobře vědom toho, jak významnou roli pojmy a kategorie v lidském životě hrají. Proto dlouhodobě, systematicky a cílevědomě píše interdisciplinárně koncipované antropologické slovníky a encyklopedie, které prostřednictvím jasně definovaných pojmů a kategorií umožňují lidem hlouběji pochopit přírodní a sociokulturní realitu. Poselství Malinových prací je přímočaré: „Neredukujme svět na materiální objekty, těm vtělují skutečný život symboly a znaky, jimiž je označujeme.“

Stejně přímočará je koncepce Malinových „Hlav“, která je oslavou významové bohatosti a kontextuální rozmanitosti českého jazyka. Na první pohled se jedná o další z četných Malinových slovníků. Tato kategorizace je ale zavádějící, neboť způsob, jímž autor prezentuje rozsáhlou typologii „Hlav“, je postmoderně polysémantický. Podobně jako v antickém dramatu je každá „Hlava“ představena prostřednictvím „expozice“ – v tomto případě Malinových nonkonformních veršů, které uvádějí na scénu „Hlavu“ hlavního hrdiny. V následných encyklopedických odkazech upozorňujících na historické a sociokulturní souvislosti, v nichž se „Hlava“ ocitla, si může čtenář užít kontextuálních situací, jako jsou „kolize“, „krize“ a „peripetie“. Závěrečnou „katarzi“ poskytne výtvarná

vizualizace typu „Hlav“, jíž lze chápat jako antropologické a filozofické poselství na téma fyzické rozmanitosti a mentální rozporuplnosti lidské existence.

Za zásadní pozitivum je možné označit mezioborovou syntézu různých přístupů ke studiu člověka a autorovu schopnost oscilovat svými úvahami na hranici umění, vědy a filozofie.

Duma, Paweł: *Śmierć nieczysta na Śląsku*

Duma, Paweł: *Unclean death in Silesia*

ALICA KŘÁPKOVÁ

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 267/2, Brno 611 37

Publikácia vydaná Vratislavskou univerzitou sa, ako napovedá názov, zaoberá pohrebným rítom spoločnosťou vylúčených osôb. Autor pôsobí na Ústave archeológie a tejto problematike sa venuje dlhodobejšie. Z jeho ďalších štúdií spomeňme aspoň *Groby przestępców na Śląsku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, publikovanej v roku 2014 v zborní-

Prebal knihy: Paweł Duma, *Śmierć nieczysta na Śląsku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2015, 235 stran. ISBN 978-83-61416-37-1

ku Grób w przestrzeni, przestrzeń w grobe, alebo článok *Selbstmord in Schlesien anhand historischer und archäologischer Quellen vom 16. - 18. Jahrhundert*, publikovanom v jednom z najvýznamnejších zborníkov *Richtstättenarchäologie 2* z roku 2010, zaoberajúcim sa výskumom popravisiek. Jeho ďalšie publikácie popisujú aj rôzne archeologické výskumy šibeníc v Poľsku, napr. na lokalitách Lubomierz, Złoty Stok, Jelenia Góra a ďalších, čo svedčí o autorových bohatých skúsenostiach vo sfére „šibeničnej“ archeológie.

Autor poukazuje na nedostatok informácií o vzhľade miest, kde boli vykonávané popravy. Podobne je to aj s nedostatočným povedomím o manipulácii s telami popravených či samovrahov. Hlavným cieľom predmetnej publikácie je prezentácia jednotlivých názorov na problematiku, vytýčenie jednotného názvoslovia a dokumentácia materiálnych pozostatkov. V prvej časti vysvetľuje možné pochopenia pojmu „zlá smrť“. Zahŕňa veľké množstvo možností, od smrti dieťaťa či tehotnej ženy, cez rôzne spôsoby bolestivých, neprirodzených úmrtí, až po smrť dehonestujúcim spôsobom, stanovenej ako trest za kriminálnu činnosť. Často boli takto zomreté osoby vylúčené z pohrebov do posvätej pôdy. Jednotlivé špecifiká pohrebných zvyklostí boli dané kultúrnymi zvyklosťami a odlišovali sa regionálne. Autor tieto osoby označuje pojmom „alienati“. Venuje sa najmä obdobiu stredoveku a raného novoveku. Dôraz kladie na prácu s archívnymi materiálmi, pretože nezriedka sa archeológia opiera len o hmotné pramene, keďže z predchádzajúcich období písomné zdroje nie sú k dispozícii.

Štúdiá analyzuje lokality z oblastí Horného a Dolného Sliezska, Hornej Lužice, ku ktorým poskytuje analógie z Nemecka a Česka. Chronologický rámec práce je od 15. do začiatku 19. storočia. Autor využíva historické i etnografické metódy. Vzhľadom na nedostatočné množstvo materiálu nebolo možné úplne využiť štatistický výstup, pričom výsledky výskumu bolo možné takto vyhodnotiť iba v prípade samovrahov.

V rámci problematiky nehodnej smrti a pochovávaní sa práca v začiatkoch zaoberá významom cintorínov v životoch bežných ľudí. Definuje ich druhy, územie, hranice a pod. Nehodné telá nebolo možné pochovať do vysvätej pôdy. Preto

boli určití jedinci pochovávaní mimo ňu, napr. na miesta výkonu trestu či do okolia samotných cintorínov. V tejto časti výskumu bola pozornosť venovaná jednak ľudským ostatkom, jednak aj popisu popravisiek, pri ktorých boli nachádzané.

Okrem už spomínaných samovrahov je časť práce venovaná ženám a deťom zomretých pri pôrode. Nepokrstené deti ako aj mŕtve matky boli považované za nečisté, teda nemohli byť uložené na cintorínoch. Spomínaná tradícia má korene hlboko v minulosti a začalo sa od nej upúšťať až v 17. storočí. Podobne na okrajoch cintorínov bývajú nachádzané i telá amorálnych jedincov, napr. alkoholikov, nepracujúcich a pod. Špecifickou časťou práce je stať o živých mŕtvolách, teda viere v návrat určitých jedincov, ktorá je zjavná fenoménom protivampírskych opatrení v rámci pohrebov. Ďalej sa autor venuje obetiam morových či iných epidémií. Významná časť práce sa zaoberá pochovávaním odsúdených zločincov a miestam exekúcií. Popísaný je výskum niekoľkých šibeníc, napr. v Jeleniej Góre, v Zlutom Stoku, v Lubomieri a ďalších. V rámci spomínaných lokalít bol analyzovaný i spôsob manipulácie s telami zločincov. Autor poukazuje na vieru v magické vlastnosti častí tiel či predmetov odsúdencov.

Zaujímavou skutočnosťou sledovanou autorom bolo určité stigma hanby, ktoré mohli byť prenášané dotykom či zdržianím sa s mŕtvolou v určitom priestore. Najmä pri samovrahoch bolo možné vysledovať špecifický spôsob manipulácie s mŕtvolou, ktorý sa líšil lokálne, vplyv však mohli mať aj ďalšie faktory, typicky náboženstvo. Vplyv malo taktiež prostredie, odlišnosti boli zjavne medzi mestami a vidiekom.

Cieľom štúdie bolo vyčlenenie hlavných kritérií, na základe ktorých boli určití jedinci posúdení ako nehodní pre pochovanie do posvätej zeme a stanoviť určité pravidlá, na základe ktorých boli následne pochovávaní, čo sa podľa slov autora nie vždy podarilo, pretože zdanlivo podobné situácie nevedú k rovnakému pohrebnému rítu. Pozornosť sústredil na miesta ukladania predmetných jedincov. Upozorňuje tiež na skutočnosť, že od 17. storočia sa upúšťalo od vyčleňovania týchto nehodných pohrebov mimo cintoríny. V závere práce zdôrazňuje používanie archívnych prameňov a interdisciplinárny prístup k problematike.

Pokyny pro přispěvatele časopisu *Anthropologia integra*

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, německém a slovenském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření.

Redakce přijímá příspěvky elektronicky přes redakční systém (více o registraci do systému na https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Recenzní řízení

Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autorovi doporučeny případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální

Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 20 normostran, u ostatních příspěvků 10 normostran a u recenzí a zpráv 3 normostrany (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).

Obsah a členění příspěvku:

1. Název příspěvku.
2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.
- 2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).
- 2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).
3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).
4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: ... (Boas 1908, 25–28).
5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:
 - 5.1. knižní monografie
Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.
 - Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.
 - 5.2. studie ve sbornících
Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.
 - 5.3. články v časopisech
Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.
 - 5.4. elektronické dokumenty
Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.
6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).
7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je: sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické

1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.
2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrďe“ zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.
3. K zvýraznění určité části textu použijte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.
4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.
5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výše uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zaslány elektronicky (redakční systém, e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.
6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.
7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): ... Pramen: Klíma 2010, 12. ... Foto: Jiří Němec. ... Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the *Anthropologia integra* journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, German and Slovak languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

The editor's office accepts manuscripts submitted via either the Open Journal System (for more information on registration process, see https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Peer review process

Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.

Formal guidelines

In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 20 standardized text-pages (for original articles), 10 pages in case of other contributions and 3 pages for reports (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).

Content and structure of contributions

1. Contribution's title

2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).

2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).

2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).

3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).

4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a comma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:

5.1. book monographs

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. proceedings papers

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. journal articles

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. electronic documents

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).

7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines

1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf.

The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5cm offset on both sides. The pages are to be numbered at the bottom, in the centre.

2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.

3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.

4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.

5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WME, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by open journal system, e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.

6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.

7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): ... Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.

